

VASI SZEMLE | 2022. 76. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Folyóiratunk a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával
jelenik meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

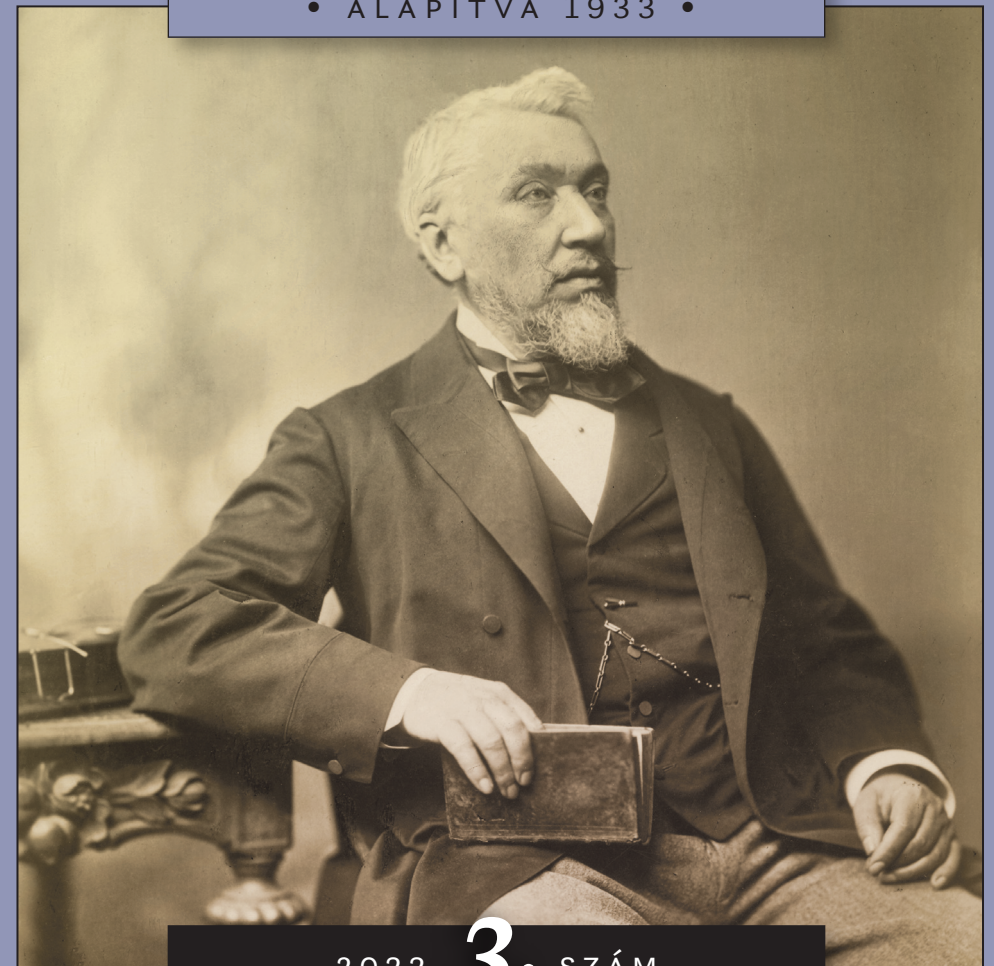

500 Ft

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2022. **3.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2022. 3. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Mayer László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

**Ács Zoltán,
Katona Attila,
Tilcsik György,
Vig Károly**

KIADJA:

**Savaria Megyei Hatókörű
Városi Múzeum**

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea
múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.
telefon: +36 20 770 3521, +36 20 241 2314
e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

Belföldi előfizetési díjak:

egy évre 2000,- Ft,

egy szám ára 500,- Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Szűcs Gabriella

NYOMDAI MUNKÁK:

Line Design Kiadó, Budapest

Ügyvezető: Gyenis Ildikó

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

ÉVFORDULÓ

200 • HORVÁTH BOLDIZSÁR SZÜLETÉSE

KATONA ATTILA: „... *hálás köszönettel ugyan, de tagadólag kell válaszolnom.*”*Horváth Boldizsár népképviselő mandátumcseréje 1884-ben* 259BASICS BEATRIX: *Horváth Boldizsár ábrázolásai* 276**A MÚLTNAK KÚTJA**CSISZÁR ZOLTÁN: *A Rába-erdő. Speculatorok, királyi erdőőrök és besenyők a Nyugat-Dunántúl peremén* 281KOC SIS DOROTTYA: *A Nádasdyak kulturális központja a 16–17. században: Sárvár és Pottendorf, 1. rész* 289TILCSIK GYÖRGY: *Észak-Itáliából Szombathelyre. Zanelli Ferenc kereskedő letelepedése és működése Vas vármegye székhelyén a 19. század első felében. 3. rész* 299BASICS BEATRIX: *Zanelli Ferenc szombathelyi kereskedő arcképe a szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményében* 317LEPOLD ANDREA: *Túllépní apánkon. Kristóf Ágota és Attila gyermekkori traumájáról* 319**A TERMÉSZET RENDJE**SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT: *Magyarszombatfa és Gödörháza erdeinek és erdőgazdálkodásának változásai az 1930-as évektől napjainkig* 330ILLÉS PÉTER: *A tájváltás és a szociokulturális környezeti átalakulás kölcsönhatásairól a kisfalusi zártkerti művelésű szőlőhegyeken* 341**MŰHELY**NÉMETH BALÁZS: „*Postaszák a repülón.*”*Az első, 1920–1921. évi szombathelyi légipostajárat filatéliai vonatkozásai* 355**KÖNYVSZEMLE**HORVÁTH BOLDIZSÁR: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből.*

S. a. r. Cieger András, Matolcsi Réka. Bp.: Gondolat Kiadó, 2021. 137 p. (Jogtörténeti értekezések; 52.) (Katona Attila) 365

MURBER IBOLYA: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924.* Határtörténetek az első világháború után. Bp.: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. 184 p. (Nagy Adrienn) 368*Dr. Ireneus Galambos élete és munkássága. Leben und Werk.* Szerk. Kelemen László. Unterwart: UMLZ, 2022. 310 p. (Gráfik Imre) 374**INHALT***Német nyelvű összefoglalók (Ford. Bariska István)* 378**CONTENT***Angol nyelvű összefoglalók (Ford. Biró Zsolt)* 381**SZERZŐINK** 384**BORÍTÓ**B1: Ellinger Ede: Horváth Boldizsár, 1881 <http://real-i.mtak.hu/2313/>

B4: Pálmai Károly: Zanelli Ferenc, vászon, olaj, Smidt Múzeum, Szombathely

VAST SZEMLE

2022. 76. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

KATONA ATTILA

„... hálás köszönettel ugyan, de tagadólag kell válaszolnom.”¹

HORVÁTH BOLDIZSÁR NÉPKÉPVISELŐ
MANDÁTUMCSERÉJE 1884-BEN

A dualista korszakban is meg volt minden választásnak a maga tétje. Elsősorban az 1867-ben kialakított konstrukció védelme, keményen kellett küzdeni a változatos színű ostromseregek ellen. Másodsorban az innovatív kortescsapatokkal szemben folyt a harc, akik változatos eszközöket használva viaskodtak a Sándor utcai padsorokért. Az országos választások elemzésekor a történészek, politológusok értelemszerűen a végső eredményekre koncentrálnak és a helyi történetek vizsgálatát gyakran mellőzik – ez alól legfeljebb a botrányos, erőszakos esetek a kivételek² –, holt az eredmények kifermálásában komoly szerepet kapott, nemcsak a pártok és a közigazgatás szervezettsége, a vezérférfiak viselkedése, a politikai–családi hálózatok hatékony működtetése, hanem a helyi

politikai kultúra mechanizmusa, átváltozásai.³

Akadtak persze olyan képviselők, akiknek a választói hátországa és kortesei hozs-zútávon tudták garantálni a biztos sikert, de az 1870-es évektől kibontakozó gazdasági–társadalmi válság, valamint a lopakodó modernizáció folyamatosan újra szabdalta a választók tömegét. Horváth Boldizsár az Andrássy-kormány egykori igazságügyminisztere, népképviselő azok közé tartozott, aki kiszámítható háttérrel rendelkezett, a vármegyét uraló elitek, a város vezetése és lakossága kiszámítható támogatóknak tűnt. Mindehhez társult még imágója, imázsa; városi polgári származása, meritokrata és demokratikus attitűdje, valamint miniszteri múltja. Először az első népképviselési választáson 1848-ban lett a város képviselője,⁴ a következő alkalommal 1861-ben még nagyobb ünnepek közepette választották meg. *„A nagy számban összesereglett minden osztályválasztók komoly és férfias magatartása mindenkit meggyőzött arról, hogy legszebb alkotmányos jogát a nép szabadsághoz méltó érzülettel tudta gyakorolni. A kikiáltott követ a tiszteletes ragaszkodás legszelebb meg-*

1 Horváth Boldizsár 1884. február 12-én írt levelében kétszer hangsúlyozta, hogy nem kívánja elfogadni a szombathelyiek ajánlatát, egyrészt a bevezetőben, másrészt a befejezésben. Az utóbbinál így fogalmazott: *„Ezt önök előtt már több alkalommal határozottan ki is jelentettem, hogy a mandátumot az ország bármily választókerületétől inkább elfogadhatnám, csak egy kerület van, amelynek kezzeiből azt a kifejtett okoknál fogva nem lenne szabad elfogadnom, – s ez a szombathelyi választókerület.”* Horváth Boldizsár válaszol. = Vas megyei Lapok (továbbiakban: VL), 1884. febr. 21. 2. p.

2 Gerő András: *Elsőpró kisebbség. Népképviselőt a monarchia Magyarországn. Bp., 1988. 69–132. p.; Boros Zsuzsa – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon, 1867–1944. Bp., 2008. 135–150. p. (ELTE Jogi Kari Tankönyvek; 1.); Cieger András: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában. 1. A képviselőház. Bp., 2021. 17–24. p.**

3 Cieger András: *Magyarország politikai kultúrája a dualizmus korában. Módszertani áttekintés. = Múltunk, 2000. 3. sz. 3–13. p.*

4 Varsányi Péter István: *A Vas megyei képviselő az 1848/49 évi népképviselési országgyűlésen. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1984. 2. sz. 229–245. p.; Uő: *Vas megyei képviselő az 1861-es országgyűlésen. = VSZ, 1987. 3. sz. 354–357. p.**

nyilvánulásaiban részesült.”⁵ – írta a „Pesti Napló” „jó nevű” tudósítója. Majd utóbb arról szóltak, hogy „valódi dicsőséggel és elragadó lelkesedéssel folyt le a választás Szombathelyen. Itt a választók örömjaj közt vállaikon vitték a kikiáltott Horváth Boldizsárt a választás helyére, hol ő a püspök lak erkélyéről oly jeles, mint elvdús beszédet mondott.”⁶ A reformkori előzményekkel rendelkező választások liturgikus elemei hamar beépültek a polgári korszak választási koreográfiájába, igazi hagyománnyá nemesedtek, de utóbb már csak a váratlan győzelmeknek járt az ily lelkes hangulat.⁷ Függetlenül attól, hogy ezt követően Horváth Boldizsár elszakadt szülővárosától és Pestre költözött, de így is 1865 és 1881 között hatszor választották meg Szombathely képviselőjének, bár a lelkes ünneppillanatok ellílánóban voltak. 1881-ben már kormánypárton kívüli, úgynevezett független, mérsékelt ellenzéki képviselőként került a Sándor utcai palotába, ahol állítólag sokat nem tartózkodott,⁸ mert magánvékenysége és betegsége elvonta a képviselői munkától.

5 (r.t.): Szombathely, márt. 16. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1861. márc. 19. 3. p.

6 Majd így folytatta a beszámoló: „Délben számos terítékű banquetán gyűltek össze a választók a Zöldfa terembe, hol a lelkes toasztok nem hiányoztak. Azon áldomásra, melyet Deák Ferencze Horváth Boldizsár mondott, nem akartak megszűnni a velőkig hatolt éljenzések. Este pedig a szeretett követ tiszteletére a városiak Szombathelyen talán még soha nem látott önkényes kivilágítása, és nagyszerű énekes és fáklyás zene emelte a választás napját emlékezetes ünneppé.” Választásokról. = PN, 1861. márc. 21. 3. p.

7 Az utolsó ilyen zászlós, felvonulós ünnep 1878. augusztus 5-én volt, amikor kihirdették Horváth Boldizsár győzelmét, addig mindig ellenfél nélkül győzött a választásokon. Horváth Boldizsár betegsége miatt nem lehetett jelen, helyette a fia, Horváth Jenő köszönte meg a választók támogatását. A képviselő-választások a megyében. = VL, 1878. aug. 8. 1. p.

8 Legalább is ezt állította róla a szombathelyi függetlenségi lap újságírója. Horváth Boldizsár Temesvárotól. = Dunántúl, 1884. ápr. 20. 1. p.

Az Esterházy uradalom zárgondnokságának a feladata hárult rá, ezért az ügyek intézése folyamatosan Fraknóra (ma: Forchtenstein, Ausztria) Kismartonba (ma: Eisenstadt, Ausztria) és Sopronba szóltották.⁹ Elhatalmasodó betegsége miatt gyakran gondolt a politikai szféra elhagyására is, de azután szabad akaratából másként döntött. 1884 februárjában bejelentette, hogy nem kíván a továbbiakban a vasi vármegyeszékhely képviselője lenni. A döntés ténye eddig is ismeretes volt, de argumentumai és körülményei talán nem. A dolog pikantériáját az adta, hogy a szombathelyi mandátumért nem kívánt harcba szállni, de pár héttel később mégiscsak elfogadta a temesváriak (ma: Timișoara, Románia) felkérését, holott gyakran nyilatkozott arról, hogy befejezi politikai pályáját. Azután nem így történt, főnixként tért vissza és korábban soha nem látott módon lobogtatta meg a liberalizmus, a magyar állam, valamint a demokrácia lobogóját. Váltását nemcsak a helyi sajtó követte, hanem a vele szemben jóindulatú fővárosi, országos lapok is. Igaz, ott nem szóltak a szombathelyi politikai háttér történéseiről, de temesvári beszédének jelentőségére többször is hivatkoztak.

Horváth Boldizsár szülővárosának választóihoz írt nyílt levelét 1884 februárjában a kormányhoz közelálló „Nemzet” hozta le először,¹⁰ majd onnét átvette több fővárosi napilap is, de a körülményeiről csak annyit közöltek, hogy a város polgárai ismét felkérték, hogy vállalja el a körzet képviseletét, amire ő elutasítón válaszolt,

9 Horváth Boldizsár. = Pesti Hírlap (továbbiakban: PH), 1884. máj. 3. 6. p.

10 Az 1882-ben szervezett lap a kormány támogatását volt hivatott biztosítani kevés sikerrel. Az akkor 3. évfolyamát élő „Nemzet” lapszámai csak 1884 júniusától érhetők el az Arcanumon. A magyar sajtó története. 2/2., 1867–1892. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Bp., 1985. 252–253. p.

és döntése indokát próbálta röviden elmondani levelében.¹¹

„Azon felhívásra, a melyet a szombat-helyi választókerület képviselőjelöltsége tárgyában hozzám intézni méltóztattak, hálás köszönettel ugyan, de tagadólag kell válaszolnom. – kezdte válaszát Horváth.¹² Ezt nem azért teszem, mintha időközben megváltoztak volna nézeteim az 1867-iki közjogi kiegyezésre nézve, amelynek zászlaját, amint önök felhívásukban mondják, a legközelebbi választások alkalmával ismét az én kezeimben óhajtának csatába vinni. Véleményem ma is az, ami volt; ma is lelkem mélyében meg vagyok győződve róla, hogy az 1867-ben alkotott közjogi alap eléggé kedvező megteremteni és szervezni az egységes magyar államot s ennek megszerezni azon anyagi és erkölcsi erőt és súlyt, ami nélkül, ha ki nem számítható esélyek kezünkre játszanának is, de soha sem lennének képesek megvédeni és fentartani az állami önállóság és függetlenség azon mérvét, amely politikai ellenfeleink aspirációinak tárgyát képezi. Az ok, amelynél fogva én többé nem vállalkozhatom önök körében a zászlótartó szerepére, abban fekszik, hogy a szombathelyi választókerületben ez idő szerint oly magasra csaptak fel a politikai pártszenvedély hullámai, hogy nekem egész politikai múltamat, sőt magam egyéniségemet is meg kellene tagadnom, ha Önök

- 11 Az írások ugyanazzal a szöveggel láttak napvilágot. Horváth Boldizsárt felszólították. = PN, 1884. febr. 19. 1. p.; Horváth Boldizsár választóihoz. = BH, 1884. febr. 20. 2. p.
- 12 A fővárosi lapok, talán nem véletlenül, de lehagytak két fontos dátumot, a szombathelyi datálás és a budapesti megérkezés napját, február 2., illetve 9. A szövegközlésénél a mai gyakorlatot vettem figyelembe, a „cz”-nél a zéket elhagytam, illetve az egybeírás általános szabályait követtem (a mi = ami, a milyen = amilyen, stb.). A korabeli sajtótermékek a név leírásában sem voltak következetesek, a főszövegben Horváth Boldizsár nevét th-val írtam, az egyszerű „h”-betűt elhagyó változatokkal szemben, de címek esetében megtartottam az eredeti írásmódot.

felhívásának és várakozásának meg akarnék felelteni.

Nekem volt lelkesedésem nagy és nemes eszmék iránt, s az még ma is, habár fejem őszbe borult, ifjú hévvel tölti el keblemet. Volt és van erős meggyőződés is, amelyet elmentéses áramlatok visszaszoríthattak ugyan, de önmegtagadásra nem kényszerülhettek, megtörni nem tudtak.

Azt sem lobbanthatja senki szememre, hogy hiányzott volna bennem a bátorság levonni és elviselni meggyőződésem következményeit. Utalhatnék 1848-49-re, amidőn szabadságom és életem forgott kockán,¹³ hivatkozhatnám 1861-re, amidőn inkább visszavonultam a magánéletbe és túrtem a családapa gondjait és nélkülözéseit, semhogy elfogadtam volna egy nem alkotmányos hatalom kezéből a kitüntető állást, amelyet az nekem felajánlott;¹⁴ s rámutathatnék még legújabb felszólalásomra is a keresztények és a zsidók közötti házasság tárgyában,¹⁵ amitől nem riasztott vissza annak tudata, hogy az uralkodó áramlattal jövök ellentétbe, sem pedig a félelem attól, hogy máglyára juttathatom arcképemet. De egyet nem tudtam magamévá tenni, s ez a pártszenvedély. Bár-

- 13 1849-ben hadbíróság elé állították, mert az országgyűlés tagjaként részt vett a debreceni munkálatokban is. Lásd erről Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből*. S. a. r. Cieger András, Matolcsi Réka. Bp., 2021. (továbbiakban: Horváth, 2021.) 34–40. p. (Jogtörténeti értekezések; 52.)
- 14 Az országbírói értekezleten véghezvitt tevékenysége miatt Apponyi György országbíró kinevezetté országbírói ítélőmesterré, de Horváth a poszt tényleges elfogadását az 1861. évi országgyűlés eredményességéhez kötötte, amiből aztán nem lett semmi. Rendeletek és kinevezések. = PN, 1861. ápr. 4. 2. p.; valamint *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján, 1860–1861*. Bp., 1967. 320–323. p.
- 15 Az 1883 novemberében elmondott beszédére utalt, ahol állást foglalt a polgári házasság behozatala mellett. Horvát Boldizsár. = PH, 1883. nov. 21. 1. p.; valamint Országgyűlés. = PH, 1883. nov. 21. Melléklet 1. p.

mily szigorúan ragaszkodom saját meggyőződésémhez: soha sem léptem át a lovagiaság és gyengédség korlátait politikai ellenfeleim irányában. Politikai elfogulatlanságom annyira ment, hogy 1869-ben a legfelsőbb bíróságok újjászervezése alkalmával felkerestem és a kúria tagjává kineveztem, az akkori baloldal néhány jellemre és jogtudományra nézve kiváló tagját is, bármint zúgolódtak sokan saját pártomban e miatt ellenem. Amióta önök akaratóból a politikai térre kiléptem, szavaim és tetteim mindig a pacifikáció szellemének álltak szolgálatában. Akartam és néha tudtam is lelkesedést ébreszteni és terjeszteni, de a pártszenvedély tüzét nem élesztettem soha.

Ez lévén politikai egyéniségem, nekem az adott viszonyok között fájna, önök pedig nem nyernének vele, ha a pártszenvedélyek mai harcában én mennék önök lobogójával elől. Az engesztelékenység azon szellemével, amely az én sajátom, én ma nem hódíthatnám meg a tért önök választókerületében. Különben is el voltam határozva arra, hogy búcsút vegyek a politikától, s hogy felkeressem a magánélet nyugalmát, amely engem már koromnál fogva is talán jogosan megilletne.¹⁶ Ha netalán megváltoztatnám elhatározásomat, ez csak azért történnék, mert azon eszméket, amelyekért egész életemen át küzdöttem, soha sem fenyegető még nagyobb veszély, mint jelenleg és pedig a legnagyobb mérvben maga a nép részéről, amely 1848-ban oly örömradiással ünnepelte felszabadulását s most, nem hallgatva régi barátaira, hanem rossz sugalmakat követve, testvérharcot készül indítani azok el-

len, akik őt a felszabadulásban követék, könnyelműen feledve, hogy megtámadva az egyenjogúságot, azon talapot ingatja meg, a melyen saját szabadsága is nyugszik. Ily rendkívüli veszély esetében a riadó hangja magával sodorhatja a hadastyánokat is. De ha ez eset bekövetkeznék is, ha csakugyan nem tudnék ellentállni az ügy szeretetének s azon varázserőnek, amely a választók megtisztelő és felemelő bizalmában rejlik, – az iránt teljesen tisztában vagyok magammal, hogy a mandátumot az ország bármely választókerületétől inkább elfogadhatnám,¹⁷ csak egy kerület van, amelynek kezeiből azt a kifejtett okoknál fogva nem lenne szabad elfogadnom – s ez a szombathelyi választókerület.¹⁸

Álláspontom szerint a vasi politikai helyzet bizonytalansága és kiszámíthatatlansága miatt került sor erre a döntésre, amiben a volt igazságügyminiszter partnernek tűnt, és akik ezt kifundálták, azok rövid és középtávon a maguk érdekét nézve jól döntöttek. A kormánypárt szempontjából stabilizálódott a helyzet, annyira, hogy az 1890-es években már mintavármegyeként emlegették a törvényhatóságot.

A „Vas megyei Lapok” 1884. január 20-ai számában jelent meg az a meghívó, báró Ambrózy Lajos elnök „aláírásával”, amely február 1-jére a szombathelyi Sabaria étteremben hívta egybe a Szabadelvű párt megyei potentátjait. Részben a párt újjászervezése, elnökség, tiszti kar, végrehajtó bizottság, kerületi választmányok megválasztása, részben a harsonák megfúvása

16 Nemcsak miniszteri nyugdíjra jogosult, hanem az 1870-es években folytatott tevékenysége miatt is, mint az Esterházy javak zárgondnoka 1884 májusáig, komoly kielégítést kapott: 15.000 forintot, valamint 7000 forintnyi nyugdíjat. Horváth Boldizsár. = PH, 1884. máj. 3. 6. p.; Horváth Boldizsár. = PH, 1884. máj. 9. 5. p.

17 Valóban több helyütt is felmerült az ötlet, hogy a mandátummal a választók Horváth Boldizsárt kínálják meg, például már februárban elindult egy mozgalom a budapesti VII. kerületben, de azután végül is a temesváriak felkérését fogadta el. A főváros VII. kerületében. = BH, 1884. febr. 23. 2. p.

18 Horváth Boldizsárt felszólították. = PN, 1884. febr. 19. 1. p.; Horváth Boldizsár választóihoz. = BH, 1884. febr. 20. 2. p.

alkalmából, mert közeledik az 1881-ben választott képviselőház megbízatásának vége és készülni kell az akkor még májusra prognosztizált választásra.¹⁹ A gyűlés fegyelmetten le is zajlott, sikerült az említett pozíciókra újra megválasztani a szereplőket, ezek névsora olvasható a helyi sajtóban.²⁰ Amiről azonban „elfelejtettek” tudósítani az a potenciális képviselőjelöltekről szóló döntés, így a mi szempontunkból fontos szombathelyiről is. Ez a későbbi információkból olvasható ki. Valószínű egy kettős határozat született, amelynek révén felkéri Horváth Boldizsárt a szombathelyi mandátum további elfogadására, másrészt nyomást gyakorolnak a másik potenciális kiválasztottra, hogy ha az egykori igazságügyminiszter nem fogadná el a felkérést – aminek nagy a valószínűsége –, akkor ne érje őket váratlanul a döntés. Ez a jelölt pedig Kunc Adolf premontrai rendi tanár, gimnázium igazgató, a párt fontos helyi embere.²¹

Ezek után született meg a hivatalos felkérő levél Horváth Boldizsárnak, a dá-

tuma február 2., aláírói pedig a választókerület legfontosabb közéleti szereplői.

„Kegyelmes Úr! Mélyen tisztelt Képviselőnk! Alig hangzott el a hír, hogy a folyó országgyűlés működése legközelebb befejeztetik máris, erős hullámokat ver kerületünkben az új képviselő választásnak nagy kérdése. Ellenfeleink zászlójára az 1867-iki közjogi alaptörvények ostroma íratott fel; – azon alaptörvényeké, melyek fenállók alkotmányos intézményeinknek – hazánk és nemzetünk békés fejlődésének adott viszonyaink közt egyedül lehető alapját képezik. S mi, kik ezen törvények alapján hisszük és reméljük nemzeti érdekeink bizton fejlődését, – az ezek ellen megindult politikai mozgalmat tétlenül nem nézhetjük. Sorakozunk kell tehát mielőbb, hogy ellenfeleinkkel az alkotmányos küzdelmet felvehessük. De a harcban zászló, – s arra, hogy ez meg ne inogjon, a tudomány és valódi hazafias érzelmek által áthatott férfiú kell nekünk, – férfiú, ki lelkesítsen, és zászló, mely győzelemre vezessen bennünket. S mert aképen vagyunk meggyőződve, hogy megtámadott közjogi, alaptörvényeink védelme Önnek, mint ezek egyik alkotójának kezeiben biztosan volna elhelyezve: a teljes bizalom érzelmeivel fordulunk mélyen tisztelt Képviselő Úrhoz, hogy a legközelebb bekövetkező képviselő választás alkalmával a szombathelyi kerület képviselő jelöltségét ismét elfogadni kegyeskedjék. Kik egyébiránt hazafias üdvözetünk nyilvánítása mellett vagyunk. Szombathely, 1884. február 2-án. Tisztelői.”²² 58 név szerepel itt, köztük Szabó Lászlóé, Eredics Ferencé, Grimm Károly polgármesteré, dr. Kunc Adolfé. Röviden, aki valamit is számított – és a kormányfelé hajolt – a helyi közéletben, az aláírta.²³ Sok konkrétum nem akadt a levélben, lényegében a függetlenségi párt elleni küzde-

19 Meghívó. = VL, 1884. jan. 20. 1. p.

20 Az elnök, az 1882. évi újjászervezés óta továbbra is Ambrózy Lajos báró maradt, megerősítették pozíciójában, az alelnökök: Szegedy György kamarás, Bertha György és Eredics Ferenc. Jegyzők: Éhen Gyula, Bossányi József és Török Ernő. A végrehajtó bizottság tagjai: Erdődy István gróf, Káldy Gyula, Reiszig Alajos, Jagasics Kálmán és Horváth István esperesplébános. Ekkor kerültek újbóli megerősítésre a választókerületi elnökök és támogatóik. Ambrózy azután megköszönte a bizalmat; egyben felszólította a kerületi elnököket, hogy akiket csak jónak látnak, azokat begyék be a választási csapatba. A vas megyei szabadalvú párt köréből. = VL, 1884. febr. 7. 2. p.; A szabadalvú párt gyűlése. = VL, 1884. febr. 4. 2. p.

21 Kunc Adolf életútját és tudóstanári tevékenységéről lásd *Horváth József – Molnár László: Kunc Adolf, 1841–1905*. In: Szombathelyi tudóstanárok. 2. köt. Szerk. Köbölkuti Katalin. Szombathely, 2002. 13–39. p.; *Uők: „Egy szabad, mívelt és boldog Magyarországért.” Kunc Adolf (1841–1905) csornai premontrai prépost élete és működése*. Szerk. Mayer László. Hegyhátsál, 2022. 192 p.

22 Horváth Boldizsár válaszol. = VL, 1884. febr. 21. 1. p.

23 Uo.

lemre, a kiegyezés védelmére szólították fel a helyi közélet alakjai Horváthot. Azt tudták, hogy 1867 hagyatéka, öröksége oly erő bír, amivel mindig lehet őt aktivizálni, harcra szólítani. A levelet csak február 9-én olvasta a fővárosban élő képviselő, de addig már kiszivárogtott/kiszivárogtatták a lényegét: a felkérést. Ezért is írta a „Pesti Hírlap” 1884. február 9-én, hogy *„Kétségtelen, hogy Horváth Boldizsár, akit annyi kötelék fűz Szombathely városához, elfogadja a jelöltséget.”*²⁴ A vasi vármegyeszékhelyen – még az érintett döntését nem is ismerték, de már – elkezdődött a sajtópolémia, aminek hátterében nyilván az állhatott, hogy az eset időnap előtt nyilvánosságra került. Ezért is deklarálta a szabadelvű párt hírharsonája, hogy: *„A szombathelyi kerület szabadelvű párti választói, mint megbízható forrásból értesülünk, a jövő országgyűlési időszakra képviselőül ismét Horvát Boldizsár úr ó nagyméltóságát szándékozik felkérni, de ha ő, a jelöltséget el nem fogadná, mi a pártot a legnagyobb fájdalommal érintené, akkor a kerület dr. Kunc Adolf gimnáziumi igazgatót szándékoznak bizalmával megajándékozni. Egyelőre csak ennyit; de lesz még alkalmunk, s kell is, hogy ez ügyvel majd bővebben is foglalkozunk.”*²⁵ És lett is, mert lényegében ezzel az aktuussal szintet lépett az 1884. évi helyi választási kampány. Az ügybe teljes hangerővel bekapcsolódott az ellenzék lapja, a „Dunántúl” is február 12-én. „A komédia” című írásában arról szólt, hogy a városban aláírásgyűjtés folyik, hogy vállalja el Horváth Boldizsár a képviselőséget, bizonyos értelemben szondázzák

a helyi lakosságot, miközben már meg is van az új jelölt Kunc Adolf személyében.²⁶ (Bár a szombathelyiek levelében a dátum február 2., de valószínűleg később küldhették el Horváthnak, s azért csak 9-én vehette kézbe.) Az írásra a viszontválasz rögvest megérkezett Sincerus jóvoltából, s mi lehetett más a címe, mint „Tragoedia” (sic!). Publicisztikai szempontból az egyszerűbb megközelítést választotta az újságíró, dicsérte Horváth Boldizsár tevékenységét, aki a szombathelyiek nagy büszkesége, ebben nem találhat semmi kifogásolni valót az ellenzék sem, amit leírt róla az nekrológnak is kitűnő.²⁷ Most jönne a lényeg, a válasz arra, ha mindez igaz, és ily tökéletes a jelölt,

26 A komédia. – Dunántúl, 1884. febr. 12. 1. p.

27 „Mert ki az a Horvát Boldizsár, aminő szerepet vitt és visz? Egyszerű, szegény és becsületes polgári családnak ivadéka, kit fényes tehetségei, hazája és szülőföldje jólétéért jó és balsorsban egyformán lángoló és fáradtságot nem ismerő szíve, vasszorgalommal párosított. Sokoldalú tanulmányai és tapasztalatai és mindezek összeműködése által alakult széles világnézete már 1848-ban emelt a debreceni országgyűlés tagjai közé és midőn Magyarország szomorú napjai után, melyeknek keserűségét csordultig tett pohárból ivá, hazánk alkotmánya visszaadott és felelős kormánya ismét felállítattott, e kormánynak egyik díszes székébe ültetett. – Egyike volt ő e szemenedett kormány legkimagaslóbb alakjának. A haza büszke volt reá. Szülőföldje pedig tisztelet és ragaszkodás szent áhitatával tekintett fel hozzá! – Mint miniszter a reformátor nagy és nehéz szerepére vállalkozott; mint Szombathely szülőtte e várost és vidékét igyekezett Magyarország, vidékeinek legkiválóbb pontjává tenni. – A miniszternek csakhamar látnia kellett, hogy szerves összefüggésében egységes egészet képező nagyszerű alkotása, melyet igazi szervező tehetsége azért állított össze lelket és testet emésztő fáradtsággal, hogy igazságszolgáltatásunkat minden ízében a nemzet és kor követelményeirez idomítsa, csak csonka töredékekben adnak át az életnek! ... Lelépett tehát a miniszteri polcrol s lett ismét, mi előbb volt, egyszerű képviselő és hazájának hű és nagy fia. – Szülőföldjén megvetette az anyagi és szellemi felvirágzásnak oly alapjait, melyeket ezen idők, sem körülmények nem fognak megdönteni soha és Szombathelynek emelkedése és jövő nagysága örökké fogja hirdetni nagy szülőttének, Horvát Boldizsárnak nevét.” Sincerus: Tragoedia. = VL, 1884. febr. 14. (továbbiakban: Sincerus, 1884.) 1. p.

24 Horváth Boldizsárt felszólították. = PN, 1884. febr. 19. 1. p. A „Budapesti Hírlap” február 1-jén, 9-én még arról tudósított, hogy a város kormánypárti választó közössége továbbra is felkérte Horváthot a mandátum elfogadására. Képviselőválasztási mozgalom. = Budapesti Hírlap (továbbiakban: BH), 1884. febr. 9. 3. p.

25 A képviselő-választásokhoz. = VL, 1884. febr. 7. 2. p.

akkor miért is készült egy alternatíva vele szemben? Erre a következő a felelet olvasható: „Azonban mint történni szokott, itt is támadtak álpróféták, kik nem túrhetvén, hogy Horváth Boldizsár saját szülőföldjén prófétáskodjék, őt tüntették fel hamis prófétának, s mert nem lévén miből adniok, mindenkinek mindent ígértek, a gondolkodni részben nem tudó, részben nem szerető tömeg e többet ígérők karjaiba veté magát. Így történt, hogy Horváth Boldizsárt nagyszámú örökké megrendíthetlen tisztelői az utolsó képviselő választások alkalmával már csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták megválasztani! Ma pedig ezt az országszerte uralkodó ismert áramlatnál fogva alig tartják kivételnek!”²⁸ Az indok világos lett, a mostani bizonytalan politikai viszonyok közepette nem garantált Horváth képviselői mandátuma, pontosan a függetlenségi párt ostroma miatt. Éppen ezért álságos a fellépésük, vélte a „Vasmegyei Lapok” újságírója, ha nekik az fáj – mármint, Horváth Boldizsár visszalépeése –, annak az az oka, hogy félnek az újabb vereségtől. Ezt azért hangsúlyozták, mert a legutóbbi választáson már alig sikerült a mandátumot megtartania a szélbal színeiben fellépő Schwarcz Gyulával szemben.²⁹ Természetesen azután jött a felmentő magyarázat: „Megtörtént, hogy Horvát Boldizsár már legutóbbi megválasztása alkalmával többünk előtt kijelentette, hogy látva híveinek erőfeszítését egyrésztől, másrésztől a polgárok kis, – és a vidéki választók jó nagy részének félrevezettségét, többé e kerületben nem lép fel. [sic!] Megtörtént, hogy e kijelentését mások, mások előtt többször ismételte.”³⁰ Az újságíró hangsúlyozta, hogy mindez a döntés

Horváth tudtával, sőt kívánságára történt (sic!), ami kicsit furcsa, mert ő a válaszlevélét csak február 12-én datálta, de nem kizárt, hogy szóban megállapodott már valakivel korábban erről döntéséről. Mindenesetre ezzel magyarázható, hogy szombathelyieknek írt levele komoly országos publicitást is kapott. A levélben kettős üzenet van, egyrészt a szombathelyi mandátum nem kell, de máshonnan még elfogadható! A „Tragoedia” vezércikkéből az is kiderült, hogy az új jelölt meggyőzése sem bizonyult egyszerű ügynek. Kunc Adolf jelölését több feltételhez kötötte, egyrészt Horváth Boldizsár nyilvános visszalépéséhez,³¹ másrészt igazgatói állásának a megtartásához, harmadsorban pedig konzultációkhoz, részben rendtársaival, részben a miniszterium képviselőivel. A kormányzattól és rendtársaitól is természetesen zöld utat kapott. A tudóstanár – tehát nem ügyvéd, földbirtokos –, ebben a kényes helyzetben nem csak jó, hanem talán a legjobb választásnak tűnt, mert a szabadelvűek pozícióját ott erősíthette meg, ahol a választókerületben a leggyengébbek, vidéken a katolikus hívek körében. Ráadásul az 1883–1884 fordulóján a főrendiházban elbukott a vegyes házasságok ügye, ezzel a katolikus alsópapság jól tudta motiválni a falvak szavazóit. Horváth Boldizsár ez ügyben elmondta a véleményét, de ennek a fogadtatása vidéken nem tűnt örömtelinek.³² A vármegye egyik legnagyobb községében a – Szombathely melletti – Németgencsen (ma: Gencsapáti) aláírási mozgalom indult, 467-en írták alá, hogy gratu-

28 Uo.

29 Horváth Boldizsár Szombathelyen. = VL, 1881. jún. 23. 1. p. A választást Horváth csak 119 szótöbbséggel (sic!) nyerte meg (Horváth: 1244 és Schwarcz: 1125). A választások. = VL, 1881. jún. 26. 1. p.

30 Sincerus, 1884. 1. p.

31 Állítólag azt mondta: „Horvát Boldizsár után a megbukást is dicsőségnek tartaná ...” A képviselő-választásokhoz. = VL, 1884. febr. 7. 2. p.

32 A képviselő támogatta a javaslatot, de a kötelező polgári házasságnak nagyobb híve volt, mert félőnek mutatkozott, hogy ezek a frigyek másodosztályúak lesznek a társadalom szemében. Polgári házasság. = Dunántúl, 1883. nov. 22. 1. p.; Mi a házasság? = Dunántúl, 1883. nov. 25. 1. p.

láljanak annak a 109 felsőházi tagnak, akik megakadályozták a javaslat törvényté formálódását.³³ Nem véletlen, hogy Kunc Adolf egyik és a sajtó által is megjelenített választási körútja Gencsre vezetett 1884 májusában.³⁴ Mindenesetre már ekkor deklarálta a szabadelvű kormánylap a tudóstanár, gimnázium igazgató győzelmét: Kunc lesz „a nagy győző.”³⁵

A szerző természetesen elismerte azt, hogy mindennek nem így kellett volna történnie, mert úgy lett volna korrekt, ha „míg Horvát Boldizsártól az említett válasz meg nem érkezik, titokban kellett volna maradnia”,³⁶ de mivel a „Dunántúl” kavart egyet a politika forrongó üstjében, provokált, ezért kénytelenek világosan beszélni. Amiben persze még jócskán maradtak homályos pontok. Ki lehetett a nagy ötletadó, aki javasolta a képviselőcserét? Erről természetesen hallgattak. Ily sajtópolémiát követően tették közzé Horváth Boldizsár most már a szerkesztőséghez is eljuttatott levelét 1884. február 21-én.

Nincs kétségünk a téren, még ha ezzel kapcsolatosan világos, egyértelmű bizonyítékkal nem is szolgálhatunk, hogy a háttérben, a döntésben kulcsszerepe lehetett a regnáló főispánnak, Radó Kálmánnak. Az ő további pályafutásáról szolt az 1884. évi kampány helyi végeredménye, a helyzet

országosan is nagyon képlekenynek, veszélyesebbnek tűnt, mint 1881-ben.

Szentmártoni Radó Kálmán (1846–1898) emblematikus embere a Tisza-korszaknak. Vidéki, evangélikus középbirtokos családból származott, végzettsége predesztinálta valamelyik vármegyei pozíció megszerzésére.³⁷ Nem minden előzmény nélkül iktatták be 1882. július 10-én a főispáni pozícióba. Feladata a kiegyezést bíráló és a kormány elképzeléseit opponáló szélbal erőinek a lenyomása, visszaszorítása az ismert, hatásos eszközökkel. Mindeközben szembesülni kellett Vas vármegye „szegényfoltjával”, Istóczy Győző tevékenységével, aki az antiszemitizmust az országos politika asztalára emelte, a vele járó kiszámíthatatlan társadalmi lázongásokkal együtt. A rendteremtést olyan politikai eszközökkel kellett megvalósítani, amelyek komfortosak, inkább arvasz, mint erőszakos módon, bár Radó akaratos ember hírében állt. Főispáni beiktatási beszédében ügyelt arra, hogy valós szándékait eltakarja a nyilvánosság elől és elsősorban az alkotmányosságról, törvényességről és a megyei autonómiáról értekezett. Ugyanakkor nem titkolta, hogy „... nem fogok késni megragadni minden alkalmat a párttusák fölé emelkedve, és társadalmi együttműködés alkotó erejének lehető kifejtésével megynék

33 Gencsen. = Dunántúl, 1883. dec. 16. 3. p.; Szombathely. = Dunántúl, 1883. dec. 23. 1. p.; Bizalmi feliratok. = Dunántúl, 1884. jan. 13. 3. p.

34 Nagy felhajtás volt a településen Kunc Adolf megjelenésekor, útjára elkísérte Eredics Ferenc is. A helyi szervező a Fehérgyarmaton született Gerlits Sándor pályázat nélkül odakerült ideiglenes tanító volt, aki vélhetően ekkori bátor fellépésével – szemben plébánosával – megalapozta későbbi karrierjét és lett a vármegyei Árvaház főnöke, és általában a helyi liberális gyermekszociális mozgalmak és gondolat harcosa. Életútjáról lásd *Gál József*: Gerlits Sándor. Szombathely, 2014. 15. p.; Választási mozgalmak. = VL, 1884. máj. 29. 2. p.

35 A képviselő-választásokhoz. = VL, 1884. febr. 7. 2. p.

36 Sincerus, 1884. 1. p.

37 A répcelaki evangélikus Radó Kálmán soproni középiskolája után a jogi tanulmányait Eperjesen (ma: Prešov, Szlovákia) fejezte be. Vármegyei pályára lépett, fősolgabíró lett, majd 1869 után képviselő a Deák-párt és a Szabadelvű párt padsoraiban. 1878-ban Széll Kálmán kiválásával ő is szembefordult a kormánypárttal és hangos elégedetlenkedő lett a vármegyében. Többször is felmerült a neve a győri főispánsággal kapcsolatosan, de csak a Rábaszabályozó Társaság vezetéséig jutott mint osztálytanácsos, majd kormánybiztosként. 1882-től Radó „mérges ellenzékiből, mérges kormánypárti lett”, aki szívügyének tekintette a függetlenségek kiszorítását a vármegyéből, vállalva ennek összes ódiáját. Radó Kálmán. = Dunántúl, 1884. máj. 11. 1. p.; Radó Kálmán. = Dunántúl, 1884. máj. 15. 1. p.

javát előmozdítani.”³⁸ Egy pillanatnyi kétséget sem hagyott a téren, hogy a közigazgatást, azok tisztviselőit a pillanatnyi állami (kormányzati) érdek alá kívánja rendelni. Azaz nem szándékozott lehetőséget adni a '48-as szemléletű tisztviselőknek – így gyengítve bázisukat –,³⁹ hogy a továbbiakban részt vegyenek a vármegye közigazgatási egységeinek irányításában, azaz járási főszolgabírák legyenek. Szakított ezzel a zavaros gyakorlattal, ami jellemezte a vármegyét a nagy átalakítás (1870–1871), de főleg a fúzió (1875) óta. A mérsékelt ellenzékét támogató – a kormányt 67-es alapon bíráló – politikai masszából egyértelműen és határozottan kormánypártiakat neveljen. Megkezdődött a vármegye elsőszámú írott médiumának kormánypárti lappá való átalakítása (1882), ezáltal is folytatni a harcot a további befolyás kiterjesztésére. Nem véletlenül írta 1884 telén a most már manifest is kormánypárti „Vasmegyei Lapok”, hogy lényegesen visszaszorította Radó Kálmán a függetlenségiéket, a szélbalt.⁴⁰ Az utóbbiak reprezentatív szereplőjét pár-

bajra hívta ki 1883. februárban és komolyan megsebesítette a körmendi képviselőt, ifj. Pázmándy Dénest, akit a vépi Erdődy-kastélyba szállítottak és csak a gyors és szakszerű orvosi beavatkozásnak köszönhetően maradt életbe.⁴¹ A két párt közötti viszony még jobban elmérgesedett. Az ellenzék lapja, a „Dunántúl” hetente írt arról, hogy Radót leváltja a kormányzat, ez azonban inkább csak óhaj maradt. A potenciális jelöltekről is szóltak, pl. Festetich Antal Andorról. Nem mintha tőle sokkal jobbat reméltek volna, de legalább a keménykezű Radó elbukik. Az 1883. decemberi tisztviselő választások előtt ugyanezen remények fűtötték az ellenzékét, azazhogy, ugyanis hatalmi marakodás alakul ki a pozíciók miatt, s ez elvezet Radó bukásához. De csak a szokásos személyes sértődöttség működött, az eredmény pont fordított lett; megerősödött, megszilárdult a vármegyei közigazgatási struktúra személyi állománya. Az 1883 októberében lemondott Széll Ignác alispán helyére – aki azután megkezdte a fővárosban miniszteriális karrierjét, aminek csúcsát bátyja, Kálmán miniszterelnöksége idején érte el, mint belügyi államtitkár – Reiszig Alajos került, a főjegyzői pozíció Károlyi Antalnak, a tisztí ügyészi Nagy Jenőnek jutott. A szereplőknek már csak bizonyítani kellett.

A vármegyei sorok rendezése után következtetett a választásokra történő elő/felkészülés, a tét óriásinak tűnt. Az előzetes benyomások alapján kb. 80 kerületben

38 Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltára. Vas vármegyei Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési jegyzőkönyvei (továbbiakban: MNL VaML VTB Közgy. jkv.), 1882. július 10. 586/1882.

39 „Férfiás elhatározottságom megmásíthatatlan akarat, mindazon ideig, míg főispáni méltóságot viselem, elkövetni mindent Vasmegye hitele, jó híre, széplőtlen neve érdekében. Hivatalos állásomat, erkölcsi reputációm, s a bennem helyezett bizodalom egész súlyát fogom latba vetni, hogy a jogos követelményeknek megfelelő közadmisztráció jótékony-ságában a nyilvános élet minden ágába részesüljünk, hogy a megye minden részében a nyilvános közszolgálat bármelyik ágában is csak olyan egyének álljanak a közügyek élén, kikben meg legyen a szellemi képesség és erkölcsi biztosíték arra, hogy minden tekintetben feladatuk színvonalán álljanak, kik hivatásos működésükben sem barátság, sem rokonság, sem egyéb és mellékes célok és tekintetek ne zsiabbasszanak.” MNL VaML VTB Közgy. jkv., 1882. július 10. 586/1882.

40 A folyosókról. = VL, 1884. febr. 10. 2. p.

41 Országos visszhangot váltott ki az ügy, a „Pesti Napló” egyszerűen azt írta, hogy formális társadalmi háború van a vármegyében a két fél között, ugyanakkor rossz ötletnek tartotta a kihívó Radó Kálmán tettét és magatartását, mert ezek a gesztusok csak olajcseppek a tűzre. A vasmegyei háború. = PN, 1883. febr. 17. 1. p.; Budapest, február 17. = PN, 1883. febr. 18. 1. p. Radó azután be is nyújtotta lemondását, de nem fogadták el. Radó Kálmán. = PH, 1883. márc. 7. 1., 12. p.; Pázmándy Dénes és Radó Kálmán. = PH, 1883. szept. 25. 11. p.

győzhetnek az antiszemiták.⁴² A szélbal is komoly mandátum mennyiségre tehet szert, különösen akkor, ha jól keverik a függetlenségi (perszonáluniós) gondolatokat az antiszemitizmus hittételeivel, arról nem is szólva, hogy a harmadik erő a kormánnyal szemben álló mérsékelt ellenzék – a honi liberálisok és konzervatívok sajátos habarékja – mennyire áll bele a mandátumharcba. Állítólag a Generális részéről elhangzott, hogy a vármegye 10 választási kerületéből kettőt lehet „átengedni” az ellenzéknek. Egy meg már korábban esetett, a rumi körzet, amiből Istóczy Győző antiszemita hűbértartókat csírált, a helyi keresztény alsópapság szorgos támogatásával.⁴³ A kormánypárti „Vasme gyei Lapok” információja szerint a kiscelli szintén az ellenzéké lesz (Békássy Gyula), a szentgotthárdiban Helfy Ignác becsülete már kitellett és valószínű bukik, ha indul, korábban is csak 46 szavazattal győzött.⁴⁴ A körmeződiben talán Pázmándy Dénes függetlenségi marad, de ami komoly problémát

jelentett az az, hogy két kerületben is várható a függetlenségek áttörése: a kőszegiben és a szombathelyiben.⁴⁵ Ez borzasztó szcenárióknak tűnt. A helyi, meg nem erősített hírek arról szóltak, hogy nagy a futkosás és kutakodás az új szombathelyi jelölt után, de sem Festetich Antal, sem Ernuszt Kelemen nem vállalta a felkérést.⁴⁶ Az előbbi Vas vármegyei birtokosként (Szeleste) csak később és másutt vállalt mandátumot – 1892-ben Felsőőrött (ma: Oberwart, Ausztria) –, de ekkor valószínű a főispánnal, Radó Kálmánnal való konfliktusa miatt elutasította el a felkérést, meg talán érezte, ha most bukik, akkor politikai karrierjének is leáldozott, a felkérést selyemzsinórnak tarthatta.⁴⁷ Ernuszt Kelemen szintén mérsékelt ellenzéki képviselő hírében állt, aki 1876 óta birtokolta a felsőőri mandátumot. Nyilván nem kívánta a biztost bizonytalanra cserélni, arról nem is szólva, hogy jól ismerték a kortársak fenntartásait a regnáló Tisza-kormánnyal szemben is.⁴⁸ Az, hogy Horváth Boldizsár ilyen kiélezett helyzetben megküzdjön a szombathelyi

- 42 A folyosókról. = VL, 1884. febr. 10. 1. p. Paksy Zoltán könyvében arról írt, hogy az Antiszemita párt vezetősége 55 személyt hagyott jóvá, akik indulnak egy bizonyos választási körzetben, de nyolcan visszaleptek. A gondot és problémát az ilyen kutatókkal az jelenti, hogy csak a manifeszt antiszemitákat kívánja vizsgálni, holott a latens szereplők, képviselőjelöltek száma jóval nagyobb volt, különösen a függetlenségi párt soraiban. Akik nyíltan nem vállalták antiszemitizmusukat, de nagyon is számítottak a támogatásukra, mint pl. Vas vármegyében. Azért is meglepő, hogy a vármegyéből csak egy személy jutott be a törvényhozásba, de senki sem gondolhatja komolyan, hogy a többi szomszédos járásban erre nem akadt kereslet és igény. Az ilyen interpretációk meglepőek a zsidóellenesség valós mértékéről. Paksy Zoltán: Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom, 1875–1892. Bp., 2018. 176–178. p. Lásd még *Kubinszky Judit*: Politikai antiszemitizmus Magyarországon, 1875–1890. Bp., 1976. 131–162. p.
- 43 Istóczy Győző életútjának szélsőjobboldali interpretációját lásd *Bosnyák Zoltán*: Istóczy Győző, 1842–1915. In: *Új: A magyar fajvédelem úttörői*. Bp., 2000. 39–53. p.
- 44 A választások. = VL, 1881. jún. 26. 1. p.

- 45 Nem véletlenül kaptak fel a hírt egyből, hogy Kőszegen Trefort Ágoston vallás és kultuszminiszter fog indulni. Lesz egy kis állami apanázs és meg lesz a kerület, de sajnos hamar kiderült, hogy a miniszter más körzetet választott. Lapunk. = VL, 1884. febr. 17. 1. p. Utóbb azután Széll Kálmánt kérték fel, aki meg is szerezte a mandátumot. „*Őnök 16 évi politikai múltamban látják a garanciát a jövőre nézve; ez mindenesetre nagy kitüntetés és nagy elégtétel 16 évi munkásságomért. – mondta állítólag a volt pénzügyminiszter. Ha önök helyeslik múltamat, az irányt, melyben eddig haladtam, ha önök helyeslik azon elvet, mely a közérdeknek alárendel minden egyéb érdeket, ha önök ebben garanciát látnak a jövőre nézve, akkor szívesen ígérem, hogy ez irányban fogok tovább is működni, ez után fogok tovább is haladni.*” Széll Kálmán a küldöttséghez. = PN, 1884. márc. 24. 1. p. Széll korábban, 1881-ben Szentgotthárdon kapott ki Helfytől. A választások. = VL, 1881. jún. 26. 1. p.
- 46 Képviselőjelölt. = Dunántúl, 1884. jan. 27. 1. p.
- 47 Radó Kálmán. = Dunántúl, 1884. máj. 11. 1. p.
- 48 Balogh Gyula et al.: Vasvármegye. Bp., 1898. 246–247. p. (Magyarország vármegyéi és városai; 3.)

mandátumért az elképzelhetetlennek tűnt, nemcsak mérsékelt ellenzéki mivolta – ez lehetett a legkisebb probléma –, és doktriner liberalizmusa miatt, hanem választási anti-barrikádhős attitűdje végett is. A helyi szabadelvű párt pedig minden jóakarat mellett nem látott magába oly erőt, hogy biztosan tudná a mandátumot szállítani számára. A szabadelvű párt megyei vezetőjét, Ambrózy Lajost még az ellenzék is gyengének ítélte,⁴⁹ helyi vezérek: Eredics Ferenc és Bárdossy István kevésnek bizonyultak. Tudták a választói akaratképzés alakításában más eszközökkel kell élni városokban és mással vidéken, mindeközben még a pártrendszer is átrendeződött.⁵⁰ Ráadásul, ha Szombathely elesik, akkor ez hatással lesz a közelgő városi választásokra is, aminek az időpontját nem véletlenül halasztották el 1885-re és olyan húrokat pengettek – pl. a törvényhatósági jog megszerzése –, amely édesnek és kívánatosnak hangzott a városi szavazóknak.⁵¹

Az új jelölt, Kunc Adolf megtalálása már fél sikernek tűnt, pedig a függetlenségek – érezvén, hogy a közhangulat mellettük van⁵² – nehézlovasukat Pázmándy Dénes ve-

tették be, aki két cikluson keresztül birtokolta a körmendi mandátumot. 1884 februárjában azonban az előbbieket tudtával és a Szombathelyen lévő függetlenségek támogatásával úgy döntött, beveszi a vármegyeszékhelyt.⁵³ A faltörő kos „menetelését” eddig párbajjal sem tudta megakadályozni a főispán, így a „jövevény” feltartóztatása a modern város legfőbb kommunikációs instrumentumára a kormánypárti sajtóra várt.⁵⁴ Ki is vette a részét e küzdelemből, elsősorban Pázmándy antiszemitizmusát állította középpontba,⁵⁵ tudva, hogy a választópolgárok jelentős része zsidó vallású a vármegyeszékhelyen. Arról nem is beszélve, hogy amikor a függetlenségi jelölt programként önmagát jelentette be, próbálták nevetségessé, komikussá tenni. Lévé ez csak a nagy emberek privilégiuma, pl. Deák Ferencé, vagy miként említettem Széll Kálmáné.

49 Pártgyűlés. = Dunántúl, 1884. febr. 3. 1. p. A szabadelvű párt gyűlése. = VL, 1884. febr. 4. 2. p.

50 A közjogi megosztottság mellett beléptek az ideológus, társadalmi problémákra fókuszáló erők. *Rudai Rezső*: Adalék a magyar képviselőház szociológiájához, 1887–1931. = Társadalomtudomány, 1933. 3–4. sz. 215. p.

51 Az ellenzék országos veresége miatt azután még hevesebben támadta a polgármestert és a városi vezetést. Városi választások. = VL, 1884. aug. 14. 1. p.; Ki kell? = VL, 1884. aug. 10. 1. p. Lásd erről *Katona Attila*: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen, 1885-ben. 1. rész. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2006. 1. sz. 49–59. p.

52 Ezt onnét is érezhették, hogy a vármegyei decemberi pótválasztáson két jelöltjük is kikapott Szombathelyen, de meg voltak győződve róla, hogy mindezt a szavazóbizottság manipulációjának eredménye, akiknek tagjai a szabadelvű párt városi erős emberei. Megyei választások. = Dunántúl, 1883. dec. 30. 1. p.

53 A helyi függetlenségi pártot Weghofer Titusz vezette. Éljen Pázmándy Dénes! = Dunántúl, 1884. márc. 6. 1. p. Jöjjen a helyébe jobb, hirdették a függetlenségek. A nemzet sorsa magától a választópolgárok többségétől függ. „*Jelentsétek ki határozotlan, hogy nem akarunk a mostani úton járni. Az önálló, független Magyarországra van szükségünk...*” Készüljünk. = Dunántúl, 1884. jan. 27. 1. p.; „*Ma már az örvény szélén állunk.*” Győry Elek: Magyarország polgáraihoz! = Dunántúl, 1884. jan. 31. 1. p.

54 A „Vas megyei Lapok” 1882-ben közölt olvasóival, hogy a lap jellege megváltozott a politikai és vegyes tartalmú lap a Szabadelvű párt közlönyévé vált és hogy nem bízták a véletlenre egyszerre egy ellenőrző bizottságot is létrehozni, amely kontrollálta a lap kívánatos politikai irányát. 1882. január 17-én létrehozott bizottság tagjai: Éhen Gyula, Károlyi Antal, Kunc Adolf, Eredics Ferenc. Vasvármegyei Közönségéhez! = VL, 1882. febr. 2. 1. p.

55 Pázmándy antiszemitizmusa, e téren hosszú és bonyolult magyarázkodásra kényszerült nem csak a függetlenségi lap szerkesztősége, de maga Pázmándy Dénes is. A szavazók megnyerése mindenél fontosabbnak tűnt. A függetlenségi párt és a zsidók kapcsolata mindig sajtáságosan alakult, tudniillik az 1882. évi helyi zavargások után is sokan kitarítottak az izraeliták közül a függetlenségi gondolat mellett. A függetlenségi párt és a zsidók. = VL, 1884. jún. 1. 1. p.

Horváth Boldizsár elutasító levele tehát akkor – február 20–21-én – látott napvilágot, amikor már tárgyalannak tűnt a kérdés. Nem ő lesz a kormánypárt vasi koriferiusainak az embere. Ellenkező esetben ilyen küzdelemben kellett volna beszállnia, hol zászlóhordozóként, hol első sorban harcoló csataménként, amihez nyilván párosult volna a szenvedélyektől túlfűtött pártlapok publicisztikai sara is. Ha valami távol állt lelki alkatától, moráljától, és ami ennél is fontosabb liberális nemzetfelfogásától az pontosan ez, a mindent elvakító megosztottság, a párt-szenvedély. Ezt próbálta nyomatékosítani levelében is. A képviselői felfogása nagyon is világos, gyakran hangsúlyozta a szabad mandátum gondolatát, ahol az érett, racionális szavazók meghallgatják a nagypolitikai kérdésekben az álláspontját és vagy elfogadják, vagy nem. Mindenféle érzelmi hangulatkelést elutasított, legyen az, akár demokrata ízű, amit demagógiának nevezett, akár ökonervatív változatú. Az 1881. évi választásokon egyszerre nyújtotta át pártja (hívei) nevében külön füzetben⁵⁶ képviselői beszámolóját és további politikai reform elképzelését – felsőházi, közigazgatás reform, valamint az ipartörvény átalakítása –, most 1884-ben már nem született ilyen dokumentum a helyiek számára.

Ezzel a februári levéllel ki is vonta személyét a további eldurvuló sajtópolemia lehetséges célpontjai közül. A „Dunántúl” tett egy-két vitatható megállapítást utóbb is (áprilisban) róla, de nem furdatták meg a sárban.⁵⁷ Ezzel szemben a „Vasmegeyi La-

pok” egy olyan vezércikkkel köszönt el tőle, ami történelmi távlatban rajzolta fel politikai pályáját és vállalható büszkeségforrásként tekintettek rá. Ez által széppé és nem véglegessé tették a búcsút.

„A történet nagy alakjai minél távolabb kerülnek tőlünk, szemünk annál jobban képesek meglátni az alak nagyságát. Régi igazság, amit mi is mindennap jobban értünk nagyjainkkal szemben.... Horvát Boldizsár, az egykori igazságügyminiszter, a szombathelyi képviselő, a híres Quid tunc? ékeszló menydörgője.⁵⁸... A bírálóban nyilatkozó mély bölcsességgel csak a bátorság vetekedhetett, hogy ezt egy egyszerű ügyvéd elmerte mondani. És e beszéd az egyszerű ügyvédet a legelső államférfiak közé emelte, kinek szava napirendre hozta a kiegyezést, mely azután tényé vált. Azóta nagyon sok óhaj-tása beteljesült. A szabadság oly otthonos lett nálunk, mint a családban a nő. És gazdag is a gyermekáldás, természetesen a rendes következményekkel: sok gyermek, sok gond. Nemzeti kormány, szakadatlan parlamenti kormányzás a városok, utak, kereskedés, sat.; óriási növekedése; Magyarországnak Európában elfoglalt állása, mit sem el nem fődhet, sem el nem homályosítja az osztrákkal való kötelék; a viszony uralkodó házunkkal, amit tizenhét év alatt nem zavart semmi viszály, semmi kétség, semmi bizalmatlanság. Ki hitte volna ezt tizenhét év előtt?

Változnak az idők; ... Ő nem változott. Doktrínerek neveztek el, az ma is csodálták szerénységét, bátorságát is ki nyílt és barát-ságos volt mindenki iránt, csak saját hírneve hozta néha zavarba; bámulták liberalizmusát, és ma is – ma nem akarják megérteni

56 Horváth Boldizsár Beszámoló és programbeszéde a szombathelyi választókerület választói előtt. 1881. évi június 19-én. Kiadja Horváth-Párt végrehajtó Bizottsága. Szombathely, 1881. (továbbiakban: Horváth, 1881.) 32 p.

57 Vízet prédikál és bort iszik, de mindig ilyen volt, írták róla és egy-két lépésének háttérmotívumáról is szóltak. Horvát Boldizsár Temesvárott. = Dunántúl, 1884. ápr. 20. 1. p.

58 Horváth legendás beszéde, 1866. december 1-jén hangzott el és valóban nagy hatású lett, mindenki tudta a következő kabinetben helyet kell kapnia. Még Beust miniszterelnök is elismerően nyilatkozott róla. A körülményeit lásd Horváth, 2021. 57–63. p.

sem. ... Horvátot még az a sok csapás sem változtatta meg, mi érte. ... Csak miniszteri tárcáját nem sajnálja. Miniszterségének idejét Horvát soha sem fogja élete örömei közé számítani. ... Azonfelül Horvát képes volt három miniszter helyett, sőt az egész minisztertanács helyett dolgozni, de képtelen volt elviselni a vélemény-különbségeket, nem tudott a körülményekkel úgy számolni, amint ezt a kormányzat, a gyakorlati együttműködés lehetősége elengedhetetlenné teszik mindig és mindenütt. Így azután szenvedett az ellenségtől, szenvedett a jó barátától, amint ez különben minden ideálistával megtörténik, mihelyt ideálját a mindennapi élet zajába is magával akarja hordani. ... Pedig Horvát nem csak mint politikus volt idealista, hanem mint ember is, és különösen mint jóbarát. ... Egyetlen hibája volt: nem tudott erőlyes lenni, és hogy emiatt letette miniszteri tárcáját. De idealizmusa, doktrinersége nem fog változni soha. Igaz, hogy ez is a legnagyobb dicsősége.”⁵⁹ Jellemző, hogy a helyi lap csak leköszölte, a konkrétan meg nem nevezett fővárosi német nyelvű újságból vett összegző írást. Horváth Boldizsár politikai küldetése még nem ért véget, de nagyon is kiszámítható pályán haladt tovább.

Az egykori igazságügyminiszter azután sokak meglepetésére március végén Temesvár felé fordult. Betegség ide, betegség oda vállalta az újabb megméretést, de itt már a mandátum biztos birtoklásának a tudata vezérelte. A temesvári jelöltséget elfogadta, bár biztosan tudott a háttérben zajló bonyolult politikai játszmákról, annál is inkább, mert erről írtak a korabeli országos napilapok. Független, de a mérsékelt ellenzékhez közelálló képviselőként néha komoly kritikákat fogalmazott meg a regnáló Tisza-kormányzattal szemben, most pont egy ilyen szereplő szükségeltetett a kormánypártnak a magyar Manchesterben. Meg is kapta

az erős hátszelet, ugyanis vesztesre állt abban a körzetben is a szabadelvűség ügye, mármint kormánypárti változatban. Kerestek gyorsan egy olyan jelöltet, akinek programja ott elfogadható, politikai és társadalmi értelemben nem veszélyes, és nagy eséllyel mögé áll a város és környékének szavazóközönsége, intelligenciája. Így sem a szélbal, sem az Apponyi-párt embereinek nem teremhet babér. Az utóbbi egyszerűbb esetnek tűnt, mert a pártközpont kérésére nem léptettek fel ellene jelöltet.⁶⁰

A szombathelyi mandátumtól való visszalépés után 1 hónappal egy temesvári küldöttség kereste fel Budapesten és felkérte az hajdani igazságügyminisztert a jelöltség elfogadására. A felkérést elfogadta, de kihangsúlyozta liberális elkötelezettségét.⁶¹ A korabeli vidéki tudósító arról írt, hogy ezzel az ottani ügy váratlanul gyors befejezést nyert, de csak a fegyverszünet kötött meg, mert a mélyben ugyanazok a feszítő erők húzódtak meg, mint Szombathelyen, aminek ereje kétségtelen nagyobbak látszott és természetesen nemzetiségi szempontból is fragmentálódott.⁶²

60 A helybeli mérsékelt ellenzéki párt elnöksége Apponyi kérésére döntött úgy, hogy nem állítanak ellenjelöltet. Temesvár. = PN, 1884. márc. 31. 1. p.

61 A temesvári választók küldöttségét Kostyál Antal az ügyvédi kamarai elnöke vezette. A temesvári küldöttség. = PN, 1884. márc. 20. 1. p. Horváth március 26-án táviratozott, hogy elfogadja a felkérést. Temesvár. = PN, 1884. márc. 31. 4. p.

62 Úgy tűnik a liberálisnak mondott kormánypárt vesztesre állt a választások kezdetén és csak abban jeleskedtek, amiben igazán jónak számítottak, a trollkodásban, mások akadályoztatásában. Így megragadtak minden alkalmat a gyanúsításra, a megfélemlítésre, megfenyegettek mindenkit, aki az ellenzék mellett akart fellépni. Osztogatták jelzőiket; ultramontán, demagóg stb. Temesvárról. = PN, 1884. márc. 31. 1. p. A kormánynak két, bevethető tartalék embere élt a fővárosban: Horváth Boldizsár és Fejérváry Géza. A függetlenségiék előbb Zichyben, majd Sztáray Antal gróf nagybirtokosban gondolkodtak. Utóbb Horváth mellé álltak, mert tudták róla, hogy kormányellenes, de liberális. A kerületben. = PN, 1884. márc. 24. 1. p.

59 Emlékezés Horvátra. = VL, 1884. márc. 9. 1. p.

„Ha ők meg vannak elégedve jó, nekünk nincs ellene kifogásunk, mert a temesvári ellenzék nem tartja Horváth Boldizsárt a kormány, hanem egyedül az igazi liberalizmus apostolának, s mint ilyen előtt szívesen és őszintén meghajol...”⁶³ – írta a helyi közhangulatról a vidéki tudósító.

Ilyen előzmények után vállalkozott Horváth Boldizsár programjának ismertetésére április 15-én. Beszéde szép summázata volt az 1840-es évek liberalizmusának, amelyben egyszerre szólt annak eredményeiről és félbemaradt alkotásairól, aminek befejezése legfőbb célja, amit beteljesíteni kíván. A korabeli sajtó nem is tartotta ezt kortesbeszédnek, hanem igazi szónoklatnak Élő, nagymesterének a „nemes idealista, a nagylelkű veterán” számított. Valóban, inkább elveket fogalmazott meg és most sem állt elő konkrét, pontokba foglalt politikai elképzeléssel.⁶⁴ Beszédét az izmosodó középosztálynak és az intelligenciának szánta, hogy ne tévedjen rossz útra, felvilágosult örökségét ne veszítse el. Válságos időkben fontosak a figyelmeztetések vélte, mert iránytűt jelentenek az alakuló, formálódó társadalomnak.⁶⁵ Nem véletlenül közölte le szinte teljes terjedelemben a „Pesti Hírlap” a gondolatait.⁶⁶

A volt igazságügyminiszter azzal kezdte, hogy neki a Bibliája, a fundamentuma: 1848 – nyilván ezzel üzent a szélbalosoknak –, a magyar politikai és polgári szabadság magna chartája. „E nagy törvényhozás volt az, amely a régi Magyarországot helyett egy új Magyarországnak rakta le alapjait. ... Szerintem minden intézmény, minden lépés, amely ez irányban előbbre visz

bennünket, a haladás jellegével bír; ellenben mindaz, ami ellentétes irányba terelhetné a nemzet fejlődését, a visszaesés, a süllyedés bélyegét viselné homlokán, amit a politikai szótár reakciónak nevez.”⁶⁷ Az 1840-es években a liberalizmus meghódította Magyarországot független attól, hogy sokan áskálódtak ellene, az ókonzervatívok, de kivédte március pesti túzásait is, hogy megteremtse a *pragmatica sanctio* keretei között az ország függetlenségét és önállóságát, a parlamentarizmust, a felelős végrehajtó hatalmat, a föld és művelőinek felszabadítását. A liberalizmus vezérszerepére ma is szükség van, a konzervativizmusnak csak akkor „lesz létjoga és hivatása, ha már a liberalizmus befejezte legfőbb alkotásait.”⁶⁸ Konkrét névének említése nélkül utalt a Senynyey Pál szerepére, nem titkolván, hogy a reformok befejezése után lehetséges csak egy konzervatív–liberális kormányzati váltórendszer beindítása az országban.⁶⁹ Ezzel a szövegrésszel a mérsékelt ellenzék híveinek, az Apponyi-pártiaknak üzent: lesz még jövő.

1867 nagy értelmét az államszövetség megteremtésében látta, ahol a két fél egymást erősítve tud a nemzetközi téren szerepelni. „Az egységes magyar állam oly feltétel, oly cél, – úgy mond, – amelyet semmi körülmények között fel nem adhatunk.”⁷⁰ – hirdette, ezen gondolata nagyon is találkozott a jelenlévők akarásával, és a nemzeti-

63 Temesvárról. = PN, 1884. márc. 1. p.

64 Horvát Boldizsár Temesváron. = PH, 1884. ápr. 16. 1. p.

65 Horvát Boldizsár Temesváron. = PH, 1884. ápr. 16. 1–2. p.

66 A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 9–11. p.

67 A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 9. p.

68 Utalt Sennyei Pál báró 1875. január 29-én elmondott képviselőházi beszédére. A szöveget lásd: A magyar polgári pártok programjai, 1867–1918. Összeáll., s. a. r. Mérei Gyula. Bp., 1971. 72–85. p.; A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 9. p.

69 Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon, 1867–1944. Bp., 1999. 51–52. p.

70 A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 9. p.

ségi törvény sem ütött ezen semmiféle rést, mert egy föderalista állam képtelen lenne fennmaradni. Az első külső nyomásra özszeomlana.⁷¹ Az egységes, erőteljes állam, részben történelmi okoknál fogva magyar, részben meg azért, mert államalkotók és sikeres államvédők, fenntartó voltak, anélkül, hogy más fajokat elnyomtak volna, ezáltal is szolgálva a nyugati kultúrát. Egyet kérünk – hangoztatta – mindenki tartsa be a magyar állam eszméjét. Rámutatott arra a lendületes fejlődésre, amelynek gőzmozdonya, lüktető ereje a főváros, a vasúti hálózat kiépítésére, a közoktatás, a közművelődés sikerére, amely lelkesen szolgálja a magyarosodást, „sok tekintetben már az új Magyarország derült képe mosolyog felénk.”⁷² Szólt az idegesítő és súlyos mulasztásokról is. „A jog és a birtokviszonyok egy része, aminő példának o[káért] a vízi-, halászati és italmérségi jog, – még mindig a feudalizmus százados bilincseiben nyög. A vallási egyenjogúság csak elvben van meg, de gyakorlati következményei nagy részben még hiányzanak. ... Közigazgatásunk gyökeres reformja azon irányban, hogy ne csak a napi követelményeket elégítse ki, hanem egyúttal a magyar állameszmének is védvára legyen, még mindig nem került napirendre. Sőt még a törvényhozás reformjai s a jövő méhében nyugszik; felsőházunk e kiáltó anachronizmus, még ma is feudális szervezetében áll fenn.”⁷³ Az utóbbira részletesen is kitért, hangoztatva az ügyet még az 1830-as években maga Deák Ferenc vetette fel és felháborító, hogy még mindig itt tartunk, az arisztokráciának van/volt történelmi szerepe, de a születési előjogok ideje lejárt, és akik más országnak is az állampolgárai,

azoknak nincs keresnivalója a magyar törvényhozásban (indigénák).

Az igazi bajok okát mégis a közszellem süllyedésében látta, az antiszemita mozgalom felvirágzásában. Döbbenettel érzékelte az egyenlőtlenségi mozgalmak virulenciáit, „aki a szabadság közösségét mástól megtagadja, s ma szenvedélyekkel köt frigyot, hazug ígéretekkel kenyeret le a tudatlanságot, és szennyest hivatását a jó hír és név, a jog és tekintély megtámadásában keresi. Ez a demagógia, uraim, amelynél nincs nagyobb és veszélyesebb ellensége a demokráciának. Hanem értem azon nemes demokráciát, amely nem követel többet, mint azt, hogy az egyén értékének meghatározásánál a döntő súlyt ne a születés, hanem a személyes érdem adja meg; azon demokráciát értem, amelyet én az intelligencia arisztokráciájának nevezek.”⁷⁴

A demokrácia piciny szigetként értelmezte az igazságszolgáltatás rendszerét, amelynek megalapozásában neki is természetesen megadatott a szerepe: „... igazságügyi szervezetünk képezi azon egyetlen egy tért, amelyen a demokratikus elvek teljes és feltétlen érvényre emelkedtek; a közélet minden egyéb mezején a demokrácia kisebb nagyobb mérvben háttérbe szorult, a társadalomban pedig újra ébredező előítéletekkel küzd s közel van ahhoz, hogy innentől a túrt vallások hajdani szerepére süllyedjen alá. Itt van a baj kútforrása uraim. Ezt kell elzárni, s a baj orvosolva lesz.”⁷⁵ Ismét helyre kell állítani a nagy és nemes eszmék kultuszát, és kirángatni az apátia mocsarából a társadalmat, erre vállalkozik ő és bízik benne hiteles zászlóhordozója lesz a nagy ügynek. Fel kell ébreszteni a polgári elem politikai hivatását, súlyát, öntudatát, „erkölcsi és anyagi erejét, az ipar és kereskedelmi érdekek előmozdítása által, s politikai

71 Ugyanezeket az érveket sorakoztatta fel 1881. évi szombathelyi programbeszédében is. Horváth, 1881. 13–15. p.

72 A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 10. p.

73 Uo.

74 Uo.

75 Uo.

befolyásának fokozatosan minél tágabb tért nyitni. Ha ez álmodom teljesülne; ha azon emelkedett polgári szellem, amelyet e város falai között találtam, felriasztaná ország-szerte a polgári elem politikai öntudatát; ha a gentry és a polgári osztály szerencsés egyesülése által létre jönne honunkban is egy oly erőteljes középosztály, amely Angol- és Franciaország nagyságának, gazdagságának és hatalmának alapját képezi: akkor a liberalizmus és a demokrácia diadala többé nem lenne kétes, s akkor elmondhatnánk, hogy méltó utódai voltunk nagy elődeinknek s hogy azon mű, amelynek alapjait a 40-es évek nagy szellemei vetették meg, a befejezéshez közel áll.”⁷⁶ Nem kétséges, hogy ez a gondolatmenet, politikai vízió az 1840-es évek világát tükrözte, a közös cselekvés illúzióját, de az 1880-as évekre ez már csak álommá nemesedhetett, mert nem kapcsolódott hozzá konkrét politikai elképzelések sorozata és hiányzott az az erős mag, aki ennek a szellemében ezt végre is tudja hajtani. „Az én liberalizmusom – úgymond – nem csap át a radikalizmus terére; én fokozatos, de biztos haladás híve vagyok; elöttem az állam érdekei a mérvadók; tiszteletben tartom a történelmi jogot mindaddig, amíg az az állam érdekeivel ellentétbe nem jön.”⁷⁷ Ez világos esszenciája a képviselőjelölt világgépének. A Bega-parti négynyelvű városban örömujjongással fogadták beszédét, amit Horváth németül is elmondott, míg Opris Péter távírdai igazgató a „hazafias románok” nevében románul interpretált.

Nem véletlenül nevezték a kortársak az egyik legkiválóbb szónoknak, hatása akkor és ott sem maradt el,⁷⁸ sőt országos sajtó-

tóvisszhangja is lett a beszédnek⁷⁹ egyben azt mutatta, hogy a nemes, emelkedett hangú politikai szónoklatokra mindig van igény a választóközönség körében, még akkor is, ha a dicstelen utódok cselekedetei és mindennapjai más pályán mozognak.

Már az 1880-as években komoly bírálatok fogalmazódtak meg a magyar parlamentben ülő képviselőkkel szemben, hogy csak hallgatnak és szavaznak. Ráadásul a 3 évente zajló kiválasztásuk, a mandátumosztogatás is folyton kritika tárgyát képezte, felkészültségük, politikai–szakmai tudásuk szerényebb és szerepfelfogásuk is megváltozott. Hol lokális, hol önző pártérdekeket jelenítettek meg. Horváth a szabad képviselői mandátum híveként azt hangsúlyozta, hogy a jelöltnek világos politikai értékrendbe, világgépbe kell csomagolnia mondandóját, programját, amit képviselni kíván, és aminek szellemében majd dönt és cselekszik. Az érett választóközösségnek, ha kell, akkor megválasztják, ha nem, hát nem. Bár látta, de nem kívánta azt a mintát követni, ami egyre jobban elterjedt, ahol a választók és jelölt érdekközössége alakul ki, ahol az alku eredményeként lobbistává válik a képviselő és sikerét is ezen mérik. Egy ilyen konstrukció kétségtelenül működőképes, csak éppen a nagy távlatokat szem előtt téveszti. Számára 1884-ben megadatott, hogy Szombathelyen a kormánypárt győzelemi kényszere miatt kellett elbúcsúznia mandátumától, mert az ilyen típusú szerepfelfogással nem lehet sikere, helyére egy szélesebb frontvonalat megmozdítani tudó

76 Uo.

77 Uo.

78 A liberalizmus és hivatása Magyarországon. = PH, 1884. ápr. 16. 11. p.

79 A liberális sajtó természetesen égi manaként fogadta a beszédet. Választók és parlament. = PH, 1884. ápr. 21. 1. p. A keresztények inkább idegesítően, mérgesen gondoltak a zárgondnok szavaira. Bécsi lapértesülés szerint e beszédnek is szerepe lehetett abban, hogy elköszönt az Esterházy uradalomtól. Horvát Boldizsár. = PH, 1884. ápr. 23. 6. p.

szerzetes–tanár került.⁸⁰ A sors különös játéka révén ugyanakkor az ország egy másik pontján, pont a független, doktriner liberalizmusával, szép szónoklatával – és természetesen a helyi kortesfalkák segítségével – még szélesebb támogatói kört tudott maga mögé állítani; megnyerni, legalábbis pillanatnyilag. A törvényhozásban Kunc Adolf hosszan és mélyen hallgatott és szavazott, de Horváth Boldizsár gondolatai iránt az érdeklődés továbbra is megmaradt. „Újat bajos mondani, – írta róla a kedvecslapja egy törvénytervezet agyonbeszélése után – csak egy–egy kimagasló egyéniség, például Horváth Boldizsár, ha csakugyan felszólal, veheti igénybe még huzamosabb

időre a ház közérdeklődését.”⁸¹ Mindig úgy tekintettek rá, mint egy szép eszme megkövült jelenére. Ilyen értelemben is ellenpontja a korabeli valóságnak, de sokan értékelték e különös kincset, talán ezért újrázhatott 3 évvel később is a Bega-partján. 1884 utáni képviselősege mindenkinek a mit szerettünk volna és a mivé lettünket juttatta eszébe. „*Mintha Horváth Boldizsárral, ha csak egy napra, vagy csak néhány órára is, de visszatért volna ama kor, midőn az alkotmányosság szűz földjéből még a reformok hatalmas kalászhai nőttek, s amikor a kormánypárt még együtt versenyzett az ellenzékkel, az ideálok megvalósításában! – olyan volt a képviselőház mai vitája.*”⁸²

80 A vasi megyeszékhelyen júniusban ítéletet hirdettek, 304 szavazattal győzött a kormánypárt (Kunc Adolf 1418, Pázmándy 1114). Választások. = VL, 1884. jún. 15. 1. p. Igaz, a mérsékelt ellenzék is beállt az utolsó pillanatban a kormánypártiak mögé. A mérsékelt ellenzék is megmozdult. = VL, 1884. máj. 29. 1. p. A győztes azután békejobbot nyújtott a 3 hónapos kortescsata lezárása után a függetlenségieknek. Kunc Adolf képviselőnk. = VL, 1884. jún. 15. 1. p.

81 A képviselőházból = Fővárosi Lapok, 1886. márc. 12. 514. p.

82 A képviselőházból. = PN, 1888. dec. 2. 1. p.

BASICS BEATRIX

Horváth Boldizsár ábrázolásai

Horváth Boldizsár (1822–1898) apja, Horváth József Sopron vármegyéből költözött Szombathelyre. Boldizsár fia a Szombathelyi Premontrei Gimnáziumban tanult. 1843-ban fejezte be tanulmányait a Győri Királyi Jogakadémián és szombathelyi polgár lett, majd a városi közgyűlés külső tanácsossá és mezei rendőrkapitánnyá választotta. Az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlésen az országgyűlési ifjak körében volt jelen. 1845-ben Szombathely város főjegyzőjévé és levéltárnokává, 1848. június 23-án a szombathelyi kerület országgyűlési képviselőjévé választották, és jegyzőjeként mindvégig részt vett az első népképviselői országgyűlés munkájában. 1853-tól Battyány Fülöp herceg körmendi uradalmának jogtanácsosa volt.¹

1861-ben, majd pedig 1865-ben is országgyűlési képviselőként dolgozott. Deák híveként és munkatársaként tevékeny szerepet játszott a kiegyezés előkészítésében. Erről érdekes adalékokat olvashatunk emlékirataiban.² Ebből ismerhetjük meg annak a történetét is, milyen okból, miért nem akarta elvállalni az Andrássy-kormányban az igazságügyminiszteri posztot. Megbízatásának végéről így írt Kármán Elemér nekrológja: „*Minthogy belátta, hogy terveit óhajta szerint meg nem valósíthatja, s minthogy a hatalomhoz különben sem ragaszkodott soha, 1871 május 16-án lemondott. Lemondásakor*

a valóságos belső titkos tanácsosi cízzel és a Lipót-rend nagykeresztjével kínálták meg, de ő egyiket sem fogadta el, részint mert puritán jellemével és polgári elveivel ellenkezett minden kitüntetés, mi egyik polgárt külső jellel a másik fölé emel, részint mert közjogi sérelemnek tartá a rendjelek közösségét Ausztriával. Nyugdíjat sem fogadott el az államtól. Egyetlen cím, a melyet viselt, a budapesti kir[ályi] tud[udomány] egyetem doktori címe volt.”³

1861-ben az MTA levelező, 1868-ban pedig tiszteletbeli tagjává választották. 1871 és 1877 között a Magyar Földhitel Rt. elnöke, és a politikai élettől 1892-ben történt visszavonulásáig országgyűlési képviselő volt. Gyermekei közül Jenő a Budapesti Királyi Tábla tanácselnöke lett; Gizella Eötös Loránd báróhoz; Emília Láng Lajos egyetemi tanárhoz, a képviselőház alelnökéhez; Irma pedig Radisics Jenőhöz, az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatójához ment feleségül.

Emlékiratait olvasva tisztessége, egyenessége, szakmai rátermettsége, emberismerete, puritán életmódja bontakozik ki előttünk. Aprólékosan pontos, mindenre kiterjedő, mindenkiről gondoskodó végrendelete jól tükrözi személyiségének értékeit. Nekrológiának írója is kiválóan foglalta össze mindezt: „*Igazságszeretet és lelkiismeretesség, puritán és tiszta lélek, mindenki iránt résztvevő jóság és gyengéd, finom modor voltak jellemének tündöklő vonásai. Mindenben s mindenkitől az igazat várta, s az igazat mondta mindenkinek. Lel-*

1 Tilcsik György: Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen. = Vasí Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1999. 1. sz. 8–23. p.
2 Horváth Boldizsár: Emléktöredékek köz- és magánéletéből. S. a. r. Cieger András, Matolcsi Réka. Bp., 2021. 137 p. (Jogtörténeti értekezések; 52.)

3 Kármán Elemér: Horvát Boldizsár, 1822–1898. = Vasárnapi Újság (továbbiakban: VÚ), 1898. nov. 6. (továbbiakban: Kármán, 1898.) 779. p.

kiismeretessége még legközelebbi családtagjai iránt is egész az aprólékosságig ment; semmi se volt oly távol tőle, mint a kapaszkodás és a külső díszelgés, melyet minden-kiben megvetett.”⁴

Horváth Boldizsár ábrázolásai között találhatunk szobrokat, olajfestményeket, grafikákat és fényképeket. A grafikák legtöbbje valamilyen kiadvány, folyóirat illusztrációja, a fényképek közül is többet sajtóillusztrációként használtak fel másodlagosan.

Than Mór (1828–1899) két festmény-portréja (1–2. színes képtábla) számos részletében egyezik: mindkettő derékkép, az arc jellemzése, a beállítás azonos, a háttér semleges, csak az öltözék különbözik. Azon a képen, amelynek 1880-as keletkezési évét ismerjük, fekete öltönyben, fehér ingben és csokornyakkendőben látható Horváth Boldizsár, a másikon, amely minden bizonnyal ugyancsak ebben az időben keletkezhetett, díszmagyarban jelenik meg. 1880 után Than – már túl a nagy falképmegbízásokon – leginkább portrékat festett, és csakúgy, mint hozzá hasonló helyzetben lévő modellje, pályája csúcán állt.⁵

A grafikák és fényképek több esetben is összekapcsolódnak: egy–egy fénykép mintául szolgálhatott grafikához, egy–egy grafika fénykép reprodukciója pedig szintén megjelenhetett illusztrációként. A Magyar Nemzeti Múzeum 1861. évi fényképének készítője ismeretlen, s ha a korban hozzá legközelebb álló Marastoni litográfiával, vagy Barabás Miklós 1867. évi kormánycsoportképével összehasonlítjuk, jól érzékelhető, hogy a grafikák mennyit finomítottak

a fénykép realizmusán, jóllehet ugyanazokat az arcvonásokat láthatjuk.⁶

Marastoni József (1834–1895) kőrajzát az „Ország Tükre” című folyóirat 1864. április 11-ei száma a címlapon közölte.⁷ Erdélyi Mór fényképét a „Vasárnapi Újság” 1898. évi nekrológja használta fel, Ellinger Ede egészalakos és mellkép formátumú fotográfiával együtt, és ugyancsak a nekrológot illusztrálta Borsos József 1867. évi fényképe, valamint egy ismeretlen szerzőjű fotó.⁸

Erdélyi Mór (1866–1934) 1897. évi mellképe az idős Horváth Boldizsár portréja, nem sokkal halála előtt készült, ezt használták a „Vasárnapi Újság” megemlékezésének nyitóképeként. Ellinger Ede (1846–1915) 1880-as évekbeli fotográfiája egészalakos, a stúdió díszletei előtt álló ábrázolt egy asztalon⁹ elhelyezett vastag kötetre támaszkodik, a kép a reprezentatív, hivatalos festményképmások megoldásait követi, mint a korszak fotográfiáinak jelentős része. Ellinger 1871. évi mellképe is megjelent a „Vasárnapi Újság”-ban, illetve két 1867. évi fényképportré: egyrészt Borsos Józsefé (1821–1883), amely miniszteri kinevezése alkalmából született, és amelyen díszmagyarban, gazdagabb műtermi háttérrel látható; a másik portré egy egyszerű mellkép, amely ismeretlen szerző felvétele.

A „Vasárnapi Újság”-ban nem csak halála alkalmával került címlapra portréja –

6 MNM Történeti Fényképtár, 90 x 115 mm, albumin, ltsz.: 6088/1957 Fk.

7 Horváth Boldizsár. = Ország Tükre, 1864. ápr. 11. 121. p.

8 Kármán, 1898. 777–780. p. Megjegyzendő, hogy nekrológja „Horvát”-ként, h betű nélkül említi nevét, amit maga jobban kedvelt egyszerűsége miatt.

9 Ugyanezen műtermi bútordarabra támaszkodik az ülő Horváth Boldizsár Ellinger 1881. évre datált fényképén (Borító B1 kép) is. <http://reali.mtak.hu/2313/> (Megtekintve: 2022. március 20.)

4 Uo.

5 Than Mór: Horváth Boldizsár, Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM), olaj, vászon, 79,2 x 63 cm, ltsz.: 1624.; olaj, vászon, 79 x 63 cm, ltsz.: 1985.

Veress Ferenc: Felelős magyar ministerium, 1867

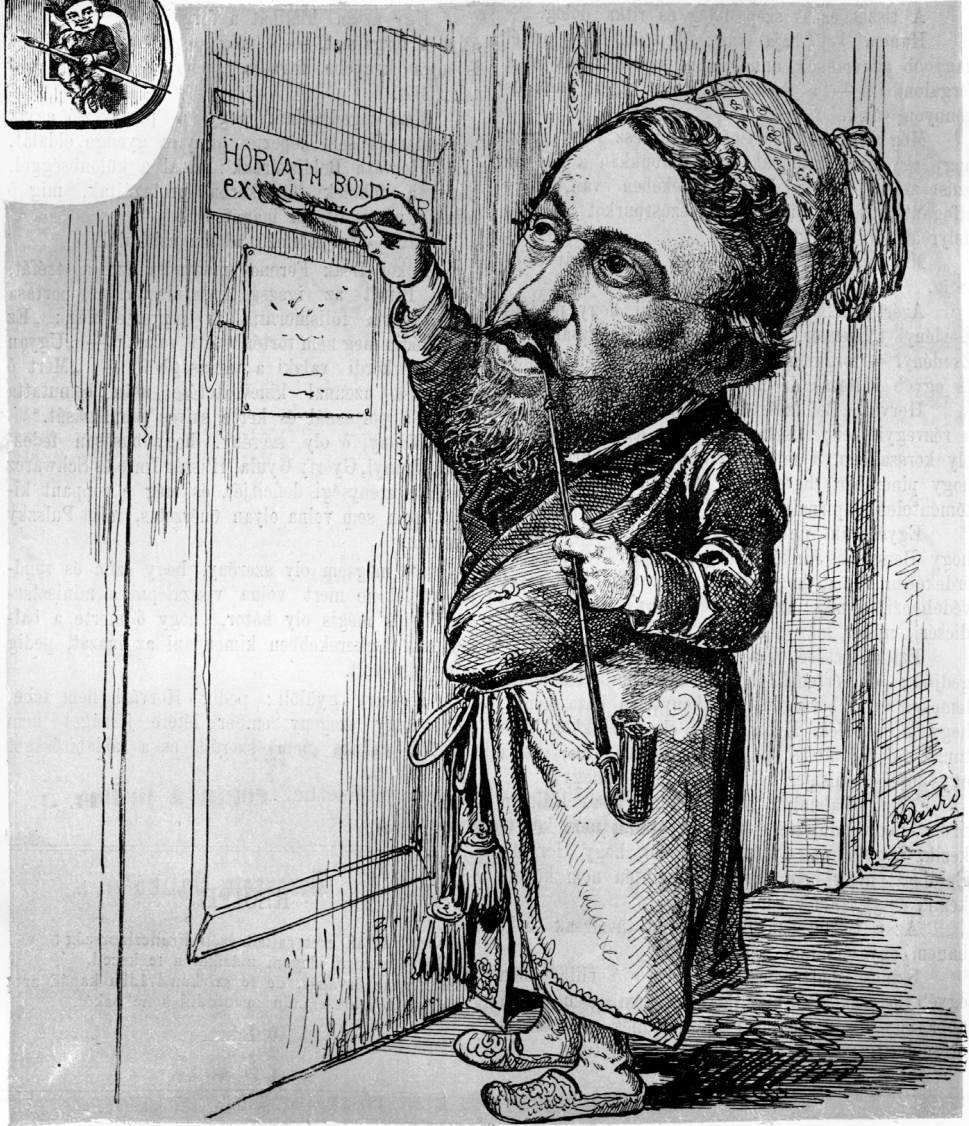
1866-ban a majdani kiegyezés egyik legkiemelkedőbb előkészítőjeként mutatta be a vezércikk: „Az országgyűlés, mely két feliratában a nemzet óhajtságának kifejezést adott a közjogi kérdésben, jelenleg azon pont-hoz jutott, melyben a nyilvános tárgyalásoktól némileg visszavonulva, összes rendezetlen viszonyaink minden kérdésében bizottsági részletes munkálatokkal kell foglalkoznia, hogy a nemzetnek állandó és szerencsés jövőt s szabad politikai fejlődést biztosítson. E bizottságok egyik legnevezetesebbike a »kódifikációval« (törvénykönyv szerkesztésével) van megbízva, s a nemzet törvényhozására váró e munka terén alig várhatunk többet valakitől, mint azon férfutói, kinek arcz-

vonásait ezennel bemutatjuk.”¹⁰ Itt Rusz Károly (1811–1899) fametszete szerepel, a rajzoló személye azonban ismeretlen.

Horváth Boldizsár képe a „Vasárnapi Újság” „Országgyűlési képek” című tudósításában is helyet kapott. Az egészalakos ábrázolás rajzolója és a fametszet készítője Pollák Zsigmond (1837–1912). A tudósítás szövege: „Horváth Boldizsár mind a kormányznak, mind a parlamentnek egyik legkitűnőbb egyéne, egyik legfeltűnőbb jelensége. Kétséget nem szenved, hogy ő mint szónok legnagyobb. Legutóbbi beszéde hatalmas bizonyossága ennek. E beszéddel,

¹⁰ N-gy M-s: Horváth Boldizsár. = VÚ, 1866. jún. 10. 273. p.

BORSSZEM JANKÓ

Jankó János: Horváth Boldizsár

bármely európai parlamentben, ha egy alakuló többség szónoka tartja, kormányt lehet alakítani, ha az ellenzéké: buktatni. Szónoklatának legfőbb ereje szíve melegségében s meggyőződése erélyében van. Nem betanult s mesterkelt rhetor; beszédeiben egész belseje nyilatkozik. Testestől-lelkestől demokrata s a reform embere. ... magasságban egyenesednék föl, bírása előtt, vádlóival szemben. A magyar parlamentben szokatlan modoru beszéd, itt inkább simogatni vagy górombáskodni szokás; ...”¹¹

1867-ben az Andrássy-kormányt ábrázoló csoportképeken is megjelent Horváth Boldizsár portréja. Barabás Miklós (1810–1898) litográfija a legismertebb, ő a portréihoz esetenként korábbi arcképeket használt fel. Horváthé néhány évvel korábbi, Marastoni-féle kőrajzzal rokon leginkább.¹²

Az ifjabb Josef Lanzedelly (1807–1879), a jeles festő és kőrajzoló család tagja szintén korábbi portrékat használt fel az Andrássy-kormány tagjait ábrázoló litográfiáihoz.¹³ Lanzedelly halálzási évét az egyes források különbözőképpen jelölik, a Magyar Nemzeti Múzeum műtárgyadatbázisa, valamint a Royal Collection leltára 1873-at említ, az osztrák gyűjtemények és források viszont az 1879. évi dátumot.

Az Andrássy-kormányt megörökítő, rendhagyó elrendezésű csoportkép Veress Ferenc (1832–1916) munkája, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Gyűjteményében található.¹⁴ A kolozsvári (ma: Cluj-Napoca, Románia) születésű fényképész a várost bemutató, 1869-ben kiadott albumának fénykép illusztrációi közül ez a kép

az egyetlen, amely nem a település építészeti emlékeit ábrázolja.

Horváth Boldizsárt az 1887–1892. évi országgyűlés tagjai között láthatjuk Pollák Zsigmond (1837–1912) Ellinger Ede (1846–1920) fényképe után nyomtatott fametszeten, a két oldalon megjelenő mellképek sorában.¹⁵

A „Borsszem Jankó” 1871. évi július 2-ai címlapján Jankó János (1833–1896) Horváth Boldizsárt ábrázoló karikatúrája a következő szöveggel jelent meg: „Mert tagadhatlan, hogy a protekció egyik miniszternek sem képezte annyira gyenge oldalát, mint Horváth Boldizsárnak: azzal a különbséggel, hogy a többiek hébe-korba protegáltak, míg ő mindig protegáltatta magát. Erről egy jellemző adoma czirkulál.”¹⁶

Horváth Boldizsár legkésőbbi ismert portréja halála évében látott napvilágot, mégpedig a „Vasárnapi Újság” nekrológiájának egyik illusztrációjaként.¹⁷

1901-ben avatták fel szombathelyi, Széll Kálmán úti szobrát (3. színes képtábla), amely Tóth István (1861–1934) szombathelyi születésű, a bécsi akadémián tanult szobrász munkája.¹⁸ Bronz mellszobrát (4. színes képtábla) – amely Zala György (1858–1937) alkotása – a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye őrzi.¹⁹ E portrének családi vonatkozása is van: Láng Lajos, Horváth Boldizsár Emília lányának férje Zala unokatestvére volt.

11 –á–r–: Országgyűlési képek. Horváth Boldizsár. = VÚ, 1869. júl. 11. 380., 381. p.

12 Barabás Miklós: IIik parlamentáris magyar miniszterium, 1867. MNM, papír, litográfia, ltsz.: 1797.

13 MNM, papír, litográfia, ltsz.: 10408.

14 Ltsz.: 082001.

15 Az 1887–92-iki országgyűlés tagjai. 4. közl. = VÚ, 1889. márc. 31. 204. p.

16 B. J.: Horváth Boldizsár. = Borsszem Jankó, 1871. júl. 2. 814. p.

17 Kármán, 1898. 777. p.; A halott politikusról lásd Klösz György: Horvát Boldizsár a halottas ágyon. = VÚ, 1898. nov. 6. 787. p.

18 Kornis Elemér: Horváth Boldizsár szobra. = VÚ, 1901. okt. 13. 653–654. p.

19 Bronz, 88,5 cm, ltsz.: 52.165, jelzés hátul a kabáton: „Zala György 1893”. 1951-ben került a szobor az MNG gyűjteményébe, átvétel a Parlamenti Múzeumból.

Than Mór: Horváth Boldizsár
(MNM ltsz.: 1624.)

Than Mór: Horváth Boldizsár
(MNM ltsz.: 1985.)

*Tóth István: Horváth Boldizsár szobra
(Fotó: Mayer Márk, 2022.)*

*Zala György: Horváth Boldizsár mellszobra
(MNG ltsz.: 52.165.)*

CSISZÁR ZOLTÁN
A Rába-erdőSPECULATOROK, KIRÁLYI ERDŐŐRÖK ÉS BESENYŐK
A NYUGAT-DUNÁNTÚL PEREMÉN**Bevezető**

A jelenlegi Nyugat-Dunántúl Magyarország legnyugatibb fekvésű régiója, három megyét – Zala, Vas és Győr-Moson-Sopron – foglal magába. Régióként való értelmezése nem túl régi, a közeli ezredfordulóra tehető, a történeti Magyarország részeként való megszervezése viszont 1000 évvel korábbra, az államszervezés időszakára nyúlik vissza.

A honfoglalás kori Nyugat-Dunántúlról meglehetősen keveset tudunk, általában a gyeprendszer részeként említik. A feltételezett időben változó gyepű (gyepüelve) és annak területi kiterjedése viszont nem igazán értelmezhető – Enns mint határfolyó („ob der Enns”), Augsburg után Sankt Pölten a határ,¹ majd „kiürítés” a Lajtáig. Csak gondolatébresztőként közlöm, hogy a 10. század végén a többször is magyar kézen lévő Melk és a Rába völgye közötti távolság mintegy 160–180 km.

A régió régészeti anyagát tekintve fel tűnő a Zala és Vas megyei első generációs temetők teljes hiánya, északabbra viszont több temető is ismert: a Hanság menti – Csorna, Fertőszentmiklós, Kapuvár, Rőjtökmuzsaj, Veszvény –, valamint a szakonyi sírleletek.² A göcseji, őrségi és űrvideki

10. századi temetők hiányából arra következtethetünk, hogy itt a 10. század első felében még nem élt magyar népesség.³ A Rába nyugati oldalán a megtelepedés első nyomaként értelmezhető a 10. század közepére datált ikervári köznépi temető – nincs szablya vagy kard, tegez, nyíl előfordul.⁴ Feltételezhetően azonos használati idejű a Lébény–Kaszás domb és a Győr–Pósdomb területén feltárt temető is, kicsit későbbinek tekintett a sorokpolányi temető, a „gyepűvonalon lévő” Zala megyei pusztaszentlászlói temető pedig már 11. századi.⁵ A probléma „Dunántúl-jelenség”-ként ismert, magyarázata még korántsem tekinthető lezártnak.

A térség régészeti adatai alapján reálisnak tűnik az a feltételezés, hogy a Nyugat-Dunántúl határvédelmének a megszervezése – legelőbb – csak a 10. század második felében vehette kezdetét.⁶ Több történeti adat utal arra, hogy a 11. század elején az országhatár mellett fekvő megyék országhatár felé eső oldalán a megyék határa és így az országhatár sem volt pontosan meghatározott.⁷ Az országos határ fokozatos tágulását a gyepűk és kapuk

1 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadványok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irásban-es-kepben-1/also-ausztria-8AE/also-ausztria-tortenete-mayer-antaltol-fordította-acstasy-ignacz-AA5/> (Megtekintve: 2022. február 18.)

2 *Robotka Csaba*: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében. = Soproni Szemle, 2000. 4. sz. (továbbiakban: Robotka, 2000.) 53. p.

3 *Révész László*: A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig. Szeged, 2018. 132. p.

4 *Mesterházy Károly*: Dunántúl a 10. században. = Századok, 2002. 2. sz. (továbbiakban: Mesterházy, 2002.) 336. p.

5 Mesterházy, 2002. 336–337. p.

6 Robotka, 2000. 55. p.

7 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. (továbbiakban: Kristó, 1988.) 112. p. (Nemzet és emlékezet)

kifelé tolása és új falvak települése kísérte, a nyugati határvidék északi részén a magyar falvak a 11. század végére érték el a későbbi országhatárt.⁸ Ezzel magyarázható, hogy a nyugati megyék – Győr és Moson együttesen, Sopron, Vas, Kolon (Zala) és Somogy – legyezőszerűen az országhatár felé tágulnak,⁹ és a várirtokok nagy részének helyzete is.¹⁰ Forrása-dataink a Nyugat-Dunántúl határvédelmét ellátó őrokról és segédnépről a 13–14. századból vannak. Ezen adatokból kitűnően az államalapítás-kori Nyugat-Dunántúl határvidéke a Mura és Rába között – a később már Őrségként nevezett tájegységen át – északkeleti irányba húzódtott, a Rába vonalát elérve feltételezhetően a Rába mentén haladt északra, majd a Hanságot megkerülve a Fertő tó északi végén a Dunánál záródott. A forrásadatok lokalizációja új kérdést vet fel, ugyanis az adatok tanúsága szerint a Rába mentén Csákány és Árpás között, mintegy 100 km hosszan sem őrok, sem pedig határvédő segédnépek léte nem mutatható ki.

A kérdés talán úgy fogalmazható meg, hogy a Rába ezen igazolt szakaszán miért nem volt szükség a határvédelmet ellátó őrokról vagy segédnépre.

A 13–14. századi őrokról vonatkozó adatok lokalizációja

Elsőként Szent László dekrétumai második könyvének 17. fejezetben¹¹ találunk utalást a határvidék őreire: „*Custodes Confiniorum, quo vulgo Ewrii*”. Későbbi középkori

forrásainkban az őrokról inkább a foglalkozásnév latin megfelelői (*speculatorum, speculatoribus, spiculatorium, speculatores*) utalnak.

A Nyugat-Dunántúlra vonatkozó adatokat a Magyar Nemzeti Levéltár középkori okmánytáaira kiterjedően időrendi sorrendben közlöm.

- 1.) *ville speculatorum Kurcite* – 1208,¹² *Kurchiche ... terra speculatorum* – 1350,¹³ *Kurcite, Kurchiche* már nem létező helység a jelenlegi Kercaszomor mellett (Kiskerca).
- 2.) *speculatoribus Zaladiensibus de Karka* – 1257,¹⁴ *Karka* a jelenlegi Kerkáskápolnával azonosítható.
- 3.) *spiculatorium ... Chakon ... Gosztun* – 1269,¹⁵ *Chakon* és *Gosztun* a jelenlegi Csákánydoroszlóval és Gasztonnyal azonosíthatók.
- 4.) *speculatorum de Monorosd* – 1270,¹⁶ *Monorosd* a jelenlegi Órimagyarósdal azonosítható.
- 5–6.) *Bobut, in Ferteufeu, et inter speculatores* – 1270,¹⁷ *Bobut* és *Ferteufeu* a jelenlegi Babóttal és Nezsiderrel (ma: Neusiedl am See, Ausztria) azonosíthatók.

12 Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 1. köt., 1001–1270. Bp., 1923. 75. p.

13 Anjou-kori oklevéltár (továbbiakban: AOKL). 34. köt., 1350. Szerk. Teiszler Éva. Bp.–Szeged, 2013. 123. p.

14 Árpád-kori új okmánytár. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. (továbbiakban: ÁÚO) 7. köt., 1235–1260. Pest, 1869. 465. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 12.)

15 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér (továbbiakban: Cod. dipl.) Tom. 4. Vol. 3. Buda, 1829. 525. p.

16 Hazai okmánytár (továbbiakban: HO) 8. köt. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1891. 127. p.; Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 2. köt., (1255) 1270–1301. Bp., 1943. 91. p.

17 Cod. dipl. Tom. 5. Vol. 1. Buda, 1829. (továbbiakban: Tom. 5. Vol. 1.) 24. p.

8 Kristó, 1988. 112., 271. p.

9 Kristó, 1988. 266. p.

10 Kristó, 1988. 247–275. p.

11 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=07800017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> (Megtekintve: 2022. február 18.)

- 7.) *terram speculatorum nostrum Femefolua* – 1292,¹⁸ *Femesfolua* (Fényesfölde vagy „Fenyvesfölde”) a Kebele víze mellett, a jelenlegi Resznek térségében már nem létező helység.
- 8.) *speculatores domini mei Ungariae de Pordan* – 1317,¹⁹ *Pordan* a jelenlegi Lajtapordánnyal (ma: Leithaprodersdorf, Ausztria) azonosítható.
- 9.) *spiculatoribus nostris de Katha* – 1339²⁰/1383,²¹ *Katha* a jelenlegi Lajtakátával (ma: Gattendorf, Ausztria) azonosítható.

A Nyugat-Dunántúl északi részén a nem megjelölt népcsoportú speculátorok mellett szervezett határvédelmet ellátó segédnépként, besenyők alkalmazásáról vannak írásos adataink. De azonos célból a későbbi Oroszvár (ma: Rusovce, Bratislava településrésze, Szlovákia) környékére, feltételezhetően már a 11. század elején telepítettek oroszokat is – *marchia Ruthenorum*. A besenyőkre a középkori okmánytárakban a *bysseni*, *byssenis*, *bisseni*, *bissenis*, *byssenorum*, *bissenorum* megnevezések utalnak.

- 1.) *praedium quod Bysseni* ad fluvium Lajta – 1203,²² a Lajta menti prédiom feltételezhetően Királyudvarhoz (ma: Königshof, Ausztria) tartozott.
- 2.) *terram Bissenorum nomine Leguentou* – 1222,²³ az 1229, 1230, 1240 és 1256-ban is említett besenyő telep Barátudvarral (ma: Mönchhof, Ausztria) azonosítható.

18 ÁÚO 10. köt. Bp., 1873. (továbbiakban: 10. köt.) 32. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 18.)

19 AOkl. 4. köt., 1315–1317. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1996. 246. p.

20 Cod. dipl. Tom. 8. Vol. 4. Ab anno Christi 1335–1342. Buda, 1832. 375. p.

21 Cod. dipl. Tom. 10. Vol. 1. Ab anno Christi 1382–1391. Buda, 1834. 124. p.

22 Cod. dipl. Tom. 5. Vol. 1. 292. p.

23 ÁÚO 1. köt., 1001–1235. Pest, 1860. 183. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 6.)

- 3.) *Pothfolwa ... terram que Byssenorum* – keltezetlen oklevél,²⁴ *Pothfolwa* a jelenlegi Pátfaluval (ma: Podersdorf am See, Ausztria) azonosítható.
- 4.) *Bisseni de Arpas* – 1224,²⁵ *Arpas* a jelenlegi Árpással azonosítható.
- 5.) *Bissenis de Thet* – 1251,²⁶ az 1269 és 1270-ben is hivatkozott besenyő telep a jelenlegi Téttel azonosítható.
- 6.) *Thelukbarach ... in quibus Bisseni* – 1341,²⁷ *Thelukbarach* Telekbarát a jelenlegi Győrújbarát részeként azonosítható.

A források nagy része a településeket, mint a besenyők hajdani falvait említi, így jelenlétük a 13. század elejére már megszűnhetett. A változás valószínűleg a határvidék nyugatra tolódásával lehet kapcsolatban.

A lokalizált helységeket a Nyugat-Dunántúl térképére vetítve megállapítható, hogy a Rába középső szakasza mentén és attól nyugatra speculátorok, besenyők vagy más katonai segédnép középkori jelenléte teljesen hiányzik.

A Rába-erdő

Nem kétséges, hogy bevezetőben megfogalmazott kérdésre adható válasz a Rábával függ össze. Már Szent László fent hivatkozott törvényéből kitűnik, hogy az örök a confinium (határvidék) ispánja – később pedig a vármegye ispánja – alá tartoztak. A besenyőkről azt tudjuk, hogy külön ispán alá voltak rendelve – pl. az Árpási besenyők ispánját 1224-ben *Lucas* néven jegyezték

24 ÁÚO 10. köt. 454. p.

25 Cod. dipl. Tom. 3. Vol. 1. Buda, 1829. 363. p.

26 Cod. dipl. Tom. 4. Vol. 2. Buda, 1829. 87. p.

27 Anjoukori okmánytár (továbbiakban: AO) 4. köt., 1340–1346. Nagy Imre. Bp., 1884. 178. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak)

fel. A kérdés így inkább az, hogy az előzőekben meghatározott Rába szakasz milyen módon illeszkedett az határvédelem irányítási rendszerébe. Feltételezhetően léteznie kellett egy területi-irányítási egységnek, amely a területileg illetékes ispán alá tartozott, ez véleményem szerint a Rába-erdő²⁸ (*Silvam Raba*, *silua raba*, *Sjylvam Raba*, *sylvam Raba*, *Silvam Rabaerdo*, *Silvam Raba*, *Silva Raba*, *silva Raba*, *Silva Rabe*) lehetett.

A Rába-erdő 13–14. századi kiterjedése a középkori levéltári adatbázis alapján jól meghatározható, vélhetően Csákánytól (ma: Csákánydoroszló) a Rába teljes Vas megyei szakaszát lefedte.

- 1.) *Silvam Rabam*, *Silvam Raba* – 1217,²⁹ a vasvári káptalan jogaihoz tartozóan.
- 2.) *Scekas vocatam ... custodum silvarum nostrarum de Raba* – 1265,³⁰ Székás már nem létező helység a jelenlegi Répceszemere mellett.
- 3.) *Hydwegh ... silua raba* – évszám nélküli oklevél,³¹ Hídvég a jelenlegi Rábahídvéggel azonosítható. A hídvégiek IV. László által biztosított erdőhasználatának megerősítése 1326. évi.³²
- 4.) „a Raba erdőben, Rum birtok hídjá mellett” – 1313,³³ a jelenlegi Rum helységgel azonos.

28 Csiszár Zoltán: Vulgo Herpenye dicta. = Vasi Szemle, 2018. 2. sz. 202. p.

29 HO 4. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1867. (továbbiakban: 4. köt.) 9. p.; ÁÚO 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. 384. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 11.)

30 Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1156–1411. Sopron, 1889. (továbbiakban: Nagy, 1889.) 30. p.

31 HO 6. köt. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Vég-hely Dezső. Bp., 1876. 351. p.

32 AOKl. 10. köt., 1326. Szerk. Blazovich László, Gécz Lajos. Bp.–Szeged, 2000. 40. p.

33 AOKl. 3. köt., 1311–1314. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1994. 299. p.

Speculatorok és besenyők a Nyugat-Dunántúlon
Jelölés: (háromszög) – speculator; (rombusz) – besenyő telep

- 5.) „Kugery” birtok a Rába erdő „(Silva Rabe)” mellett – 1330,³⁴ „Kugery” feltételezhetően a jelenlegi Kenyerivel azonos.
- 6.) *Pogh ... Sjylvam Raba* – 1337,³⁵ *Pogh* a jelenlegi Rábapattyal azonosítható.
- 7.) *Nemeth Makwa ... sylvam nostram Raba* – 1348,³⁶ *Makwa* a jelenlegi Mák-

34 AOKl. 14. köt., 1330. Szerk. Almási Tibor, Kófalvi Tamás. Bp.–Szeged, 2004. 274. p.

35 HO 3. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1866. (továbbiakban: 3. köt.) 133. p.

36 AO 5. köt. 1347–1352. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1887. (továbbiakban: 5. köt.) 235. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak); A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 920006. (Megtekintve: 2022. február 18.)

- fával (Vasvár része: Kis- és Nagymákfa) azonosítható.
- 8–9.) „Rába folyó mentén lévő erdők” *Budurfeulde, Rum, Gothhartfeulde, Balasey et Chakan* – 1350,³⁷ Bodorföld és Gothartföld már nem létező helységek; Balozsaj a mai Meggyeskovácsi része (8); Rum azonos a jelenlegi Rum helységgel; Csákán pedig a jelenlegi Csákánydoroszlóval azonosítható (9).
- 10.) *Tyak ... Siluam ipsorum Rabaerdo* – 1359³⁸ *Tyak* az oklevél regesztája szerint Jákkal azonosítható.
- 11.) *Nadasd ... silua Raba* – 1394,³⁹ *Nadasd* a jelenlegi Nádasddal azonosítható.
- 12.) *Dominium Castri Sáarvar ... Raba et Farkas Eördéjé* – 1394⁴⁰ *Sáarvar* a jelenlegi Sárvárral azonosítható.

A lokalizált adatokat a fenti térképre vetítve megállapítható, hogy a Rába-erdő a zalai–vasi örök és a Győr–Moson–Sopron megyei besenyők telepei közötti hiátust teljesen kitölti.

Az első Rába-erdő hivatkozást II. András 1217. évi oklevelében találjuk. II. András 1217. július elején kelt útra, a Szentföldre, hogy apja III. Béla keresztési fogadalmát az ötödik kereszties hadjáratban teljesítse. Ezt megelőzően tett helyi intézkedéseinek egyike a vasvári káptalan javainak megerősítése. Az 1217. évi oklevél a Rába-erdőt vonatkoztatási helyként említette, egy későbbi 1372. évi nádori ítélet⁴¹ szerint bizonyos Hídvég (*Hydwegh*) környéki Rába-erdő részletek és az ottani irtásföldek Vasvár civitáshoz tartozónak tekinthetők. IV. László oklevele szerint (1272–1283) a vasvári káptalan a Rába-erdőre erdőhasználati joggal rendelkezett.⁴²

IV. Béla 1265. évi oklevele a Rába-erdőt királyi birtokként kezelte, a királyi erdőörök (*custodum silvarum nostrarum de Raba*) birtoka a jelenlegi Répceszemere (*terram Zemere tendit versus Rabcha*) melletti *Scakas/Zekas* volt. A Répce – oklevél szerinti nevén: *Rabcha* – és a Köles-ér (*Kueser*) között a Szemerétől keletre lokalizálható Székás, a jelenlegi Rába medertől légvonalban mintegy 5 km távolságra terült el. Székás a Köles-ér mentén a Nagyerdővel is határos, így felvetődhet a kérdés, hogy a király oklevélben hivatkozott őrei melyik erdőhöz tartozónak tekinthetők. Az oklevél szövege szerint: *silvarum nostrarum de Raba*, a király rábai erdőuradalmához való tartozásuk valószínűsíthető. A Rába-erdő őreiként említette őket Szopori Nagy Imre is az 1883. évi Turulban közölt írásában,⁴³ de találunk utalást a Sopron vármegyei „Nagyerdőhöz” való tartozásukra is⁴⁴ – ennek indoklása azonban nem ismert. Nem zárható ki a Nagyerdő (Nagylós – Felszopor – Ság – Iván – Cséri major – Dénesfa – Gyóró – Kisfalud – Babot – Agyagos – Lesvár által határolt erdőterület)⁴⁵ Árpád-kori Rába-erdőhöz való tartozása sem. Ugyanis III. András 1298. szeptember 1-jén Rába-erdőként (*siluam Raba*) nevezte a Kisfaludy család felmenőinek adómentes használatába adott,⁴⁶ 1304-ben pedig már Rábca-erdőként (*silve Rabcha*) hivatkozott, valószínűleg a Nagyerdő részével azonos erdőt.⁴⁷ Az eltérő néven való hivatkozás nem véletlen, a jelenlegi Kis-Rába (és a Répce – lásd fent) változó névhasználatában rejlik.

37 AO 5. köt. 413. p.

38 HO 4. köt. 188. p.

39 Cod. dipl. Tom. 10. Vol. 8. Supplementare. Ab anno 1382–1437. Buda, 1843. 386. p.

40 DL 90958.

41 DL 91792.

42 HO 4. köt. 52. p.

43 Nagy Imre: A Vezekényi nemzetség és a gróf Czirákyak. 1. közl. = Turul, 1883. 1. köt. 10. p.

44 Katona Imre: A Bánk bán-rokonok Csapodon és környékén. A Kanizsai-birtoktest kialakulásának történetéhez. Sopron, 1966. (továbbiakban: Katona, 1966.) 51. p. (A Soproni Múzeum Kiadványai; 2.)

45 Katona, 1966. 45. p.

46 HO 1. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1865. (továbbiakban: 1. köt.) 454. p.

47 HO 3. köt. 51. p.

1377. december 25-én Garai Miklós nádor által tartott vármegyei közgyűlésen a mihályi nemesek (*nobiles de Myhaly*) egy 1233. évi Rábca melletti királyi birtokadományról akként nyilatkoztak, hogy „*quod predictus fluvius Rapche, qaem dictum privilegium denotaret, nunc hoc nomine Raba vocaretur*”.⁴⁸ 1378. január 18-án a Rábaköz ’megye’ (*comitatus de Rabakuz* – Rábaköz ekkor már Sopron vármegye része) közgyűlésének Bogyoszlón (*Bogÿuzlo*) hozott határozata ezen erdőket már Rábától (Kis-Rába) keletre esőként „*silvarum ipsarum penes fluvium Raba ab oriente*” hivatkozta, és mivel nem a Rába-erdőhöz tartozóak a mihályi nemesek birtokjogát visszaállította.⁴⁹

Az erdő használata királyi engedély alapján történhetett. IV. László egy keltezetlen oklevele Hidvégi András ispánnak és jobbágyainak biztosított vámmentes hídhasználatot, szabad legeltetést és favágást a Rába rábahídvégi térségében. A feltételezhetően 1286. évi oklevelet Hidvégi András leszármazottai kérésére 1326-ban Károly Róbert írta át és erősítette meg. IV. László egy másik keltezetlen oklevele (1272–1290.) nem lokalizálhatóan Csák nemzetségbeli nemeseknek (*Renoldi et Kemÿn*) és jobbágyaiknak adott szabad erdőhasználati jogot.⁵⁰ A királyi engedélyek esetenként a Rába vízjogát is érintették, Köcski Sándor 1325. évi adománylevele szerint: „*A király ... megengedi ..., hogy malmok számára a Raba folyóból a Rabamezeu folyóig vizet vezessenek ... a király földjein keresztül.*”⁵¹

Egy 1313. évi jelentés a Rába-erdő rumi hídja közelében lévő vadászatról és hatalmaskodásról tudósít. A Rába-erdőhöz tartozó földek használatának felügyelete a vas-

Speculatorok, besenyők és a Rába-erdő
 Jelölés: (háromszög) – speculator; (rombusz) – besenyő telep; (négyzet) – Rába-erdő

vári ispán hatáskörébe tartozott. 1330-ban „Kugery” birtokon indult vizsgálat, mivel itt a vasvári várnagy a Rába-erdőhöz tartozó földek után járó kepek fejében két ökröt és egy lovat foglalt le. „Kugery” feltételezhetően a jelenlegi Kenyerivel azonos. A Kenyeri településnevünk első előfordulásának a Veszprém megyei *Qugere* – 1210, később *Kugere*, *Kwger*, *Kegyery*, Kenyeri pusztá tekinthető, a Vas megyei Kenyeri elsőnek vélt említése *Kegyery* – 1466.⁵² (A település hivatalos honlapja ezt forrás megadása nélkül 1389-re teszi).⁵³ Mivel a Rába mentén más Kenyeri településről nem tudunk az azo-

48 Nagy, 1889. 443. p.

49 HO 1. köt. 278. p.

50 HO 4. köt. 53. p.

51 AOkl. 9. köt., 1325. Szerk. Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1997. 292. p.

52 *Knieza István: Kudzsir. = Magyar Nyelv, 1946. 1–5. sz. 66. p.*

53 kenyeri.hu/pages/tortenet.php (Megtekintve: 2022. július.23)

nosság biztos feltételezhető. Az ügy folyamán tartalmazó irat szerint a birtokot a Rába-erdőtől a „Chekesraba” választotta el⁵⁴. Az azonosítás nyugtázásaként a „Chekesraba” lokalizálása lenne meggyőző, de a térség vízrajzára vonatkozó ismereteink alapján a jelenlegi település és a Rába között folyóként csak a Herpenyő igazolható. Műholdkép alapján azonban nem zárható ki a Herpenyő és Rába között egy Rába-ág megléte. A „Chekesraba” Kenyeri térségében történő lokalizációja a 18. század végi és a 19. század eleji katonai felmérések térképei alapján erősíthető meg. A második katonai felmérés térképén Ostffyasszonyfa határában a „Rogyogo” (ma: Ragyogó) alatt még beazonosítható a „Czákáz erdő”, csakhogy ezen keresztül a Rábából nem indul mellékág. A mellékág voltát az első katonai felmérés térképe igazolja, a térkép tanúbizonyossága szerint ez a Rába-ág a Rába és a Herpenyő között, a műholdképen még ma is látható nyomvonalon folyt és a Kenyeri után egyesült a Herpenyővel. A „Czákáz” eredeti alakja lehetett a Csekes (*Chekes*), képző nélküli alakja víznévként a közelben máshol is megtalálható – Marcaltó melletti Cseke-ér. A képző nélküli és képzős változat Árpád-kori személynévként is ismert, már a tihanyi alapítólevélben is megtalálható.⁵⁵ Víznévként, etimológiáját tekintve valószínűleg a „csekély” szavunkkal rokon – kis vízhozamú, alacsony vízállású – jelentés feltételezhető.

A vasvári káptalan 1337. évi jelentése egy patyi birtok (*Pogh*) határjárása kapcsán a jelenlegi Rábapaty térségében említette a Rába-erdőt. 1348-ban I. Lajos király Márk fia Petőnek adott engedélyt arra, hogy

a Németmáxfán megtelepült jobbágycsoportot érintően a Rába-erdőt adómentesen használhassák. Az oklevél olvasata szerint (*silvam nostram Raba vocatam*) a Rába-erdő királyi birtok.⁵⁶ Érdekes és egyben a Rába-erdő státuszára vonatkozó lényeges információt találunk Nagy Lajos 1350. évi adománylevelében⁵⁷ is, ugyanis a Rumi család felmenőinek adományozott birtokot a Rába folyón lévő híddal a király kivette a vasvári ispán „és” (mint) „Rába folyó várnagy” (*comite Castriferrei et a comite eiusdem fluvii Raba vulgo warnogy dicto*) hatásköréből.

Vasvár, mint határvár⁵⁸ feltételezhetően csak a magyar szállásterület jelentékeny nyugati irányú kiterjedését követően – legkésőbb – a 11. század második felében vehette át Karakó várától a vármegyei funkciókat,⁵⁹ ispánjával először 1108-ban találkozunk.⁶⁰ Így várszervezetének létrehozása az 1350. évi oklevélben már másodlagosan megjelölt funkció (*comite eiusdem fluvii Raba*), a Rába folyó menti határvédelem igazgatási feladatainak ellátása okán történhetett.

Olyan adatot is találunk, hogy a Rába-erdő használatát a király az erdővel valószínűleg nem határos település jobbágycsoportjára is engedélyezte. Nagy Lajos 1359. évi oklevele szerint a néhai dalmát és horvát bán *Johannis dicti Chuz* jáki szolgálói (*de Tyak famuli*) rendelkeztek erdőhasználati joggal.

A Nádasd nemzetség Petenég ágához tartozó nádasdi nemesek szabad fahasználatára és makkoltatásra vonatkozó 1394. évi oklevél, a használatot szintén királyi engedélyre, *vna quidem Ladislai, olim regis* – valószínűleg IV. László – rendelkezésére vezeti vissza.

54 AOkI. 14. köt., 1330. Szerk. Almási Tibor, Kőfalvi Tamás. Bp.–Szeged, 2004. 274. p.

55 http://epa.oszk.hu/01800/01865/00015/pdf/EPA01865_helytorteneti_2019_15.pdf (Megtekintve: 2022. március 20)

56 DL 92006.

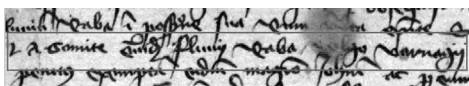
57 DL 42777.

58 Kristó, 1988. 274. p.

59 Kristó, 1988. 282. p.

60 Kristó, 1988. 274. p.

A határvidék expanziója, áthelyeződése, nyugatra tolódása miatt a 13. század elejére Vasvár és a Rába-erdő határvédelmi alapfunkciója már leértékelődött. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a 13. századtól rendelkezésre álló források már csak gazdasági jellegű erdőhasználatra – halászat, vízjog, favágás, kaszálás, makkoltatás – és közlekedésre – utak, hidak és gázlók használata – vonatkoznak.

A DL 42777. hivatkozott részlete

A vasvári ispán Rába-erdőre vonatkozó joghatósága a 14. század végén, feltételezhetően Nagy Lajos halálát követően megszűnt. 1377-ben Nagy Lajos még elrendelte a Rába folyó mentén lévő erdők és szántóföldek, mint királyi birtokok visszafoglalását.⁶¹ 1394-ben a Rába-erdőt Sárvár várának tartozékaként, „csere címén” a Kanizsaiak – István, László és János – szerezték meg.

Összegzés

Szent István államszervező tevékenysége kezdetén a jelenlegi nyugat-dunántúli régió területén világi, területi igazgatási egységként még valószínűleg csak Kolon, Karakó, Kapuvár (Babót) és Győr várispánsága létezett.⁶² Kristó Gyula szerint az új típusú igazgatási egységek – erdőispánságok, királynéi magánuradalmak, etnikai külön kormányzatok – megjelenése a 1150–1300 közötti másfél évszázad szervező munkájának az eredménye.⁶³ Esetünkben Vasvár

határvár volta miatt, a területére eső illetve a fennhatósága alá tartozó Rába-erdő, mint erdőispánság megszervezésének ennél jóval előbb kellett megtörténnie.

A 13. század elejétől fellelhető forrásokból a Rába-erdő védelmi szerepére utaló közvetlen adatot ugyan nem sikerült feltárnunk. De lokalizált helyzete, királyi birtok volta, a vasvári ispán (Rába folyó ispán, közhasználatú nevén: „Rába folyó várnagy”) alá sorolt fennhatósága, valamint hivatásos telepített erdőőrei okán ez jó valószínűséggel feltételezhető.

A forrásadatok lokalizációja szerint Rába-erdő területileg a Rába és a Herpenyő közös árterét fedte le, a 13. század második felében szélessége az árterület két oldalán lévő települések figyelembevételével 4–6 km-re tehető. Bár a királyi erdő őreinek csak egy települését sikerült beazonosítani, a Rába-erdő mintegy 100 km-es hossza bizonyossá teszi ezek bejárható távolságra való létesítését.

Az adatok tanúsága szerint a Rába-erdő területén nem voltak speculatorok, sem pedig határvédelmet ellátó segédnépek, így következésképp ezt a feladatot a vasvári ispán irányítása mellett a királyi erdőőrök látták el. Feladatuk békeidőben az utak, hidak és torlaszok karbantartása és az erdő védelme, háború esetén az utak és hidak járhatatlanná tétele, a terület elárasztása lehetett.

Talán az 1265. évi oklevél királyi erdőőr elnevezése (*custodum silvarum nostrarum de Raba*) sem véletlen, a csak hagyományos erdővédelmi feladatot ellátó népeket a korban egyébként használt, erdő-óvó (*erdeuouou*)⁶⁴ megnevezéssel is illethették volna. A két eltérő nyelvű kifejezés jelentéstartalmának azonossága joggal megkérdőjelezhető, ugyanis a magyar őr (*ewrii* – lásd fent) szó már ekkor is létezett.

61 Nagy, 1889. 443. p.

62 Kristó, 1988. 515., 518. p.

63 Kristó, 1988. 515. p.

64 Zsoldos Attila: Confinium és Marchia. = Századok, 2000. 1. sz. 107. p.

KOC SIS DOROTTYA

A Nádasdyak kulturális központja a 16–17. században: Sárvár és Pottendorf

1. RÉSZ

A tanulmány a Nádasdyak szerepét mutatja be a magyar művelődéstörténetben, így könyvtárunk kialakulását és tovább élését létrejöttétől Nádasdladányig, a könyvtől elválaszthatatlan nyomda és iskola alapításában, az építőművészetben, a múzeumnak nevezhető gyűjteményekben. A család jeles személyiségei a hírnevüket megalapozó Nádasdy Tamás, a Fekete Bégnék elnevezett Nádasdy (II.) Ferenc, annak fia, Nádasdy Pál, majd unokája, a könyvtáralapító és halálra ítélt, majd kivégzett Nádasdy (III.) Ferenc. Az őket követő leszármazottak bemutatása végén a nádasdladányi kastélyt és könyvtárat megépítő és alapító Nádasdy (VI.) Ferencig terjedő családtörténet a magyar kultúra fontos része és az arról szóló irodalom feldolgozása érdekes és az olvasók érdeklődésére is számot tarthat.

Nádasdy Tamás, a magyar művelődéstörténet egyik kiemelkedő alakja

Nádasdy Tamás politikai pályája csúcán, Magyarország nádora lett. Vagyona olyan mértékben nőtt, hogy az ország egyik leggazdagabb főurává emelkedett, az alacsony származású középneemesből a politika, a gazdaság és a művelődés legnagyobb hatalmú szereplőjévé vált.

Nádasdy Tamás vagyonát házasságkötés biztosította. Jövendőbelije, Kanizsai Orsolya rövid időn belül elvesztette apját, majd anyját, nevelését nagynénje Kanizsai Do-

rottya vállalta. A gyermekre hatalmas gazdagság várt, de Orsolya lányként csak akkor tarthatott igényt a vagyonra, ha fiúsítják. Nem kizárólag Orsolya örökölt, hanem a jövendő férj jussolása is feltétel volt. A fiúsítást kimondó oklevél kiadása után a 11 éves Orsolyát Nádasdy Tamás 2 hónapon belül eljegyezte és ezen a jogon Kanizsára (ma: Nagykanizsa) költözött. 1534-ben, 2 évvel később átállt I. Ferdinánd oldalára, így a fiúsítást és az öröklés szentesítését azon az oldalon is elintézte. Néhány hónap múlva az esküvőt is megtartották.¹

Nádasdy Tamás úgy gondolta, hogy az új családnak olyan új központot teremt, amelynek létrehozása az ő nevéhez fűződik, ezért Sárvárt fejlesztette életük új centrumává.² Sárvár megközelítően félúton van Bécs és Kanizsa között. Amint lehetett, a család 1539-ben Sárvárra költözött. Orsolya nemcsak elfogadta, hanem örült is új lakóhelyüknek, a nagy kertnek, a gyümölcsösnek. Feltételezhető, hogy kedvéért építtetett iskolát és alapította meg a nyomdát. Míg a férj kellemét is boldogságát felesége mellett az új, általa alakított környezet váltotta ki. Kanizsai Orsolya nemcsak ideális feleség lett, hanem korának egyik legműveltebb asszonya is, a magyar nyelv és a reformáció terjesztője. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya gyümölcsös kertjével és az ott termő gyümölcsökről írt Ambrus La-

1 Bessenyei József: A Nádasdyak. Bp., 2005. (továbbiakban: Bessenyei, 2005.) 26. p.

2 Bessenyei, 2005. 33. p.

jos a 2022 márciusában megjelent monumentális méretű és tartalmú kötetében.³

Nádasdy Bécsből feleségét a koraérő gyümölcsök megóvására és elküldésére bízta. 1559. június 16-án Kanizsai Orsolya asszony fel is küldte az érett muskotályos körtéket Bécsbe a királynéhez. „*Maga Nádasdy főúr olykor korai sárgadinnyét vagy késő érésű ropogós cseresznyét, sőt május elején még zöldborsót is tett az udvar asztalára, s az udvari népek nem győztek az ajándékon csodálkozni.*”⁴

Kanizsai Orsolya hozományként kapta Sárvárt és a hozzá tartozó 39 falut. A korábban – és ma is – Sárvárnak nevezett helységet hívták Sárszigetnek is, a nyomda alapításakor éppen Újsziget volt a neve és Sárvár lett Nádasdy uradalmainak központja. A kastélyhoz virágos kert, gyümölcsös és vadspark is tartozott.⁵ Nádasdy világlátott, művelt embereknek számított, aki külföldi tanulmányaiból adódóan latinul, németül és olaszul is beszélt. Jól gazdálkodott, élénk kereskedelmet folytatott. Jelentős vagyonnal bírt, bátran költekezett, de nagy erénye, hogy a magyar kultúrára is sokat áldozott.

A nyomdát megelőzte az újszigeti iskola alapítása, ami valójában ehhez kapcsolódott. A jelentős földbirtokkal rendelkező főurak nem nélkülözhatték a számadást végző személyeket, akik írni, olvasni, számolni tudtak. A kor jellegzetessége, hogy a földbirtokos főúr a környező falvakból összegyűjtötte az alkalmas fiúkat, akiket a bentlakásos iskolába helyezett el.

Az újszigeti nyomda létesítése kiemelkedő jelentőségű, az iskola alapításához

kapcsolódik. Az iskolának tananyag szükséges, s ha ez helyben az iskola mellett van, annak igényei szerint készülnek a tankönyvek. Nem szabad elfelejteni, hogy Nádasdy korában a reformáció új tanai és a katolikus egyház közötti ellentét még mélyült el, továbbá mivel a főúr az új tanokkal rokon-szervezett, udvarában és birtokain csakúgy, mint az országban is, megindult a protestantizmus terjedése.⁶

A nyomda előkészítése és működése egy kiemelkedő személyhez kötődött, akit Sylvester Jánosnak⁷ neveztek. A Krakkóban és Wittenbergben is tanuló, gyermekek számára latin nyelvű könyvet is szerkesztő férfit az egri kanonok ajánlotta Nádasdy figyelmébe, aki tudós embert akart maga mellé fogadni, egyrészt az iskola vezetésére, másrészt a nyomda elindításához és nem utolsósorban a kiadandó művek megírásához. A felkészüléshez Sylvestert Nádasdy 1 év szabadságra küldte, aki tanulmányai folytatásához Wittenberget választotta, ahol Melanchton (1497–1560) tanítványai közé tartozott. Philipp Melanchton, aki Luther mellett a reformáció egyik legtekintélyesebb híve és tanítója: kitűnt az újszemlű iskolák szervezésében de Lutherrel ellentétben békés természetű, engedményekre is hajló reformátor volt.⁸ Sylvester Újszigetre visszatérve megújult szellemiséggel és tudással állt munkába. A nyomda előkészítése és működése akadozott, de Sylvester sikeresen igyekezett minden problémát elhárítani. Mesterének gondolatmenete és javaslatai szerint megírta a „Grammatica Hungarolatina” nyelvtanát, és elkészítette

3 Ambrus Lajos: Nagy almáskönyv. Bp.–Viszák, 2022. 35. p.

4 Uo.

5 Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. Bp., 1967. 130. p.

6 Bessenyei, 2005. 35. p.

7 V. Ecsedy Judit: Sylvester János. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kószeghy Péter. (továbbiakban: MAMÚL) 8. köt. Bp., 2007. 412. p.

8 Mikonya György: Philipp Melanchton, a tanító, 1497–1560. = Magyar Pedagógia, 1998. 3. sz. 231–237. p.

az „Újtestamentum” fordítását. Mindkettőt az újszige ti nyomdában nyomtatták ki és ezzel megszületett az első két magyar nyelvű, Magyarországon készített nyomtatvány.

Nádasdy Tamás és felesége a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakjai a 16. században, iskolát és nyomdát létesítettek, magyar nyelvű könyveket, tankönyveket nyomtattak. Kastélyuk köré ültették-gyűjtötték a virágokat, a gyümölcsfákat, a házi- és vadállatokat.

Nádasdy (I.) Tamás fia, Nádasdy (II.) Ferenc – a Fekete Bég – időszaka

Nádasdy (I.) Tamás a művelődés kiemelkedő mecénása, emellett politikai csúcsra jutott, közismert feleségével mintaszerű családban éltek. Kanizsai Orsolya 1533-ban 14 évesen lett Nádasdy felesége és azt követően több, mint 2 évtized múlva született meg Ferenc fiuk. 1567-ben 12 évesen Bécsbe ment tanulni, ahol tanuló- és játszótársai a legmagasabb szintű politikusok gyermekei közül kerültek ki. Ennek hatása egész életére kihatott, minden fontos embert már gyermekkorából ismert, közülük többel baráti kapcsolatba került.⁹ 1562-ben apja, 1571-ben 50 évesen anyja, Orsolya is meghalt. Előre kijelölve Báthory Erzsébettel kötött házasságot. Négy gyerekük született, közülük Pál a harmadik.

Apai ismertsége, jelentős öröksége, politikai szereplővé tették, a török elleni eredményes harcokra utalva Fekete Bégnék nevezték. Hadvezér lett és a vallásháborúban is harcos erényeket csillogtatott. Az 1559. évi csepregi zsinaton Nádasdy (II.)

Ferenc elnökölt és birtokain az ágostai hitvallást tette kizárólagossá. Hadi sikerei, politikai szerepei, a vallásháborúban folyt harca alapján az ország kiemelkedő főúrává vált, 1600 elejére a harmadik leggazdagabb főúr lett.¹⁰

Nádasdy (II.) Ferenc már apjától megtanulhatta, a nyomdák mecénások nélkül nem működtek. Egyrészt megvédték a nyomdákat a hatóságok beavatkozásai ellen, másrészt fizették a kiadványok magas költségeit.

Manlius János vándornomdással Nádasdy már 1584-ben kapcsolatban állt. Ezt támasztja alá, hogy a gyakorlatias Manlius 1584-re szóló naptárát Nádasdy (II.) Ferencnek ajánlotta.¹¹

Apjától a műveltség támogatását örökölte, még ha bőkezűsége Nádasdy (I.) Tamásétól el is maradt. Jelentős érdeme, hogy hívására 1598-ban Manlius János (szlovénul Mandelz, latinosan Manlius) vándornomdász Keresztúrra (ma: Deutschkreutz, Ausztria) költözött. Manliust szlovén származásának tartják, akit szülőhazájából elüldözve, jó ajánlólevéllel Magyarországra, először Németújvárra (ma: Güssing, Ausztria) érkezett. Sok éves nyugat-dunántúli bolyongás után került Keresztúrra.

Nádasdy (I.) Tamás unokája, Nádasdy (II.) Ferenc fia, Nádasdy (I.) Pál időszaka

Nádasdy (II.) Ferenc és Báthory Erzsébet első gyermeke Anna házasságuk 10. évében született, majd Kata és Pál, negyedik gyermekük 5 évesen meghalt. Apja halála után Nádasdy (I.) Pál örökölte a rangot, így 1610-ben Vas vármegye főispánja, ezt követően

⁹ Takáts Sándor: Nádasdy Ferenc (a Fekete Bég) ifjúsága. In: *Uő: Régi idők, régi emberek*. Bp., é. n. 31–70. p.

¹⁰ Bessenyei, 2005. 54. p.

¹¹ *Borsa Gedeon et al.*: Régi magyarországi nyomtatványok, 1473–1600. Bp., 1971. 487–488. p. 535. sz.

aranysarkantyús vitéz, dunántúli főkapitány, királyi tanácsos, főkamrás és 1625-ben az uralkodó grófi rangra emelte. A sok kitüntető cím ellenére a Nádasdy család kevéssé ismert tagja. Ennek oka lehet, hogy fiatalon belekényszerült a politikába, ahol unokabátyja Nádasdy (II.) Tamás segítő támogatásával teljesítette a feladatait. 13 éves volt, amikor Thurzó György nádor az anyját, Báthory Erzsébetet boszorkánysággal és szörnyű tettekkel vádolva elfogatta, haláláig a csejtei (ma: Čachtice, Szlovákia) vár kamrájában raboskodott.¹²

Nádasdy (I.) Pál nagyapja és apja nyomdokain haladva a családi hagyományokat igyekezett folytatni. Sárvárt felújította, fiatalok külföldi tanulmányait támogatta. Nem meglepő, hogy birtokain, Keresztúron és Csepregen nyomdát létesített. A nyomda tulajdonosa és vezetője Farkas Imre, aki Manlius özvegyét feleségül vette és a nyomdát megörökölte. Farkast Nádasdy segítette, a nyomdász viszonzásul a nyomtatványokat a mecénásnak ajánlotta.

Nádasdy (I.) Pál nem csak mecénás volt, hanem a Nádasdy családban az első, aki saját művét nyomtatta ki. „Áhitatos és buzgo imádságok” címmel evangélikus imádságoskönyvet állított össze.

Nádasdy (I.) Pál 1633-ban bekövetkezett halálával a hatalmas vagyont Nádasdy (III.) Ferenc örökölte, akinek gazdagsága a magyar művelődés fejlődését nagymértékben segíthette.

Nádasdy (III.) Ferenc, a magyar történelem kiemelkedő és tragikus sorsú főura

Nádasdy (III.) Ferenc politikai pályafutásának kezdete apjával azonos. Gyermekként

megkapta Vas vármegye főispáni tisztségét. Kinevezése 8 éves korában 1635-ben történt meg, de csak 2 évvel később 10 évesen tartotta meg székfoglalóját. A főispáni pozíció gyakorlását éppen az anyját újból megházásító Esterházy Miklós nádor kifogásolta és azt akarta elérni, hogy míg nagykorú nem lesz, helyette egy adminisztrátor kormányozzon. A király elutasította a nádor indítványát és inkább egy tanácsadót rendelt az ifjú főispán mellé, amit ő is fogadott.¹³

Nádasdy korán kezdte tanulmányait, amit azért is ki kell emelni, mert anyja nemhogy nem támogatta volna, inkább visszafogta. Nem akarta engedni külföldre azzal a kifogással, „*mi jót tanulhatna olyan országokban, ahol még a köntös is más, mint idehaza.*”¹⁴ Az ifjú Ferenc szellemi sikereit elindította és megalapozta első tanulmányi munkája. Lefordított egy wittenbergi tanulmányt azért, hogy a latint hibátlanul használja, majd elküldte és kijavította három tanítójával, továbbá kérte a sárvári lelkészt a kiadására. Arra nincs bizonyíték, hogy megjelent volna, feltételezhető, hogy nem történt meg.¹⁵

Anyja akarata ellenére külföldre, nem túl hosszú időre Itáliába ment. A tanulmányútról keveset tudunk. Ami bizonyos, 1642 tavaszán indult Padovába, ahonnan 1642. június 13-án távozott Sienába, amit 1642. július elején hagyott el.¹⁶

Hazatérte után életében fontos és meghatározó események történtek. Esterházy elérte, hogy anyja után Nádasdy Ferenc is áttért a katolikus hitre és valószínűsíthető ebben Esterházy nádor lányával, a művelt Esterházy Juliannával kötendő házasságának az elősegítése is szerepet játszott. Julianna kezéért komoly kérések jelent-

13 Bessenyei, 2005. 69. p.

14 Uo.

15 Bessenyei, 2005. 70. p.

16 Uo.

12 Bessenyei, 2005. 61. p.

keztek, a költő Zrínyi Miklósnak is házassági tervei voltak vele. A vallásváltás következményeként az alattvalóknak is követniük kellett urukat, így nagy tömegben megnőtt a térségben a katolikusok száma. Feltételezhető, nem érdekek nélkül cselekedett Nádasdy Ferenc. 1644-ben kamarás udvari címet kapott.¹⁷

Nádasdy (III.) Ferenc egyházi támogató szerepe

Nádasdy fiatal korától kezdve igyekezett környezete szépítését támogatni. Művészi ismeretét mind a magánéletét körülvevő épületekben, így a kastélyokban, mind a kegyurasága alá tartozó egyházi építményekben is felhasználhatta, amit a bőséges anyagi juttatása tett lehetővé. Sajnálatos, hogy halála után birtokai a családtól idegenekhez kerültek, a 17. század közepén fennálló állapotot csak épületmaradványokból és írásos forrásokból lehet felvázolni. Ennek oka még csak nem is a törökök rombolása, hanem a politikai szempontokat mérlegelő szándékos pusztítás. A birtokok új tulajdonosai a bécsi udvar által árulónak ítélt és kivégzett főúrra emlékeztető nyomokat eltüntették.¹⁸ Feljegyzések, megmaradt címerek alapján ismert, hogy Nádasdy 1636-ban 13 éves korában a később számára legfontosabb településen, Lékán (ma: Lockenhaus, Ausztria) építette fel a külső kastélyt.

A ma sopronbánfalviként ismert pálos, később karmelita kolostort 1643-ban átépítette.¹⁹ 1645-ben a sárvári plébániatemplomot restauráltatta, majd a soproni Jánoslovagok templomának a felújítását

végeztette el. Nádasdyhoz kötik a kópházi Búcsújáró templom építését. Feltételezések szerint leányának a kópházi határban állt a kedvenc kápolnája, amit apja megnagyobbított és a Nádasdy által tisztelt loretoi kegykép másolatát helyezték el benne.²⁰ Nádasdy és felesége 1662-ben Mariazellben Szent István-oltárt emeltetett.²¹ Nádasdy egyházi építkezései közül kettő kiemelésre érdemes. Az egyik a lorettomi (Loreto) szervita kolostor és templom (1651–1659), a másik a lékai augusztinus kolostor és templom, amit családi temetkezési helynek szánt és a továbbiakban akként is funkcionált.²²

Már fiatalon, 27 éves korában sokszor betegeskedett, leírások szerint köszvény kínoztta. Szenvedései közben fogadalmat tett, gyógyulását követően a Boldogságos Szűz fogantatásának tiszteletére templomot épít. 1647-ben visszavette a Statzinger családtól az 1457-ben a Kanizsaiak által elzalogosított Szarvkőt (ma: Hornstein, Ausztria), és felajánlotta az akkor már rendkívül alacsony zálogösszeget. A család perelt, de a bécsi udvar felé Nádasdy hűséget mutatott, ezért az udvar jutalomként neki kedvezve megengedte, hogy Szarvkőt megtartsa és a birtokért kedvezően alacsony árat fizessen. A Statzinger család a lakhelye mellett egy középkori kápolna helyére felépítette a bécsi Loreto-kápolna másolatát és a zarándokhely gondozására a bécsi szervitákat hívták meg. (Loreto kisváros Olaszországban, Firenze és Róma magasságában, Ancona alatt, az Adriai-tenger mellett található.) A hagyomány szerint csodás módon odakerült Szűz Mária názáreti háza, amely fölé templomot emeltek. A názáreti ház zarándokhely lett, de a törökök kezébe kerülve az angyalok átrepítették – kis kitérővel – Loretoba. A nagy távolság miatt, a magyar

17 Bessenyei, 2005. 71–72. p.

18 Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp., 1973. (továbbiakban: Rózsa, 1973.) 121. p.

19 Rózsa, 1973. 127. p.

20 Uo.

21 Rózsa, 1973. 170. p.

22 Bessenyei, 2005. 78–80. p.

főurak az ellenreformációval azonosulva birtokaikon a loretoi kápolna számos másolatát építették fel.²³ A helyiséget, ahol a kápolnát felépítették, Loretonak, magyarul Lorettomnak kezdték nevezni. Nádasdy fogadalmát teljesítve 1651-ben helyezték el a fogadalmi templom alapkövét és 8 év múlva az elkészült templomot hatalmas pompával a meghívott vendégek és a hívők tömege előtt szentelték fel.²⁴

Az építés alatt 1652-ben a török hadtól egy magyar sereg súlyos vereséget szenvedett és a csatában meghalt az Esterházy család négy tagja.²⁵ A négy főúr temetésének gyászszertartását Nádasdy szervezte és feltehetően finanszírozta is. A halotti beszédeket kinyomtatták, a temetési menetről rézmetszet készült, amelyeket a résztvevők között szétosztottak.²⁶

Az Esterházy-főurak halála és temetése befolyásolhatta Nádasdy (III.) Ferenc másik jelentős döntését. Elhatározta, hogy családja méltó nyughelyéről gondoskodik. Temetkezési helyéül Lékát választotta és 1656. július 2-án már az ünnepélyes alapkövetétel is megtörtént. A templom mellett kolostort is építtetett, ahová már 1655-ben meghívta az Ágoston-rendi szerzeteseket, akik kolduló rend voltak és lelkipásztorkodással foglalkoztak.²⁷

A templom és a kolostor az 1660-as évek végére épült fel és a templom kriptájában helyezték el a család halottait, Nádasdy Tamás nádort, Nádasdy (II.) Ferencet – a Fekete Béget –, később az országbíró Nádasdy (III.) Ferencet és a család leszámazottait is oda temették.

Nádasdy (III.) Ferenc gróf életének egyik ékköve, a „Mausoleum”

Nádasdy történelmi érdeklődése korán kialakult, a művészetekhez, a szellemi munkához, annak produktumaihoz vonzódott. Révay Péter báró, koronaőr 1613-ban Augsburgban megjelentette a Magyar Szent Korona latinul írt munkáját (*De Sacrae Coronae Regni Hungariae Fortuna Commentarius*)²⁸ beleágyazva azt a magyar történelembe. Révay, aki Nádasdy anyai nagyapja volt, 1622-ben meghalt és Nádasdy 1652-ben a másodszor Bécsben megjelent kötetéhez előszót írt,²⁹ majd 1659-ben kiadta a Monarchiával foglalkozó kéziratban fennmaradt művét is.³⁰

Tervei között szerepelt Magyarország történetének a megírása, ehhez felkérte Caspar Jongelinus győri kanonokot.³¹

A magyar történelem jelentős eseményeinek éve 1664. A török elleni szentgottvárdi győzelem megnyitotta a törökök kiűzésének lehetőségét, amit szerencsétlen módon a vasvári békekötés a bécsi udvar érdekei miatt megakadályozott. Az évben Zrínyi Miklós szerencsétlen vadászbalesete a magyar irodalomtörténet, a politikai élet és a katonai lehetőségek súlyos veszteségét jelentette. Ugyanebben az évben Nürnbergben az Endler testvéreknél a Nádasdy „Mausoleum” néven híressé vált történelmi műve jelent meg.³² A kiadást finanszírozta, a rendekhez szóló ajánlást írta és aláírta Nádasdy Ferenc. Meglepő is lehetne a müncheni kiadás választása, de nem az. Annak ellenére, hogy birtokain nyomdát létesített

23 <http://lexikon.katolikus.hu/L/lorett%C3%B3i%20k%C3%A1polna.html> (Megtekintve: 2022. április 5.)

24 Bessenyei, 2005. 80. p.

25 Bessenyei, 2005. 79. p.

26 Uo.

27 Bessenyei, 2005. 80. p.

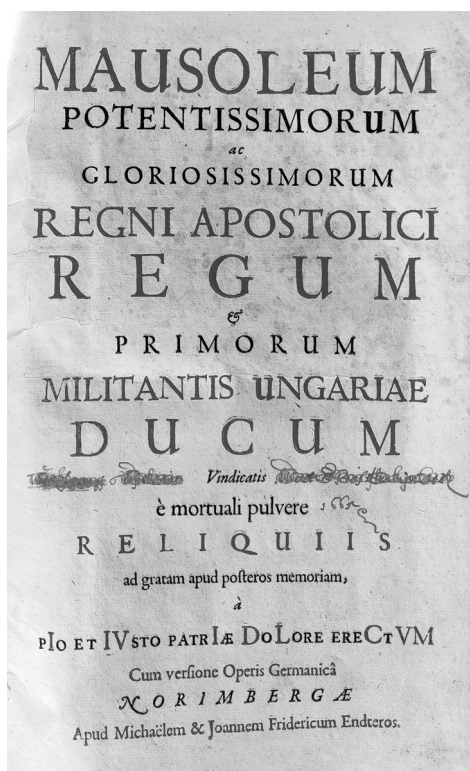
28 Bónis György: Révay Péter. Bp., 1981. 48. p. (Irodalomtörténeti füzetek; 104.)

29 Bessenyei, 2005. 83. p.

30 Rózsa, 1973. 126. p.

31 Viskolcz Noémi: A mecénatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára. Szeged–Bp., 2013. (továbbiakban: Viskolcz, 2013.) 226–227. p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai; 8.)

32 Viskolcz, 2013. 228. p.

A „Mausoleum” 1664. évi kiadásának rézmetszetes díszcímlapja és címlapja
(Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár. 3. köt. Magyar szerzőktől külföldön
1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve.
1. rész. 1–2547. sz., 1480–1670. Bp., 1896. 696. p. 2254. sz.)

és működtetett, a külföldi nyomdák válasza is érthető. A politikai szempontból jelentős nyomtatványokat a magas színvonalú bécsi, frankfurti és nürnbergi nyomdákól rendelte meg. A már említett Révay Péter műveit Bécsben és Frankfurtban nyomtattatta ki. A „Mausoleum” metszetei különleges nyomdai feladatot jelentettek, így Nürnberg célszerű választásnak látszott, nem beszélve arról, hogy a nürnbergi nyomtatás a könyv hírért gyorsabban és jóval szélesebb körben terjesztette.³³

Nem egyszerű feladat az összeségében nagyszerű eseményt megindokolni. Ismert olyan vélemény, „Nádasdy ekkor a hagyományos politizálás eszközei mellett főurak között mindaddig példa nélküli új módot talált arra, hogy a közéletben jelen legyen, azt formálja.”³⁴ Nádasdy az időszak vezető politikai személyiségeihez képest túl fiatalnak látszott, de vagyona egyikőjükénél sem ért kevesebbet. Egy fontos politikai szereplő hasonló korban járt és vagyonát sem lehetett lebecsülni. Ő Zrínyi Miklós, a költő és

33 Viskolcz, 2013. 57. p.

34 Bessenyei, 2005. 83. p.

hadvezér. Zrínyi egy területen, szellemi tevékenységének eredményeként megjelent irodalmi és tudományos munkáiban kortársai közül kiemelkedett.

1645–1646 telén megírta a „Szigeti veszedelem” című fő művét, 1646 után a horvát bánná való kinevezését követően a „Tábori kis tracta” címmel első hadtudományi munkáját, 1651-ben Bécsben az „Adriai tengernek Syrenia groff Zrini Miklos” jelent meg, 1656–1657-ben írta a „Mátyás elmékedések”-et, 1663-ban befejezte „Az török áfium ellen való orvosság”-ot, ami hosszú ideig csak másolatban terjedt, s először csak 1706-ban Bártfán (ma: Bardejov, Szlovákia) nyomtatták ki.³⁵ Mindezek mellett prózai írásai és szerelmes költeményei is jelentek meg. Az adott korban Magyarországon Zrínyi grandiózus írói teljesítményét még csak megközelíteni is lehetetlen próbálkozás lett volna bárkinek, beleértve Nádasdy (III.) Ferencet is. Ebben a megközelítésben kiváló gondolat volt a monumentális történelmi tabló összeállítása, megszerkesztése és 1664-ben kiadása. Ezzel valóban új módon jelent meg a közéletben, azt formálhatta. A „Mausoleum” tartalma elegáns jelzéseként hatott hűségéről a bécsi udvar felé, de a magyar érdekek képviselői is magukhoz közel állónak érezhették.³⁶

A mű keletkezése, tartalma és utóélete is rendkívül érdekes, azt részletesen mutatja be a lehető legrészletesebb forrás: az ismeretlen szerzőkről, a metszetek művészi színvonaláról, a szöveg ideológiájáról szól Rózsa György „Magyar történetábrázolás a 17. században” című műve.³⁷ A könyvben a címlapon kívül 59 metszet található. 14 a Szent István király előtti ve-

A könyvben található egyik Nádasdy-exlibris

zéreket (kapitányokat), 44 István királlyal kezdődő és IV. Ferdinánddal végződő királyokat ábrázolja, míg Mátyás király előtt Hunyadi János kormányzói státusban szerepel. A metszetek – amelyek rézmetszés és -karc technikával készültek – rajzolói és metszői ismeretlenek. A nyomozást segítette, hogy a 20. század elején Bécsben megtalálták a „Mausoleum” rézdúcainak az üres hátlapú – a könyvben a hátlapokra a szöveget is nyomtatták – levonatait majdnem teljes sorozatban. Hiányzik onnan a három utolsó királykép, amelyet feltehetően az 1664. évi kiadáshoz később, külön készítették.

A szöveg elsőként latin, majd annak a német fordítása olvasható. A nyomtatás formájában és tipográfiai megjelenésében is pozitív esztétikai hatást ér el. A szöveg tartalmában katolikus szemléletű, a rendi

35 Bene Sándor: Zrínyi Miklós. In: MAMŰL 13. köt. Bp., 2012. 206–222. p.

36 Rózsa György: Mausoleum. In: MAMŰL 7. köt. Bp., 2007. 354–355. p.

37 Rózsa, 1973. 248 p.

és a vallási elemek a Szent Korona tan átvételét mutatják. A kényelvű szöveg lényegében azonos, a korabeli magyar nemesi olvasók igényei kielégítésére készült.

Nemcsak a „Mausoleum” megjelenése, hanem utóélete is rendkívülinek nevezhető. Először is már–már természetesnek tekinthető, hogy a családi hagyományoknak megfelelően Nádasdy Pottendorfbán, a lakhelyül használt kastélya mellett nyomdát alapított, sőt, azzal egyidejűleg Loretomban is nyomdai lehetőséget biztosított, ahol a nyomtatás 1670-ben kezdődött és még 1672-ben is folytatódott. Pottendorfi nyomdáját korszerű technikával szerelte fel és Hieronymus Verdusent szerződtette vezetőnek. Pottendorfban jelent meg a „Mausoleum” új kiadása és egy törvénygyűjtemény. A nyomda rövid ideig működött.³⁸

A „Mausoleum”, „újrászületésében” kiemelkedik a „Schad-album”. Johann Adam Schad 1682-től 1685-ig az elkobzott Nádasdy-hagyaték császári gondnoki tisztét látta el. 1687-ben I. József megkoronázásához kapcsolódóan jelentette meg a Mausoleum királyképeinek megmaradt dúcaival nyomtatott metszeteket úgy, hogy köréjük díszes keretet adó metszést készítettett. A „Schad-album” két királyképpel bővült, a keret a királyoknál koronával, a fejedelmeknél és Hunyadi Jánosnál növényi díszítéssel készült, az utolsó metszetek a metsző szignóját is tartalmazzák. A szöveg egyoldalas és a metszetek hátoldala itt üres. Címlapként a „Mausoleum”-ét használta a szerző, úgy, hogy a középben lévő címert rosszul, nyomokat hagyva kivakarták és helyére tették az új címet. A megjelenés éve és helye hiányzik.³⁹

38 *Borsa Gedeon*: Nádasdy Ferenc pottendorfi és loretomi nyomdái. = Magyar Könyvszemle, 1975. 1. sz. 201–208. p.

39 Viskolcz, 2013. 303. p.

A „Mausoleum”-nak nemcsak a rézmetszetei keltek később új életre, hanem a szöveg is. 1752-ben Budán (ma: Budapest) a Landerer nyomdában jelent meg a teljes szövegkönyve a metszetek nélkül. A könyv tartalmazza Nádasdy (III.) Ferenc ajánlását is.⁴⁰ Szintén Budán a Landerer nyomdából került ki a „Mausoleum” magyar fordításának a metszetek nélküli változata. A szerző Horányi Elek, piarista tanár, a megjelenés évét a könyv nem közli, a források 1773-ra datálják.⁴¹

Az „Oratio”-ról és az „Elmélkedések”-ről

Nádasdy nemcsak megjelentetett egy monumentális történelmi tablót, hanem írt is. Itt ismét Zrínyi Miklós-i inspirációra kell utalni, ami Pauler Gyulánál olvasható: *„Gondolatait, melyek azonban az általánosságban tul nem mentek, Zrínyi Miklós példájára az időtájt két iratban fejezé ki, melyek közül az egyik beszéd volt az ország négy státusához egységére intő, a másik pedig elmélkedéseket tartalmazott azon kérdés felett: miképp lehetne Magyarországnak régi fényét és hatalmát visszazerezni.”*⁴² Mind

40 Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Hungariae Regum, et Primorum Militantis Hungariae Ducum, Vindicatis e Mortuali Pulvere Reliquiis ad Gratam Apud Posteros Memoriam a Ivsto, & Vero Patriae Dolore Erectum et Nunc Denuo Recusum. Budae Typis Leopoldi Francisci Landerer, Typhographi, anno 1752. 180 p.

41 Magyar Országának hatalmas, és ditsőséges királyainak, és első vitézkedő kapitányainak emlékeztető koporsó épülete. Ford. Horányi Elek. Buda, [1773.] [6], 278. [4] p. <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/konyv-horanyi-elek-magyar-orzsagnak-hatalmas-es-ditsoseges-kiralyainak-es-elsovitezkezo-kapitanyain/27312> (Megtekintve: 2022. április 5.)

42 *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. 1. köt. Bp., 1876. (továbbiakban: Pauler, 1876.) 183–188. p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalata)

az „Oratio”, mind az „Elmélkedések” ki-nyomtatásra nem került, csak a kéziratot olvashatták a beavatottak.

Az „Oratio”-ban külön–külön sorban a négy rendhez szólt. Nem túl hízelgő stílusban és súlyos megállapításokkal igyekezett felháborodásukat felkelteni. Legerősebb szavakkal az érseket és a papságot támadta, de a köznemességet és a városi polgárságot sem mentette fel.⁴³

Az „Elmélkedések”-ben arra kereste a választ, mely nemzettel kellene szövetekezni. Nem hitt az országgyűlésben, a nemzeti felkelés feltételei hiányoztak és ha sorba

vette a lehetséges külföldi szövetségéseket, mindegyiknél több az ellenérvet talált, mint az érvet.⁴⁴

Mindkét irat szövege kritikus, sőt néha súlyos szavakkal fejezte ki gondolatait, viszont erős ellentmondás feszült gondolatai és cselekedetei között. A legnyomósabb példa erre az a szervezkedési technika, hol az egyik, hol a másik egyházi vezetővel állapodott meg, majd mindkettőt felrúgva a bécsi udvar felé fejezte ki feltétlen hűségét. Nádasdy (III.) Ferenc vendégül látta a császári párt is pottendorfi kastélyában.

43 Bessenyei, 2005. 90. p.

44 Pauler, 1876. 188–193. p.

TILCSIK GYÖRGY

Észak-Itáliából SzombathelyreZANELLI FERENC KERESKEDŐ LETELEPEDÉSE ÉS MŰKÖDÉSE
VAS VÁRMEGYE SZÉKHELYÉN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

3. RÉSZ

**Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna
keresztgyermekai és keresztkomái**

A keresztszülői intézmény funkciójára és jelentőségére irányuló, mélyreható és széleskörű néprajzi kutatások nyomán haladva Magyarországon először Benda Gyula vállalkozott arra, hogy a keresztkomaság – amelynek egy településen belüli gyakorisága alkalmas a keresztszülők társadalmi pozíciójának mérésére és meghatározására – egy nagyobb közösségben és hosszabb időszak alatt játszott szerepét társadalomtörténeti szempontok felvetésével és alapján tárja fel. A Keszthely város 1740 és 1849 közötti társadalmáról szóló, kitűnő monográfiájában több mint 20.000 keresztelési adat úttörő módszerekkel történő elemzése során számos nagyfontosságú, továbbgondolandó és újabb kutatásokra inspiráló megállapításokat tett.¹ Szombathely esetében nem áll rendelkezésre hasonló mennyiségű adat, így itt és most csupán annak bemutatására vállalkozhatunk, hogy Zanelli Ferenc és felesége, Kanitsár Anna Szombathelyre történt letelepedésüket követően hányszor vállaltak keresztszülőiséget, továbbá, hogy keresztkomáik kik voltak és milyen foglalkozást űztek.

Zanelli Ferenc 1807 és 1845 között 21 családnál mindösszesen 48-szor vállalt ke-

resztapaságot, és ezek közül 45-ször feleségével, egy-egy alkalommal leányával, Máriával, illetőleg Karolinával, további egy – amint arról később szó lesz – speciálisnak mondható estében Horváth Józseffel közösen volt keresztszülő, és a 45 közül egy-egy esetben a Zanelli házaspár mellett egy, illetőleg két további személyt is felkértek keresztszülőnek. A felkérések eloszlását vizsgálva elmondható, hogy a fűszerkereskedő 1807 és 1810 közötti csonka évtizedben hat, 1811 és 1820 között 19, 1821 és 1830 között 9, 1831 és 1840 között 10, az 1841 és 1845 közötti fél évtizedben pedig négy gyermek megkeresztelésben vett tevőlegesen részt. Ez azt jelenti, hogy évente átlagosan – leszámítva az 1810-es éveket, amikor majdnem kétszer – egy-egy alkalommal fogadott el keresztszülőiséget. Bár nincsenek további adatainak, de az adatgyűjtés során szerzett, futó benyomásaink szerint Zanelli Ferenc a népszerű keresztszülők közé tartozott Szombathelyen a 19. század első felében.

A 21 családból 14-nél egy-egy, egynél két, háromnál három-három, kettőnél hét-hét és újabb egynél kilenc gyermeket tartott keresztvíz alá Zanelli Ferenc. Megjegyzendő, hogy az „egyszeri” felkérések többsége, szám szerint 10, 1807 és 1818 között történt, és e családok között öt olyan is akadt, akik nem Szombathelyen, hanem a városhoz közel fekvő Óperintben (ma: Szombathely), Újperintben (ma: Szombathely) vagy Szőlősben (ma: Szombathely) laktak.

1 Benda Gyula: Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalmá, 1740–1849. Bp., 2008. 294–311. p. (Mikrotörténelem; 3.)

A Zanelliék keresztkomái közül mindössze három foglalkozását nem sikerült megállapítanunk. A további 18 személy közül hét iparúzóként (két szabó, egy–egy bábsütő, csapó, csizmadia, molnár és szűrszabó), három kereskedőként (két boltos és egy vaskereskedő), egy–egy pedig földművesként, kocsmárosként, vármegyei katonaként, napszámoként, nyelvtanárként, nyomdászként, számtartóként, illetőleg szolgálóleányként kereste kenyerét. Utóbbi esetben egy házasságon kívüli kapcsolatából született fiúgyermek keresztszülőségét vállalta el Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna, amint arról az alábbiakban bővebben is szó lesz.

Hat olyan családot találtunk tehát, amelyekben Zanelliék legalább három gyermek keresztszülőségére mondtak igent, ami azt jelentette, hogy velük vélhetőleg az átlagosnál is szorosabb kapcsolatot ápoltak. Ilyen keresztkomáinknak mondhatjuk Mózer János szabót és nejét, Piller Zsuzsannát, akinek egyetlen kivételével valamennyi, szám szerint kilenc, Straule Fülöpöt, az Itáliából Szombathelyre telepedett kocsmáros és feleségét, Wagner Borbálát, akiknek mind a hét, továbbá Biácsi Antal földművest és házastársát, Horváth Borbálát, akinek szintén mind a hét gyermekét Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna – bár a legkisebb Biácsi-gyermek kereszstelésénél leánya, Karolina lépett édesanyja helyébe – tartotta keresztvíz alá. Ugyancsak ebbe a csoportba tartozott Frank Ádám boltos kereskedő és felesége, Schlegl Anna, Lakner Simon szabó és neje, Kopits Terézia, valamint Omischl Ferenc vaskereskedő és felesége, Schreiner Franciska, akiknek Zanelliék három–három esetben mondtak igent arra a kérésükre, hogy legyenek gyermekeik keresztszülei.

A Zanelli családhoz szorosabb szálak fűzték Schreiner Mátyás bábsütőt és feleségét, Strobl Rozáliát – az előbb említett Schreiner Franciska szüleit –, hiszen Schre-

inerék voltak a legkisebb Zanelli-fiú, Károly keresztszülei, ugyanakkor Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna pedig két Schreiner-gyermek keresztszülőségét is elvállalták.

Ehhez hasonlóan, bár nem pontosan azonos módon érvényesült a viszonyosság Kirchmayer József (1788?–1861) kereskedő esetében is. Mint már említettük, Kirchmayer József Szombathelyen, 1817. november 12-én feleségül vette Kanitsár Anna húgát, az 1787. május 28-án, Vasváron keresztvíz alá tartott Franciskát, és utóbbi esküvői tanújának sógorát, Zanelli Ferencet kérte fel. Kirchmayer József és Kanitsár Franciska házasságából három gyermek született. Miután Kanitsár Franciska 1824. április 15-én elhunyt, özvegyen maradt férje, kivárva a gyászévet, 1825. május 8-án házasságot kötött Maininger Magdolnával, és az ebből a frigyből világra jött Kirchmayer Károly keresztszülei Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna lettek 1826. július 2-án.

Ismereteink szerint két esetben fordult elő, hogy Zanelli Ferenc és felesége nem egyedül, hanem egyszer egy másik párral, egyszer pedig egy további személlyel közösen lettek keresztszülők: Bors János vépi számtartó és Bossányi Anna 1816. június 20-án, Szombathelyen megkeresztelt Ferenc János Sándor nevű gyermekének kereszstelési anyakönyvi bejegyzésében a keresztszülők rovatban ugyanis Zanelliék mellett, két nemesi jogállású személy – Szelestey János és Gotthard Erzsébet – neve is olvasható, Straule Fülöp és Wagner Borbála sorrendben ötödik, János Antal nevű fia keresztszülőségében pedig a Zanelli házaspár a szintén nemesi címmel rendelkező Rummy Ignáccal (1785–1846) osztozott meg 1818. június 13-án.

Zanelli Ferenc és neje keresztszülői működésének egy–egy érdekes és amúgy összeségében is ritkán előforduló eseteként említjük meg, hogy a fűszerkereskedő

Szombathelyen, 1842. május 15-én Horváth Józseffel – feltételezhetőleg a későbbi igazságügyminiszter, Horváth Boldizsár (1822–1898) apájáról lehet szó, aki ekkor hozzá hasonlóan városi belsőtanácsos, továbbá a házipénztár kezelője is volt – együtt elvállalta a keresztszülőségét egy austerlitzai születésű, Zalaegerszegen élő zsidónak, Engelsrath Ignácnak, aki a keresztségekben az Alajos nevet kapta, és akinek apja, Engelsrath Lipót nyelvtanításból élt, Kanitsár Anna pedig 1814. július 24-én egy 17 éves korában katolikus hitre tért, kőszegi illetőségű, zsidó leány, Elend Magdolna egyedüli keresztszülője lett.

Itt mondjuk el, hogy Zanelli Ferenc öt, Szombathelyen megtartott esküvőn működött közre tanúként. 1812. november 7-én Perger Ferenc nyomdász és Kanitsár Anna – aki nem csak név-, hanem esetleg vérrokona, talán unokahúga lehetett Zanelli azonos nevű feleségének –, 1814. december 18-án a már említett Frank Ádám boltos kereskedő és Schlegl Anna, 1817. november 12-én Kirchmayer József boltos kereskedő és Kanitsár Franciska, 1836. november 9-én Varsányi János mérnök és Saly Zsófia, 1841. május 16-án pedig Fück János vendégfogadós és Nagy Anna esküvőjén töltötte be az első két, illetőleg az ötödik esetben a vőlegény, a harmadik és negyedik esetben – a Fück–Nagy házasságkötéskor kivételesen nem egyedül, hanem Koller József pékkel együtt – a menyasszony tanújának szerepét. Érdekességként fűzzük hozzá, hogy a Perger Ferenc és Kanitsár Anna házasságából született egyetlen, valamint – ahogy már azt fentebb említettük – a Frank Ádám–Schlegl Anna frigyből világra jött három gyermeket is Zanelli Ferenc és felesége tartották keresztvíz alá.²

Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna, illetőleg két esetben utóbbi helyébe lépett leányaiknak keresztszülőségéről, illetőleg keresztkomáiról készült vázlatos áttekintés is igazolja a fűszerkereskedő nyitottságát, továbbá azt a tény, hogy – lévén népszerű keresztszülő – Szombathelyre érkezése, letelepedése és családalapítása után, ha nem is azonnal, de fokozatosan és egyre inkább a mezőváros elfogadott, majd köztiszteletben álló polgárává tudott válni.

Azt pedig, hogy a segítőkészség és a filantróp gondolkodásmód sem állt távol Zanelli Ferentől, hűen igazolja az a tény, hogy nejével közösen vállalták, hogy egy, a szomszédos Zala vármegyéből Szombathelyre került fiatal nő házasságon kívüli kapcsolat nyomán világra jött gyermekének is keresztszülei legyenek.

ink alapjául szolgáló anyakönyvi hivatkozásokat tételesen felsorakoztassuk, ezért itt csak a felhasznált anyakönyvek említésére szorítkozzunk.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Perger Ferenc és Kanitsár Anna gyermekét, Perger Máriát 1813. január 9-én, tehát szülei házasságkötését követően alig 2 hónap múltán keresztelték meg. Ezt követően még 3 hét sem telt el, amikor Perger Ferencné Kanitsár Anna 1813. január 29-én, Szombathelyen elhunyt, megözvegyült férje pedig nem várta ki a gyászévet, hanem 1813. március 17-én, Szombathelyen feleségül vette Altschaffer Annát. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Mikrofilmtár (továbbiakban: Mft.) Vas vármegye felekezeti anyakönyvei (továbbiakban: Vvfak.) Szombathely, római katolikus (továbbiakban: r. k.) keresztelési anyakönyvek. (továbbiakban: ker. akv.); MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. házassági anyakönyvek (továbbiakban: ház. akv.); MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. halotti anyakönyvek (továbbiakban: hal. akv.); MNL VaML Mft. Vvfak. Vasvár, r. k. ker. akv.; MNL VaML Vas vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Vvfagy.) Szombathely, r. k. ker. akv.; MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.; MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

2 Nincs módunk arra, hogy a Zanelli Ferenc keresztszülőnek, valamint esküvői tanúnak való felkérésével összefüggésben tett, fentebbi megállapítása-

Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna – egy nagyhírű földrajzi felfedező és Afrika-kutató keresztszülei

1818. november 13-án, Szombathelyen egy házasságon kívüli kapcsolatból született kisfiút, Lászlót tartott keresztség alá Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna. A Zala vármegyei Páliban (ma: Nagypáli), 1798. február 15-én megkeresztelt Horváth Anna gyermekét az ilyenkor szokásos gyakorlat szerint édesanyja vezetéknevével anyakönyvezték. Az apa, Magyar Imre (1791–1871) családnévét később felvevő, majd 1848-ban megkezdett Afrika-kutatásai révén híressé lett Magyar László (1818–1864) életére irányuló aprólékos és szakszerű kutatásai során Thirring Gusztáv (1861–1941) állapította meg a kisfiú apai őseinek nevét és származási helyüket, továbbá Horváth Anna és Horváth (Magyar) László születési helyét és megkeresztelésének idejét. Ennek során feltűnt neki, hogy Szombathely mezőváros egyik tehetős kereskedője és neje vállalták a törvénytelen kapcsolatból világra jött kisfiú keresztszülőséget. Úgy vélekedett, hogy Zanelliék és a fiatal édesanya között mindenképpen szorosabb kapcsolat állhatott fenn, és – bármiféle konkrét forrás hiányában – nagyon óvatosan fogalmazva úgy foglalt állást, hogy Horváth Anna talán rokona, esetleg vendége vagy éppen alkalmazottja lehetett Zanelliéknek.³ Sajnos erre vonatkozóan akkor sem állt és ma sem áll ren-

delkezésre közelebbi információ, mivel Horváth Anna – akiről források hiányában valójában azt sem tudjuk, hogy mikor érkezett Szombathelyre, illetőleg hogy hol és miből élt, volt-e rokona vagy közelebbi ismerőse a városban – 1818. december 6-án, azaz gyermeke megszületése után valamivel több mint 3 héttel meghalt.⁴ Édesanyja halála után a kisgyermek elkerült Szombathelyről, és nincs adat arra vonatkozóan, hogy bármikor is visszatért volna szülővárosába, illetőleg hogy kapcsolatba került volna keresztszüleivel.

Itt jegyezzük meg, hogy 1988-ban egy rendkívül nívtatlan, a szakmai követelmények elemi szintjét sem elérő, ugyanakkor több spekulatív és légből kapott feltételezésre épülő publikáció⁵ egy jószándékú, Magyar László szülőházának helyét oly módon megállapítani kívánó kutatást generált, amely Zanelli Ferenc lakóházát, illetőleg annak helyét igyekezett meghatározni. E kutatás azonban több vaskos szakmai melléfogás és baklövés nyomán teljesen félrecsúszott, és tévesen Zanelliék időközben a Forró utcában megvásárolt házat azonosította a későbbi Afrika-kutató szülőházával, amelynek következtében e házat 1994 óta egy nagyméretű Magyar László-emléktábla díszíti, miközben az – mint azt fentebb bemutattuk – csak 1826-ban, azaz 8 évvel Horváth (Magyar) László világra jötte után került a Zanelli család tulajdonába.⁶

3 *Thirring Gusztáv*: Magyar László – Szombathelyi szülőtte. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1937. 5–6. sz. (továbbiakban: Thirring, 1937/a.) 358–364. p.; *Úó*: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai. Bp., 1937. (továbbiakban: Thirring, 1937/b.) 3–9. p.

Horváth Anna keresztlési bejegyzését lásd MNL VaML Mft. Vvfak. Egervár, r. k. ker. akv. Horváth László keresztlési bejegyzését lásd MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ker. akv.

4 Thirring, 1937/a. 363–364. p.; Thirring, 1937/b. 9. p.; Horváth Anna halotti anyakönyvi bejegyzését lásd MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

5 *Krizsán László*: Magyar László Afrika-kutató (1818–1864). Elhagyatva: tündöklő életmű, sötét háttérrel. = VSZ, 1988. 2. sz. 233–246. p.

6 E kérdésről lásd *Tilcsik György*: Hol állt Magyar László szülőháza? Mai történet egy (szombathelyi) legenda megszületésének okairól és körülményeiről. In: *Előadások Vas megye történetéről*. 5. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2010. (továbbiakban: Mayer – Tilcsik, 2010.) 343–360. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 4.)

Zanelli Ferenc közéleti tevékenysége és fokozatos visszavonulása

Kereskedése színvonalas működtetése és fejlesztése mellett Zanelli Ferenc életének fontos elemét képezte közéleti – részben filantróp és karitatív – tevékenysége is. Ennek itt és most nem minden elemét felsorolva említjük meg, hogy nem csupán az 1823. december 8-án létrehozott Szombathelyi Emberbaráti Egylet egyik alapító tagjának mondhatta magát – amely adományok összegyűjtésével egy, a szegénysorsú személyeket befogadó betegházat létesített és tartott fenn –,⁷ hanem valószínűleg 1824-től, de 1825-től biztosan az ellenőri, majd 1831-től kezdve, egészen 1854-ben bekövetkezett haláláig az igazgatóhelyettesi, az 1840-as években pedig a betegház kurátori feladatait is ellátta.⁸ Közbevetőleg és

7 MNL VaML Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűlési iratai (továbbiakban: Vvkk.) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Kkjkv.) 1518/1831.; MNL VaML Vvkk. Köz- és kisgyűlési iratok (továbbiakban: Kkir.) 716/1824., 1518/1831.; MNL VaML Szombathely város közönségének és tanácsának iratai (továbbiakban: Szvkt.) Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Ktjkv.) 318/1823–1824.; G. E. [Gegő Elek]: A szombathelyi emberszerető egyesület. = Társalkodó, 1840. márc. 14. (továbbiakban: Gegő, 1840.) 85–86. p.; Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tom. 3. Sect. 3. Congress. Franciscus Xav. Linzbauer. Buda, 1860. 57–68. p. Utóbbi a világhálón lásd <https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10287507/bsb:BV020763530?page=1> (Megtekintve: 2022. január 31.)

8 MNL VaML Szvkt. Ktjkv. 62/1832–1833., 463/1840–1841., 745/1842–1843.; MNL VaML Szvkt. Közgyűlési és tanácsülési iratok (továbbiakban: Ktir.) fasc. 164. nr. 19. Zanelli Ferenc levele Szombathely város tanácsához. Szombathely, 1832. május 9.; Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum. Smidt Múzeum. (továbbiakban: SM SmM) A Szombathelyi Emberbaráti Egylet iratai (továbbiakban: SzEE) Statuten des Kranken Instituts, 1824–1834., SM SmM SzEE Protocoll des Philantrophischen Vereins zu Steinamanger (továbbiakban: SzEEjvk.), 1823–1829., 1829., 1830., 1831., 1832., 1833., 1834., 1835., 1836., 1837., 1838., 1839., 1840., 1841., 1842., 1843., 1844., 1845., 1846., 1847., 1848–1849., 1850., 1851–1852., 1853–1854., 1855.; Gegő, 1840. 86. p.

érdekességként mondjuk el, hogy az egyesület jegyzőkönyve, illetőleg az abba bemásolt iratok tanúsága szerint Zanelli Ferenc az egyleti pénztárból 1824. január 11. és 1824. december 31. között 14 alkalommal – kivétel nélkül 6%-os kamatra – kisebb-nagyobb összeget vett fel, amelyek 100 vft⁹ és 637 vft 30 kr között mozogtak, és mindösszesen 3028 vft 12 kr-t tettek ki. Ezekről a kereskedő természetesen minden esetben szabályszerű elismervényt írt alá, ám nem sietett a visszafizetésekkel, hiszen egy, az egylet választmányának 1828. április 11-én megtartott ülésére összeállított kimutató szerint akkor még 2498 vft 11 1/2 kr-ral tartozott, azaz addig csupán 530 vft-ot törlesztett.¹⁰ Miután a Szombathelyi Emberbaráti Egylet iratanyaga hiányosan maradt fenn, nincsenek adataink arról, hogy végül is mikor egyenlítette ki Zanelli csaknem 2500 vft-ra, azaz 1000 pft-ra rúgó adósságait, illetőleg, hogy a későbbiekben is kölcsönzött-e pénzt az egyesülettől.

Zanelli Ferenc ugyancsak alapítóként lépett be az 1840. március 16-án létrejött Szombathelyi Kisdedővő Társaságba – amely adományokból egy városi óvoda felépítését és működtetést kívánta elérni –, és az 1840. május 3-ra összehívott közgyűlésén az egyesület ellenőrévé és a választmányának tagjává is megválasztották, és

9 Magyarországon az 1811-ben, majd 1816-ban végrehajtott devalváció után kétféle fizetőeszköz, a pengő- (pft) és a váltóforint (vft) volt forgalomban: 1 pengő- vagy ezüstforint 2,5 bécsi értékű vagy váltóforintot ért. Mindkét forint váltópénze a krajcár (kr), és 1 forint 60 krajcárral egyenlő.

10 SM SmM SzEE SzEEjvk., 1823–1829. 15–17., 25. 57–62. p. A csekély és teljesen elhanyagolható, 1/2 vkr-nyi eltérés abból adódik, hogy a Zanelli 1824. február 22-én aláírt adóslevelében – amelynek szövegét csakúgy, mint a többi adóslevelét bemásolták az egyesület 1823 és 1829 között vezetett jegyzőkönyvébe – szereplő kölcsön összege 1/2 vkr-ral több az egyesületnek adós személyek tartozásait 1828. április 11-én regisztráló jegyzékében feltüntetett összegnél.

az előbbi funkciót szintúgy 1854-ig betöltötte.¹¹

Személyes tulajdonságai és kvalitásai mellett vélhetőleg a Szombathelyi Emberbaráti Egyletben végzett tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy Zanelli Ferencet a város 1829. május 2-án lezajlott közgyűlésén a néhány nappal korábban, április 23-án elhunyt Rathner Simon (1773?–1829)¹² helyére beválasztották a külsőtanácsba, majd a szokások szerint letette esküjét. Ezután Zanelli – akit 1832-ban a püspökség a mezőváros között a tisztújítás miatt ki-robban vita idején, előbbi amúgy a szokásoktól és a gyakorlattól merőben eltérően, nem belső-, hanem külsőtanácsosként kandidálta a városbírói tisztre, ám emiatt szó sem lehetett megválasztásáról – 16 éven keresztül, 1845. április 24-ig Szombathely külsőtanácsában tevékenykedett, amikor is a város életét irányító legszűkebb grémium, a belsőtanács tagja lett, amely tisztséget 1848-ig viselte.¹³ Zanelli külső-, kiváltképpen pedig belsőtanácsosi megbízatása idején sok, többé-kevésbé fontos ügyben járt el, és 1845-től pedig emellett részt vett minden, a tanács elő került kérdés megtárgyalásában, illetőleg az azokkal kapcsolatos döntések meghozatalában. Így például tagja lett a Beck Vince (1799–1858) aranyműves javaslatára Szombathelyen felállítani tervezett

rajziskola létesítésével összefüggő kérdések kivizsgálására és az ennek eredményeit tartalmazó írásos vélemény elkészítésére az 1837. május 13-án lezajlott tanácsülésen kiküldött hattagú választmánynak,¹⁴ az 1839. május 18-án megtartott városi tanácsülésen pedig a stájerországi Riegersburgból Szombathelyre telepedett, és ekkor fizetéképtelenné vált Waschhuber Patrik kereskedő zár alá vett vagyonának ideiglenes gondokává, 1 héttel később vagyongondnokává, illetőleg árukészletének egyik összeírójává és értékesítőjévé nevezték ki, majd ő állította össze és nyújtotta be az 1842. április 9-én megtartott tanácsülésre a Waschhuber csődöt megérő készített számadást,¹⁵ az 1842. augusztus 18-ra összehívott tanácsülésen pedig két társával, Zsoldos Ferenc (1801–?) belsőtanácsossal és Tones Márton (1808?–?) vaskereskedővel ő kapott megbízást a csődöt jelentett Zamboni Rudolf (1819–?) vaskereskedő vagyonának összeírására is.¹⁶

Amikor pedig az 1839-ben megalapított Niederösterreichischer Gewerbeverein, vagyis az Alsó-Ausztriai Iparegylet 1845. október 20-án kelt levelében felkérte a szombathelyi tanácsot, hogy adjon felvilágosítást a városban és környékén működő nevezetesebb gyárról és iparvállalatokról, a tanács október 25-én megtartott ülésén Zanelli Ferencet és a szintén belsőtanácsosi tisztelet betöltő Tempel Ferencet (1803–1879) bízta meg a kért összeírás elkészítésével. Tempel és Zanelli e jegyzéket – amelynek fogalmazványa amúgy sajnálatos módon nem marad fenn – a tanács 1845. november 8-ra összehívott ülésére nyújtották be, és onnan azt továbbították az egyletnek.¹⁷

11 MNL VaML Szombathelyi Kisdédóvó Intézet iratai (továbbiakban: SZKI). Tagok és adakozók névsora, 1840–1862.; MNL VaML SZKI A Szombathelyi Kisdédóvó Társaság jegyzőkönyve (továbbiakban: SZKTjvk.), 1840–1890. 1–5., 29. p.; A Szombathelyi Kisdédóvó Intézet 1840ben. Szombathely, [1840.] 9., 17., 18. p.

12 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

13 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 24/1829–1830., 28 1/2/1830–1831., 20/1831–1832., 20/1832–1833., 24/1832–1833., 17/1833–1834., 12/1834–1835., 16/1835–1836., 24/1836–1837., 24/1837–1838., 18/1838–1839., 17/1839–1840., 21/1842–1843., 13/1843–1844., 11/1844–1845., 3/1845–1846., 23/1845–1846.

14 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 77/1837–1838.

15 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 84/1839–1840., 125/1839–1840., 910/1841–1842.

16 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 301/1842–1843.

17 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 571/1845–1846., 603/1845–1846.

Mint fentebb már említettük, Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna fiúgyermekei közül a két idősebb, Ferenc és József, gimnáziumi tanulmányaik befejezése után, apjukat követve kereskedők lettek, Károly pedig a jogi pályát választotta. Zanelli Szombathely város tanácsának 1840. március 14-ei üléséhez beadványt intézett, amelyben kijelentette, hogy miután két nagyobbik fia már hosszabb ideje dolgozik és mellette megfelelő tapasztalatokat szereztek, elérkezettnek látja az időt, hogy társuljon velük, és ennek megvalósítása érdekében kérelmezte, hogy mindketten polgárjogot kapjanak.¹⁸ A tanács a levél keltezésének napján tartott ülésén méltánylandónak ítélte a kereskedő kérelmét, és úgy határozott, hogy két Zanelli-fiúnak személyenként 87 vft polgártaksát kell fizetnie, majd miután ifj. Zanelli Ferenc és Zanelli József nagyhamar személyesen megjelentek a tanács ülésén, le is tették a polgáreskü.¹⁹

Zanelli Ferenc az 1841. január 2-ára összehívott városi tanácsülésen bejelentette, hogy Szombathelyen 4 évtizede működő fűszerkereskedését a jövőben a már polgárjoggal rendelkező két fiával, Ferencel és Józseffel közösen, „Zanelli Ferenc fűszeres kereskedése” néven kívánja folytatni, és kérte annak az 1840:16. tc. értelmében a városi hatóság részéről történő nyilvántartásba vételét, továbbá azt, hogy erről egy hivatalos bizonyítványt kapjon, valamint, hogy mindezeket országosan is tegyék közhírré.²⁰ A tanácsülés jogszerűnek ítélte Za-

neli e kérését, és – miután személye és kereskedői tevékenysége ellen kifogás nem merült fel – elrendelte a bizonyítvány kiállítását, illetőleg a kereskedés kihirdetését.²¹

Még ugyanezen a tanácsülésen Zanelli Ferenc benyújtotta két fiával közös, új kereskedése üzleti könyvét és kérvényezte annak az 1840:16. tc. alapján történő hitelesítését.²² A kereskedő kérelme nyomán megszámlálták a könyv oldalait, és a 605 oldalas kötetet előbb a városi jegyző tollal, de közelebbről nem részletezett módon megjelölte, majd a gerince mellett átszúrták és az azon átfűzött selyemzsinórt egybefogták, végül pedig azt a város pecsétjével lepecsételték.²³

A Zanelliek harmadik generációja Szombathelyen

Miután nem tekintetük feladatunknak, hogy jelen közleményben a Zanelli család és fűszerkereskedésük id. Zanelli Ferenc önként vállalt visszavonulását követő időszakát vizsgálat tárgyává tegyük, ezért itt és most csupán röviden és vázlatosan ismertetjük a családtagok éltének néhány, fontosabb eseményét és a kereskedés további sorsát.

Apjuk akaratával és szándékával egyezően, ifj. Zanelli Ferenc és öccse, József az 1840-es évek első felétől, ha nem is azonnal és egyszerre, de fokozatosan és egyre inkább átvették a fűszerkereskedés – mielőtt az apjuk nevén és tulajdonában maradt – irányítását és működtetését.

18 MNL VaML Szvkt Ktjvk. 760/1839–1840.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 171. nr. 209. Zanelli Ferenc levele Szombathely város tanácsához. Szombathely, 1840. március 14.

19 MNL VaML Szvkt Ktjvk. 760/1839–1840.

20 A kereskedések bejegyzésének, az azzal kapcsolatos bizonyítvány kiállításának és közhírré tételének kérdéseit az 1840:16. tc. 1–11. §-ai szabályozták. Lásd Magyar Törvénytar. Az 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896. (továbbiakban: MTT, 1836–1868.) 145–146. p.

21 MNL VaML Szvkt Ktjvk. 648/1840–1841.

22 A kereskedési könyvekről, azok hitelesítéséről és jogi bizonyító erejéről az 1840:16. tc. 12–23. §-ai intézkedtek. Lásd MTT, 1836–1868. 146–147. p.

23 MNL VaML Szvkt Ktjvk. 648 1/2/1840–1841.

Ifj. Zanelli Ferenc az egyike volt annak a 12 szombathelyi kereskedőnek, akik 1843. február 9-én elkészített és a 2 nappal később megtartott városi tanácsülésre benyújtott keresetükben törvényteleniséget és üzérkedést említve azt panaszolták, hogy már hosszabb ideje kénytelenek eltűnni, hogy egyre kevesebb árucikket tudnak eladni. Ennek okát pedig abban látták, hogy sok zsidó személy a Magyar Királyi Helytartótanács egy, még 1811-ben kelt rendelkezését figyelmen kívül hagyva, szekereikkel házalókereskedést folytatott és folytat Szombathelyen, ráadásul e tevékenységet az 1836:6. tc. 7. §-a – amely engedélyezte, hogy bárki, aki nyitott bolt nélkül házról házra árusít, mentesüljön a házertaksa, azaz a házalópénz fizetése alól – elvben lehetővé is teszi.²⁴ A kereskedők ezért a tanácstól egyrészt a házalókereskedőkkel kapcsolatos, Szombathelyen korábban alkalmazott gyakorlat fenntartását kérték, másrészt beadványukban legfőbb panaszuknak nevezték, hogy az eddigi szokásoktól merőben eltérően, a városháza épületében egy zsidó optikusnak boltja van, amely meglátásuk szerint a város tudta és beleegyezése nélkül működik.²⁵

Miután a kérvényezők egyike sem foglalkozott a zsidó által forgalmazott árufeleségek eladásával, nyilvánvaló, hogy ez esetben a szombathelyi kereskedők nem az említett zsidóban láttak riválist, hanem sokkal inkább úgy vélték, hogy annak

Szombathelyen hamarosan követői akadnak, akik már valóban erős konkurenciát jelentenek majd számukra.

A beadvány első részével kapcsolatban Turkovics János városbíró kijelentette, hogy egyfelől ő a szekeres házalóktól naponta 30 pkr taksát szedett és szedett be, másfelől a tanácsülés úgy foglalt állást, hogy a Helytartótanács hivatkozott leirata és Szombathely város régi gyakorlata továbbra is érvényben van. Utóbbi szerint a szekeres zsidók a városban az országos vásárok kivételével nem házalhatnak, azok számára pedig, akik boltot nyitottak, tilos a házalás. Ugyanakkor a tanácsülés elrendelte, hogy a házaló zsidók a jövőben Szombathely város bírójánál kötelesek lesznek útlevelük mellett egy, a lakhelyükről hozott olyan igazolást is bemutatni, amely tartalmazza, hogy nyitott boltban kereskednek, avagy házalók.

A 12 kereskedő kérelmének második részét illetően pedig miután kiderült, hogy a városbíró a bepanaszolt zsidó optikusnak csupán 3 napra adott engedélyt, hogy a városháza előtt felállított kis sátorban árulhassa portékáit, az általa használt, városi tulajdonban lévő bolt bérlőjét, Kirchmayer József kereskedőt – aki természetesen nem szerepelt a panaszos kereskedők között, és akit mint fentebb már említettük, rokoni szálak fűztek a Zanelli családhoz, hiszen első és fiatalon elhunyt felesége, Kanitsár Franciska id. Zanelli Ferenc felesége, Kanitsár Anna húga volt – kérdőre vonták, hogy miért adott helyet az optikusnak. Kirchmayer – kissé átlátszó és álnaiv módon – azzal védekezett, hogy nem tudta, hogy az árendába vett boltban más nem árusíthat, és csupán csak néhány napra engedte árulni az üzletben az izraelitát, aki ráadásul időközben már el is távozott a városból, és azóta ő a saját árui helyezte el abban.²⁶

24 Az 1836: 6. tc. 7. §-t lásd MTT, 1836–1868. 35. p. A magyarországi vármegyék kérésére a Magyar Királyi Helytartótanács értelmezte a nem egészen precízen megfogalmazott törvényt, és úgy foglalt állást, hogy az abban szereplő taksafizetési mentesség csak a magyarországi születésű és gyalogosan házalókra vonatkozik. Ez pedig azt jelentette, hogy a külföldön született vagy szekérről házalóknak továbbra is fizetniük kellett a taksát. MNL VaML Szvkt Ktjkv. 138/1840–1841.

25 MNL VaML Szvkt. Ktjkv. 714/1842–1843.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 174. nr. 222.

26 MNL VaML Szvkt. Ktjkv. 714/1842–1843.

Ugyanakkor jó háromnegyed esztendővel később, az 1843. november 25-én megtartott tanácsülésre id. Zanelli Ferenc panaszt nyújtott be, miszerint piactéri házában lévő boltja elé Koller József pék olyan magas sátrat állított, hogy kiváltképp borult időben teljesen elveszi a fényt a kereskedésétől. A tanácsülés az ügy kivizsgálására egy kéttagú bizottságot jelölt ki, amelynek jelentése igazolta Zanelli állításait, továbbá azt is, hogy Koller a sátra felállításához jókora lyukakat ásott a földbe, amelyek veszélyeztetik a biztonságos kölekedést. Az 1844. február 10-ei tanácsülés azért meghagyta a péknek, hogy a sátor magasságát csökkentse le és a lyukakat mielőbb tömösse be.²⁷

Ifj. Zanelli Ferenc azonban nemcsak a kereskedői pult mögött, hanem a közéleti pályáján is hamar édesapja nyomokaiba lépett. Szombathely város 1845. április 24-én és 25-én megtartott tisztújító közgyűlésen – amikor, mint fentebb említettük, apja a belsőtanács tagja lett – bekerült a mezőváros külsőtanácsába, az 1846. április 24-én és 25-én lezajlott tisztújításon pedig városi számvevővé – egykorú kifejezéssel exactorrá – választották, és mindkét tisztséget 1848-ig betöltötte.²⁸

1846. november 11-én őt nevezték ki Zsoldos Gyula (1826–?) könyvkötő vagyonának zárgondnokává, azt követően, hogy a könyvkötő nagybátyja, Zsoldos Ferenc ügyvéd az 1846. október 17-én megtartott tanácsülésen a 20. életévében járó unokaöccse ellen, annak pazarló életmódja miatt vagyonzárlat kimondását kezdeményezte.²⁹

27 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 553/1843–1844., 701/1843–1844.

28 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 14/1845–1846., 24/1845–1846., 5/1846–1847., 68/1846–1847.

29 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 674/1846–1847., 744/1846–1847.; Zsoldos Gyula apja, ifj. Zsoldos István (1787–1845) 1845. december 18-án bekövetkezett halála után 19 évesen vette át annak műhe-

Zanelli Szombathely város tanácsa 1849. október 13-án megtartott ülésére terjesztette be a Zsoldos Gyula vagyonának kezeléséről készített zárószámadását, amelyet átvizsgálásra Turkovics Jánosnak – aki őt a számvevői hivatalban ez esetben helyettesítette – adtak át. Turkovics a tanács november 13-ra összehívott ülésére nyújtotta be jelentését, amelynek alapján előbb korigálták, majd pedig elfogadták az így módosított számadást.³⁰

A városi tanács 1847. május 31-én megtartott ülésén, miután Czedler Imre (1807–1882) lemondott a kovács- és bognárcéh biztos funkciójáról, helyére ifj. Zanelli Ferencet választották meg.³¹ Az Alsó-Ausztriai Ipari egyesület az 1845. október 20-án írt megkeresése után 1847. június 12-én ismét levéllel fordult – amely azonban csak július 16-án érkezett meg Vas vármegye székhelyére – a mezőváros tanácsához, és ezúttal egyrészt a Szombat-

lyét, ami korábban ifj. Zsoldos István édesapjéé, id. Zsoldos Istváné (1759–1837) volt, és azt követően még 1 év sem telt el, amikor Zsoldos Ferenc vagyonzárlatot kért ellene. A református vallású Zsoldos család Szombathelyre telepedéséről és a polgárjogért folytatott hosszú jogi harcáról lásd Tilcsik György: A Zsoldos család küzdelme a szombathelyi polgárjog megszerzéséért 1786 és 1846 között. In: Mayer – Tilcsik, 2010. (továbbiakban: Tilcsik, 2010.) 173–188. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 4.)

30 MNL VaML Szombathely város tanácsának iratai (továbbiakban: Szvt.) Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Tjvk.) 645/1849–1850., 819/1849–1850. Ifj. Zanelli Ferenc e zárgondoki és vagyonkezelői ténykedésének érdekessége, vagy ha úgy tetszik pikatériájaja lehetett, hogy miközben ő születése óta a Piac tér és Forgó utca északi, Zsoldos Gyula pedig 1836-tól vagy 1837-től a Piac tér és Forgó utca déli sarkán álló házban lakott, és miután két házat csupán a Forgó utca választotta el egymástól, ifj. Zanelli Ferenc és Zsoldos Gyula – bár más korosztályhoz tartoztak, hiszen előbbi csaknem 17 évvel idősebb volt utóbbinál – minden bizalommal jól ismerték egymást. MNL VaML Szvkt. Szombathely város adópénztárának iratai. Adóösszeírások (továbbiakban: Aö.), 1836., 1837., 1838., 1839., 1840., 1841., 1842., 1846. 1848.; Tilcsik, 2010. 185–188. p.

31 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 149/1847–1848.

helyen működő kereskedők és iparúzóik névjegyzékét, másrészt azt kérte, hogy 1848. évi iparcím-tárára gyűjtsenek előfizetőket. A 1847. július 17-én lezajlott tanácsülés ifj. Zanelli Ferencet bízta meg e feladattal, aki a város tanácsának július 31-re összehívott ülésére nyújtotta be a szombathelyi kereskedők és iparúzóik névsorát, amelyet megküldtek az iparegyülethez. Az előfizetők listájáról ekkor már nem esett szó, és sajnos csak a válaszlével fogalmazványa maradt fenn, az elkészült két névjegyzék fogalmazványa vagy másolata azonban nem.³²

Ifj. Zanelli Ferenc, apjához hasonlóan, több szombathelyi egyesületben is szerepet vállalt. Így 1840 és 1854 között a Szombathelyi Emberbaráti Egylet – amelyben id. Zanelli Ferenc, mint fentebb említettük, 1831-től igazgatóhelyettesi funkciót töltött be – jegyzői teendőit látta el,³³ az 1840-es évek elején belépett – szintúgy apjához hasonlóan – a Szombathelyi Kisededővő Társaságba,³⁴ továbbá – a rendkívül hiányos iratanyag miatt nem tudjuk, pontosan mióta, de – 1847-ben tagja volt az 1833-ban alakult, főként nemesekből és tehetősebb városi polgárokból álló Szombathelyi Kaszinónak is,³⁵ idősebb öccse, József pedig, ha nem is alapítóként, de az elsők között csatlakozott az 1837 elején létrehozott, köz-

nemeseket, kézműveseket, iparúzókat és értelmiségieket tömörítő Szombathelyi Polgári Olvasótársasághoz.³⁶ A legfiatalabb Zanelli-fiú, Károly – 1847-ben idősebb bátyjához hasonlóan tagja, sőt ügyvédje is lett a Szombathelyi Kaszinónak³⁷ – 1847. április 21-én tette le a szombathelyi polgáresküt, majd a 3 nappal később megtartott tisztújításon – a jegyzői hivatal megnövekedett adminisztratív feladataira való tekintettel – a város tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezték ki.³⁸ Ez azt jelentette, hogy 1847 áprilisától id. Zanelli Ferenc és két fia, Ferenc és Károly is Szombathely város hivatalszervezetében tevékenykedett.

Az 1848. május 25-én megtartott szombathelyi városi tisztújító közgyűlésen id. Zanelli Ferencet főbírónak, Zanelli Károlyt előbb fő-, majd aljegyzőnek, ifj. Zanelli Ferencet pedig számvevőnek jelölték, ám csak utóbbit választották meg,³⁹ így a legidősebb Zanelli-fiú továbbra is a város szolgálatában maradt. Ugyanakkor a vármegyei közgyűlés feladatait és teendőt átvevő Vas

32 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 304/1847–1848., 360/1847–1848.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 179. nr. 133. Az Alsó-Ausztriai Iparegylet levele Szombathely város tanácsához. Bécs, 1847 június 12., Szombathely város tanácsának levele az Alsó-Ausztriai Iparegylet Igazgatóságához. Szombathely, 1847. július 31.

33 SM SmM SzEE. SzEEjvk., 1840., 1841., 1842., 1843., 1844., 1845., 1846., 1847., 1848–1849., 1850., 1851–1852., 1853–1854., 1855.

34 P. Gg. [Gegő Elek]: Szombathelyről, júniusban. = Egyházi Tudósítások, 1841. júl. 4. 2. hasáb.; Gg. [Gegő Elek]: Szombathelyről, júniusban. = Jelenkor, 1841. júl. 10. 221. p.

35 MNL VaML Szombathelyi Casino iratai. A Szombathelyi Kaszinó Egylet jegyzőkönyve, 1847–1870. (továbbiakban: SZKEjvk., 1847–1870.) [3.] p.

36 MNL VaML Szvkt. Acta Miscellanea. Vegyes kötetek (továbbiakban: Act. Misc. Vk.) IV. 56. köt. 1. sz. Polgári Kaszinó számadásai, 1837–1841. Manual über Einnahmen und Ausgaben des Lese Verein[s] für das Jahr 1837.; Manual über Einnahmen und Ausgaben des Lese Verein[s] für das Jahr 1838.; Manual über Einnahmen und Ausgaben des Lese Verein[s] für das Jahr 1839.; Manual über Einnahmen und Ausgaben des Lese Verein[s] für das Jahr 1840.; Manual über Einnahmen und Ausgaben des Lese Verein[s] für das Jahr 1841.; Az olvasótársaság létrejöttéről, valamint 1837 és 1841 közötti működéséről bővebben lásd Tilcsik György: A reformkori Szombathely második olvasótársaságának alapszabályai. = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 1985. 3. sz. 29–35. p.; Uő: Új adatok a Szombathelyi Polgári Olvasótársaság működéséhez, 1837–1841. In: Előadások Vas megye történetéről. 7. Szerk. Mayer László. Szombathely, 2020. 203–232. p. (Arcivum Comitatus Castriferrei; 9.)

37 MNL VaML SZKEjvk., 1847–1870. [4.] p.

38 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 1270/1846–1847., 3/1847–1848.

39 MNL VaML Szvkt. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1/1848–1849.

Vármegyei Képviselői Bizottmány 1848. május 8-án megtartott ülésén ifj. Zanelli Ferencet a büntetőtörvényszék táblabírá-jává,⁴⁰ 1848. november 6-ra összehívott bizottmányi ülésen pedig öccsét, Károlyt tiszteletbeli ügyésszé választották meg.⁴¹

1849. október 1-jén, 65 éves korában Szombathelyen elhunyt Kanitsár Anna, akit a város Szentmártonban (ma: Szombathely) lévő temetőjében temettek el. Halotti anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk, hogy elhunyt előtt nem gyónt, ami azt jelenti, hogy valószínűleg hirtelen távozott az élők sorából, ugyanakkor az anyakönyvbe nem jegyezték fel halála okát és a temetése napját.⁴²

Az ifj. Zanelli Ferenc és Zanelli József irányította fűszerkereskedés továbbra is megőrzvegyült apjuk nevén és tulajdonában maradt, és így id. Zanelli Ferenc intézett 1851. január 8-án levelet Szombathely város tanácsához, amelyben a családi kereskedés vármegyei törvényszéken történő bejegyzetéséhez 50 éve meglévő polgárjogáról és kereskedői ténykedéséről szóló hivatalos bizonyítványt kért. A városi tanács 1851. január 11-én megtartott ülése a kérvényét méltányosnak ítélte és teljesítette.⁴³

Szombathely város tanácsa 1852. december 30-án megtartott ülésén hozták nyilvánosságra Zichy Hermann (1814–1880) megyefőnök többek között az újonnan ki-nevezett előjárók névsorát tartalmazó intézkedését, amely szerint ifj. Zanelli Ferenc „díjtalan” tanácsnok – azaz a Szombathely életét irányító grémium díjazásban nem ré-

szesülő tagja – lett, aki másnap le is tette hivatali esküjét.⁴⁴

1854. augusztus 3-án, 79 éves korában Tarcsán (ma: Bad Tatzmannsdorf, Ausztria), a Szombathelytől nyugati irányban, csaknem 45 km-re fekvő fürdőhelyen meghalt id. Zanelli Ferenc. Halálát enteritis – magyarul: bélgyulladás – okozta. E tény és elhunytának helye arra enged következtetni, hogy vélhetőleg egy pihenéssel egybekötött fürdő- és/vagy ivókúra közben érte a halál. A kereskedőt 1854. augusztus 6-án Szombathely város temetőjében temették el.⁴⁵ Miután id. Zanelli Ferenc elhunyt miatt a Szombathelyi Kisdedővő Egyesület elnöri tisztsége megürült, az egyesület választmánya 1854. szeptember 24-én lezajlott ülésén – vélhetőleg ezzel is elismerve az egyesület érdekében hosszú időn végzett munkáját, valamint az egyesület számára nyújtott anyagi támogatását – fiát, Zanelli Józsefet kérte fel, hogy lépjen apja helyébe.⁴⁶

Nem tudjuk, hogy id. Zanelli Ferenc csaknem 80 esztendőskorában bekövetkezett halála mennyire volt váratlan szerettei és közvetlen környezete számára, az azonban csaknem biztosnak mondható, hogy fia, ifj. Zanelli Ferenc – aki amúgy nem alapított családot – 1855. március 8-án, azaz nem sokkal 45. születésnapja után történt elhunytára bizonyára mindenkit megrázott a Zanelli családban, hiszen így alig valamivel több mint 7 hónap leforgása alatt a család két, minden tekintetben nagyon fontos és meghatározó személyisége távozott az élők

40 MNL VaML Vármegye Képviselői Bizottmányának iratai (továbbiakban: Vvkb.) Képviselői Bizottmányi ülésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Kbjkv.) 11/1848.

41 MNL VaML Vvkb. Kbjkv. 1317/1848.

42 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

43 MNL VaML Szvt. Tjkv. 793/1850–1852.; MNL VaML Szvt. Tanácsülési iratok fasc. 182. nr. 298. Id. Zanelli Ferenc levele Szombathely város tanácsához. Szombathely, 1851. január 8.

44 MNL VaML Szvt. Tjkv. 278/1852–1853., 280/1852–1853.

45 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv. Érdekességként említjük meg, hogy Zanelli elhunytának tényét az egyházigazgatási rendszer szerint illetékes Óriszentmártoni (német neve: Sankt Martin. Ma: Sankt Martin in der Wart. Oberwart városrésze, Ausztria) római katolikus plébánia halotti anyakönyvébe nem vezették be. MNL VaML Vvfagy. Óriszentmárton, r. k. hal. akv.

46 MNL VaML SzKI. SZKTjkv., 1840–1890. 29. p.

sorából. A halotti anyakönyvi bejegyzés arról árulkodik, hogy a 46. életévében járó kereskedő és városi tanácsnok talán valamilyen baleset vagy sérülés nyomán, esetleg valamilyen betegség szövődményeként fellépő pyaemia, azaz vérmérgezés következtében hunyt el, és 1855. március 10-én tették sírba a szentmártoni temetőben.⁴⁷

Így azután az 1857-ben, az első magyarországi kataszteri felmérés Szombathelyen történt végrehajtása idején Zanelli József nevén szerepelt az 1805-ben megvásárolt piactéri ház, ugyanakkor az 1826-ban megszerzett, kisebb ház tulajdonosaként Zanelli Ferencet tüntették fel,⁴⁸ annak ellenére, hogy – akár az apáról, akár a fiúról legyen szó – a felmérés idején már egyikük sem volt az élők sorában. Ennek lehetséges magyarázata az, hogy apjuk halála után a két testvér megosztotta egymás között a két házat, mégpedig oly módon, hogy József lett a Piactéren álló, Ferencé pedig a Forró utcai ingatlan, de az is lehet, hogy apja, majd bátya halála után, miközben a József hivatalosan is a piactéri ház tulajdonosa lett, ám a Forró utcai ház – valamilyen oknál fogva az idősebb vagy az ifjabb Zanelli Ferenc nevén maradt.

Ifj. Zanelli Ferenc halála után a családi kereskedés élére – a bátyjánál, kiváltképpen pedig apjánál jóval kevesebb talentummal és főként kereskedői érzékkel megáldott – Zanelli József került, aki bátyjához hasonlóan nem nősült meg. Széleskörű és alapos kutatások szükségesek annak feltáráshoz és bemutatásához, hogy az ő irányítása alatt mikor és milyen üzletpolitikát folytatva működött Szombathelyen a Zanelli-féle kereskedés, annyi azonban tény, hogy az 1860-as évek közepére Zanelli Józsefnek rendkívül

komoly pénzügyi nehézségekkel kellett szembenéznie, és minden igyekezete ellenére sem sikerült úrrá lenni azokon, ám az 1865-ben és 1866-ban kiadott és a következő esztendőre szóló pesti, budai és óbudai (ma mindhárom: Budapest) kereskedők és iparúzők név- és címtárban szerepelt Zanelli József szombathelyi kereskedése.⁴⁹ Lehetséges, hogy pénzügyi gondjai is közrejátszottak abban, hogy Zanelli József 1866. április 25-én, 55. életévében Szombathelyen agyvérzés következtében meghalt, és 2 nappal később a város Szentmártonban lévő temetőjében temették el.⁵⁰ Valószínűleg ezt követően – de az is lehet, hogy már elhunyt előtt – a felhalmozódott és kiegyenlítetlen tartozások miatt csődeljárás indult ellene, illetőleg kereskedése ellen. E bizonytalanság annak következménye, hogy a csődeljárás során kezelt iratok – bár azok igazolhatóan bekerültek Szombathely város levéltárába – megsemmisültek vagy lappanganak, így jelenleg sajnos nem állnak rendelkezésre olyan közelebbi adatok, amelyek pontos információkkal és magyarázattal szolgálnának arra vonatkozóan, hogy milyen közvetlen és közvetett okok játszottak közre Zanelli József

47 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

48 MNL VaML Térképgyűjtemény. Szombathely, Szentmárton és Óperint kataszteri térképe, 1857., Parzellenprotokoll, 1857.

49 Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1866. Mit einem vollständigen Handels- und Gewerbe-Adressenbuche, einem nach den neuesten Aufnahmen verfassten Häuser-Schematismus von Pest, Ofen, Alt-ofen, und sämmtlichen, in die neuen Handelsregister übertragenen Firmen von Ungarn. Pest, 1865. 131. p.; Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen für das Jahr 1867. Hrsg. Gebrüder Pallak. Erster Jahrgang, Pest, 1866. 36. p. Zanelli előbbiben „Zanelli F. J.” fűszer-árkereskedőként, utóbbiban „Zanelli Josef F.” fűszer-, szer- és festék-árkereskedőként szerepel.

50 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.; MNL VaML Gyászjelentések gyűjteménye. Gyászjelentések Zanelli József haláláról. Szombathely, 1866. április 25. (továbbiakban: Gyj. ZJ.) Érdekes-ségként jegyezzük meg, hogy Zanelli József elhunytáról és temetéséről két, egymástól valamelyest eltérő szövegezésű gyászjelentés is készült, és mindkettőt Bertalanffy Imre szombathelyi nyomdájában nyomtatták.

és kereskedése finánciális ellehetetlenülésében.⁵¹ Tény, hogy Vas Vármegye Törvény-széke 1866. október 8-án kelt végzése nyomán 1866. november 29-re, ennek sikertelensége esetén pedig december 31-re árverést hirdettek, amelyen néhai Zanelli József kezén volt két szombathelyi házat, az azokhoz tartozó földekkel együtt, valamint egy szőlőterületet – amelyeket még édesapja és édesanyja vásároltak meg – kínáltak megvételre, mindösszesen 36.652 o. é. ft-ért.⁵² A Forró utcai házat és tartozékait 11.275, a piactéri házat és tartozékait 24.377, a szőlőt pedig 1000 o. é. ft-ra becsülték. A hirdetmény azt is tartalmazta, hogy az első árverésen csak becsáron vagy annál drágábban, a második árverésen azonban már a becsérték alatt is megvásárolhatók a szóbanforgó ingatlanok.⁵³ A Zanelli család Piactéren álló egykori házát és tartozékait, valamint fűszerkereskedését biztosan, és valószínűleg a Forró utcai házat is, végül egy Zittritsch Benedek nevű kereskedő vásárolta meg, aki egy 1867. szeptember 28-re datált és a Vas megyei Lapok

Zittritsch Benedek háza a Piactér nyugati oldalán (Fotó: Knebel Ferenc, 1880)
(Spiegler Tibor magángyűjteménye)

október 1-jén megjelent számában közzétett, magyar- és németnyelvű hirdetményben arról tájékoztatta az érdeklődőket, hogy átvette és változtatlan helyen, azaz a Piactér és a Bel-sikátor sarkán álló házban továbbra is működteti a Zanelli-féle korábbi fűszer-, szer- és festékárú-kereskedését.⁵⁴ Zittritsch amúgy – amint arról az alábbiakban szó lesz – 1870-től rokoni kapcsolatban állt a Zanelli családdal, miután akkor feleségül vette Sinich Mór és Zanelli Karolina leányát, Sinich Annát.⁵⁵

A harmadik Zanelli-fiú, Károly az 1840-es évek végén, vagy az 1850-es évek elején Kőszegre költözött, és ügyvédként ott élte le életét. 1852. április 22-én házasságot kötött Czeke Máriával, egy kőszegi nemes kereskedő leányával⁵⁶ – akit 1832. február 28-án kereszteltek meg Kőszegen –, és e frigyből két leánygyermek, 1853. január 13-án Zanelli Ernesztina Laura, 1855. április 27-én pedig Zanelli Mária Ágnes látta meg Kőszegen a napvilágot.⁵⁷ Zanelli Károly alig

51 A Zanelli József elleni csőd eljárás iratai – nem tudni, miért, de – nem maradtak fenn Vas Vármegye Törvényszéke regisztratúrájában. Ugyanakkor egy rendelkezésre álló, utólagosan készített irattári segédletből tudjuk, hogy a Szombathely város levéltárának többszöri rendezése és átrendezése során létrehozott, ún. „Vegyes kötetek” elnevezésű iratsorozat IV. számú alsorozatában, a „fasc. 96. nr. 15.” jelzeten elhelyeztek egy, a Zanelli-csőddel kapcsolatos, közelebbről meg nem nevezett évkönyv és terjedelmű iratanyagot, amely azonban bizonyíthatóan már az 1970-es évek végén sem volt a helyén és az azóta eltelt több miatt 40 esztendő alatt sem került elő. MNL VaML Act. Misc. V. Mutatókönyv. IV.

52 o. é. ft: osztrák értékű forint. Az Osztrák Császárságban – a későbbi Ausztria-Magyarországon – 1858. november 1-jétől bevezetett kizárólagos fizetőeszköz. 1 osztrák értékű forint 100 osztrák értékű krajcárt tett ki. A korábban használt pengő- vagy konvenciósi forintnál valamivel kevesebbet ért, ugyanis az átváltási érték szerint 1 pft 1,05 o. é. ft-al volt egyenlő.

53 Árverési hirdetmény. = Sürögöny, 1866. nov. 1. [5-6.] p., nov. 4. [6.] p., nov. 16. [6.] p.

54 Jelentés. Anzeige. = Vas megyei Lapok, 1867. okt. 1. [4.] p. Megjegyezzük, hogy a forrásokban a „Zittritsch” név többféle – Zitrich, Zittrich, Zittrisch, Zittrisch, Zittritsch, Zittritsch – formában és gyakran következtelenül alkalmazva fordul elő. Mi egyévesen a „Zittritsch” verziót használjuk.

55 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.

56 MNL VaML Vvfagy. Kőszeg, r. k. ház. akv.

57 MNL VaML Vvfagy. Kőszeg, r. k. ker. akv.

1 hónappal 56. születésnapja után, 1880. május 31-én tuberkulózisban, felesége pedig a 61. életévében járt, amikor 1892. szeptember 2-án daganatos megbetegedésben meghalt, mindketten Kőszegen, és mindkettőjüket ott is temették el.⁵⁸

Mint fentebb már említettük, Zanelli Ferencnek és Kanitsár Annának a négy fiú mellett öt leánygyermek is született. A legidősebb, Mária 1829. október 28-án, Szombathelyen házasságot kötött⁵⁹ az 1798. április 21-én, Szombathelyen megkeresztelt Mayer József boltos kereskedővel,⁶⁰ és miután férjével 1833. november 13-án megvásárolták a Piactéren, a Zanelli-háztól északi irányban álló harmadik házat, nagyon közel lakott szülőházához.⁶¹ A Mayer–Zanelli-házasságból tudomásunk szerint egyetlen gyermek, Amália született, mégpedig 1839. június 1-jén, aki azonban világrajövele után néhány órával meghalt.⁶² Mayer József pár nappal 51. születésnapját követően, 1849. április 26-án,⁶³ özvegye, Zanelli Mária pedig csaknem fél évszázaddal később, 1896. április 21-én, 90. életévében, végelgyengülés következtében távozott az élők sorából, mindketten Szombathelyen.⁶⁴

Zanelli Mária legidősebb húga, Alojzia – aki 1892. október 28-án szintén végelgyengü-

lésben halt meg Szombathelyen⁶⁵ – nem ment férjhez, az őt a sorban követő két Zanelli leány, Katalin és Anna azonban igen, mégpedig egy szintén testvérpár tagjaihoz, akik mindketten a katonai pályát választottak. Zanelli Katalint az 1811. november 23-án, Dunapentelén (ma: Dunaujváros) keresztvíz alá tartott Aranyi Ferenc⁶⁶ vezette oltár elé 1854. április 27-én, Szombathelyen,⁶⁷ míg Anna Aranyi Ferenc öcséséhez, az 1813. március 15-én, Szombathelyen megkeresztelt, de Óperintben született, Aranyi Károlyhoz⁶⁸ ment nőül 1858. október 4-én, Szombathelyen,⁶⁹ és az egyik Aranyi–Zanelli házaspárnak sem született gyermeke. Aranyi Ferenc 1879. május 10-én agyvérzésben, Aranyi Károlyné Zanelli Anna 1885. június 11-én, nem sokkal 68. születésnapja előtt szívbetegségben, Aranyi Ferencné Zanelli Katalin pedig 1892. december 3-án, 78. életévében végelgyengülésben hunyt el, valamennyien Szombathelyen.⁷⁰ Zanelli Anna halála után férje, Aranyi Károly Budapestre költözött, és 1892. augusztus 12-én a IX. kerületi honvédenhelyen ugyancsak végelgyengülésben halt meg.⁷¹

65 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

66 Aranyi Ferenc keresztelési bejegyzését a Dunapentelei római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TP9J-G4?i=409&cc=1743180&cat=264019> (Megtekintve: 2022. január 31.)

67 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.

68 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ker. akv.

69 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.

70 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

71 Aranyi Károly elhunytáról szóló bejegyzést a budapesti Szent Rókus római katolikus plébánia halotti anyakönyvében lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33H-14FR-P?i=235&cat=230749> (Megtekintve: 2022. január 31.) Aranyi Ferenc és Károly édesapja, Goldner Ferenc (1769?–1815) zsidó származású, nemesi rangot szerző és nevét magyarosító huszárőrnagy volt. Aranyi Károly 1848 augusztusától aktívan részt vett az 1848/1849. évi önvédelmi háborúban, és huszárőrnagy rangig vitte. Világos után várfogságra ítélték. Életútját és katonai pályafutását röviden lásd *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1983. 93. p. Bona az „Aranyi” nevet tévesen „Arányi”-nak írta.

58 MNL VaML Vvfagy. Kőszeg, r. k. hal. akv.

59 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.

60 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ker. akv.

61 MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 467/1833–1834., 481/1833–1834.

62 Megjegyzendő, hogy bár a szombathelyi római katolikus plébánia halotti anyakönyvébe 1839. június 1-jén bejegyezték Mayer József fűszerkereskedő 1/4 napja született leánya, Amália elhunytát, a keresztelési anyakönyvben azonban nincs nyoma kisleány megkeresztelésének. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a kisgyermek megszületése után néhány órával, még megkeresztelése előtt meghalt. MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

63 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

64 MNL VaML Vas vármegye állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: VvÁa.) Szombathely, hal. akv.

A legkisebb Zanelli leány, Karolina 1844. január 18-án, Szombathelyen feleségül ment az 1810. január 3-án, Varasdon (ma: Varaždin, Horvátország) megkeresztelt, de ekkor már Zágrábban (ma: Zagreb, Horvátország) élő ügyvédhez, Sinich Mórhoz.⁷² Házasságukból három gyermek született: Sinich Artúrt 1846. augusztus 5-én, Zágrábban⁷³, Sinich Gézát 1848. május 28-án, Szombathelyen,⁷⁴ Sinich Annát pedig 1850. május 25-én szintén Zágrábban tartották keresztvíz alá.⁷⁵ Sinich Anna 1870. jú-

lius 6-án, Szombathelyen házasságot kötött Zittritsch Benedek kereskedővel, aki a Moson vármegyei Barátfaluban (ma: Mönchhof, Ausztria) született.⁷⁶ Mint előbb már említettük, Zittritsch – tehát Zanelli Ferenc unokájának férje – vásárolta meg Zanelli József apjától örökölt szombathelyi piactéri házát, valamint fűszerkereskedését és vélhetőleg a Forró utcai házát is. Ezt követően Zittritsch Benedek a kereskedést hosszú éveken át működtette, és az 1880-as évek elejéig családjával az egykori Zanelli-féle,

72 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv. Sinich Mór keresztelési bejegyzését a varasdi Szent Miklós római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-GD66?i=265&cc=2040054&cat=612047> (Megtekintve: 2022. január 31.)

73 Sinich Artúrt keresztelési bejegyzését a zágrábi Mária menybemenetele római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-GD66?i=265&cc=2040054&cat=468887> (Megtekintve: 2022. január 31.)

74 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ker. akv.

75 Sinich Anna keresztelési bejegyzését a zágrábi Mária menybemenetele római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-L99C-GDWN?i=315&cc=2040054&cat=468887> (Megtekintve: 2022. január 31.)

76 A házasságkötéséről szóló anyakönyvi bejegyzés szerint a Barátfaluból származó Zittritsch 1870-ben 32 éves volt, azaz 1838 táján született. Ezt megerősíteni látszik, hogy Zittritsch Benedek – aki Szombathelyen, 1905. augusztus 5-én hólyagrákban halt meg – halotti anyakönyvi bejegyzése szerint 67 éves korában hunyt el. MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ház. akv.; MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

Ugyanakkor a Barátfalui római katolikus plébánián az 1830-as években csupán egyetlen Zittritsch Benedeket kereszteltek meg, mégpedig 1833. január 8-án. Jóllehet a két dátum közötti 5 esztendő jelentős különbség, valószínűleg azonban a két Zittritsch

Benedek ugyanaz a személy. Meglátásunk szerint ugyanis a keresztelési adat tekintendő az elsődlegesnek még akkor is, ha két másik, egybehangzó adat annak ellentmond, mivel utóbbiakat évtizedekkel később, vélhetőleg bemondás alapján rögzítették. Lehetséges, hogy Zittritsch nem pontosan tudta születési évét, de a téves évszámot következetesen használta.

Zittritsch Benedek keresztelési anyakönyvi bejegyzését a Barátfalui római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében lásd: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-K636-N7?i=77&cc=1743180&cat=127880> (Megtekintve: 2022. január 31.)

Itt mondjuk el, hogy Sinich Artúr 1864. június 13-án, 18. életévében Szombathelyen halt meg tüdőtuberkulózisban. Az anyakönyvi bejegyzés szerint a nőtlen kereskedő a Piactéren álló Zanelli-házban lakott. MNL VaML Vvfagy. hal. akv. Zanelli Karolina és férje, Sinich Mór, valamint második gyermekük, Sinich Géza elhalálzásának helyére és közelebbi idejére irányuló kutatásaink sajnos eredménytelennek maradtak. Annyi azonban biztos, hogy Zanelli József 1866. április 25-én kinyomatott gyászjelentések egyikén Zanelli Karolin özv. Sinich Mórné, a másikon pedig özv. Sinich Karolin néven szerepel. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy mindkettőn csak leánya Sinich Anna neve olvasható a családtagok között, ám elsőszülött fiáé, Sinich Gézáé nem. Ennek legvalószínűbb oka az lehet, hogy Sinich Géza ekkor – apjához és öccséhez, az előbb említett Artúrhoz hasonlóan – már nem élt. MNL VaML Gyj. ZJ.

a Piac tér és a Belsikátor sarkán álló házban lakott.⁷⁷ Itt hunyt el tüdővészben 1872. március 8-án az 53. életévében járó Zanelli Karolina, és 2 nappal később a szentmártoni temetőben temették el.⁷⁸

Az előbbiekből következik, hogy id. Zanelli Ferencnek és Kanitsár Annának, miközben kilenc gyermekük közül csak egy nem élte meg a felnőttkort, paradox módon összesen csupán hat – Mária házasságából egy, aki mint említettük, világra jövele után néhány órával meghalt, Karolina házasságából három, Károlyéból pedig két – unokájuk született, és miután két idősebb fiúk, Ferenc és József nem nősült meg, Károly házasságából pedig csak leánygyermek született, a Zanelliek e fiúága Károly 1880-ban bekövetkezett halálával megszakadt. Így id. Zanelli Ferencnek és Kanitsár Annának ma már csak olyan leszármazottai élnek, akik nem a Zanelli vezetéknevet viselik, és akik így talán nem is tudják, hogy

77 A Zanelli-féle fűszerkereskedés megszerzésének, majd pedig Zittritsch Benedek kereskedői tevékenységének feltárása és bemutatása széleskörű kutatást és egy külön tanulmányt igényelne, így itt csupán annyit mondunk el, hogy a Zittritsch Benedek és Sinich Anna házasságából 1871 és 1885 között megszületett hét gyermek születési és keresztelési anyakönyvi bejegyzéseiben, – ahol feltüntették a szülők szombathelyi lakóhelyének házszámát – az egyetlen kivételtől eltekintve – megegyezik a piactéri Zanelli-ház házszámával, ugyanakkor az időben legutoljára, 1885. november 1-jén világra jött és még aznap megkeresztelt gyermekük születésekor Zittritsch és Sinich Anna a Forró utcában – közelebről meg nem nevezett házszám alatt, de lehetséges, hogy a Zanelli család még 1826-ban árverésen megszerzett házában – éltek. VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. ker. akv Zittritsch Benedek, aki mint előbb már említettük, 1905. augusztus 5-én, Szombathelyen hunyt el, és ekkor nejevel a Faludi Ferenc (ma: Petőfi Sándor) utca 33. szám alatt laktak. Zittrich Bendekné Sinich Anna 62. életévében, 1911. augusztus 20-án, Szombathelyen halt meg, mégpedig agyvérmeszesedésben, és halálakor a Hollán Ernő utca 15. szám alatt lakott. MNL VaML Vv. Szombathely hal. akv.

78 MNL VaML Vvfagy. Szombathely, r. k. hal. akv.

az egyik felmenőjük – az Itáliából Vas vármegye székhelyére érkezett és családot alapított Zanelli Ferenc – hosszú időn keresztül milyen jelentős szerepet játszott Szombathely város életében.

Összegzés

A fentiekben egy, a 18. század végén Észak-Itáliából fiatalon Vas vármegye székhelyére telepedett kereskedő, Zanelli Ferenc működését igyekeztünk bemutatni, amely vizsgálat a rendelkezésre álló, elsődlegesen levéltári források mennyisége, minősége és jellege miatt sok-sok apró mozaik felsorakoztatásával próbálta a maga elé tűzött célt elérni, miután Zanelli személyes és családi iratainak, valamint kereskedői könyveinek, privát és üzleti levelezésének, illetőleg egyéb dokumentumainak hiányában elsődlegesen a közigazgatás működése során keletkezett és fennmaradt levéltári források képezték kutatásunk bázisának túlnyomó részét.

A 20-as éveinek közepén járó Zanelli Ferenc azt követően, és minden valószínűség szerint nem véletlenül érkezett Szombathelyre 1800-ban, hogy az egyik, még az 1750-es évek végén, szintén a mezővárosban letelepedett, vele azonos nevet viselő és foglalkozást űző rokonának özvegye – miután másodszer is férjhez ment – ismét egyedül maradt. Ő közös kereskedést alapított a fiatal és 1801-ben polgárjogot szerzett legénnyel, aki egyedül irányította és üzemeltette a mezőváros piacterén álló boltjukat. E bolt és a jól bejáratott kereskedés az özvegyasszony 1805. január 29-én bekövetkezett halála és némi ügyeskedés nyomán Zanelli Ferencé lett, aki még ugyanezen év októberében megnősült. Feleségével, a nemesi származású Kanitsár Annával egy, Szombathely piacterén álló, nagyméretű, üzlet-

helyiséggel és raktárral is rendelkező – szerencsére máig megmaradt, és külső formáját változatlanul megőrző – házat vásároltak meg. Gyorsan és sikeresen integrálódtak Szombathely város társadalmába, és 1806 és 1824 között kilenc gyermekük – négy fiú és öt leány – született, akik a legkorábban világra jött fiú kivételével mindannyian megélték a felnőtt kort.

Az 1817. április 27-én, Szombathelyen kitört és hatalmas pusztítást okozott tűzvész nyomán Zanelli Ferenc ugyan felszámolni kényszerült piactéri boltját, ám háza alsó traktusában működő kereskedése a mezőváros jólismert és frekventált üzletei közé tartozott. A rátermett, ügyes, szorgalmas és vállalkozó szellemű Zanelli üzleti kapcsolatai – a kereskedelmi tekintetben jelentősebb, környékbeli hazai települések mellett – Bécsig, Bécsújhelyig (ma: Wiener Neustadt, Ausztria), Grazig, Pettauig (ma: Ptuj, Szlovénia), Triesztig (ma: Trieste, Olaszország) és Breslauig (ma: Wrocław, Lengyelország) terjedtek. Fokozatosan gyarapodó és az üzletmenetből kivonható jövedelme egy részéből előbb szőlőterületet, majd 1826-ban egy újabb házat is vásárolt Szombathelyen, és az 1830-as évek elején a már a város egyik legtehetősebb kereskedőjeként tartották számon.

Zanelli két filantróp és karitatív célú szombathelyi egyesület tagja, sőt tisztségviselője is volt, majd 1829-ben beválasztották a város külső-, 1845-ben pedig belsőtanácsába. Három felnőttkort megélt fia közül a két idősebb, Ferenc és József kereskedő lett, Károly pedig az ügyvédi pályát választotta.

Az 1840-es évek elejétől – bár a kereskedés az ő nevén és tulajdonában maradt – tudatosan és fokozatosan visszavonulva, átadta a családi vállalkozását a fiúknak, így a fiúk irányítását és működtetését fiaiknak, ifj. Zanelli

Ferencnek – akinek közéleti pályája több hasonlóságot mutatott apjával – és Zanelli Józsefnek.

Az 1848 utáni időszakban, kiváltképpen 1854-től a Zanelli család és 1805 óta működő, fokozatosan megerősödő, majd pedig szépen prosperáló fűszer-, szer- és festék-árkereskedése több, súlyos csapással is kényszerült szembenézni. 1849. október 1-jén meghalt Kanitsár Anna, 1854. augusztus 3-án elhunyt id. Zanelli Ferenc, 1855. március 8-án pedig ifj. Zanelli Ferenc, és így a kereskedés vezetése Zanelli József kezébe került. További kutatások szükségessé tesznek annak megállapításához, hogy mikor és miért jutott Zanelli József egyre nehezebb váló pénzügyi helyzetbe. Kiegyenlítően tartozása miatt csődeljárás indult ellene, 1866. április 25-én pedig agyvérzésben elhunyt. A Zanelli József két egykori szombathelyi háza közül a piactérről biztosan, de minden bizonnyal a Forró utcában állót is, továbbá a fűszerkereskedését 1867-ben egy, az unokahúgával később házasságra lépő kereskedő, Zittritsch Benedek vásárolta meg.

Miután két idősebb fia nem nősült meg, a harmadiknak, a Kőszegre telepedett Zanelli Károlynak és feleségének pedig két leánygyermek született, id. Zanelli Ferenc családja fiúágon 1880-ban Károllyal kihalt. Így az egykori tehető fűszerkereskedő nevét ma már alig-alig ismeri valaki Szombathelyen, és emléket csupán a Kanitsár Annával közösen vásárolt, külső formáját tekintve szerencsére jórészt változatlanul fennmaradt ház, valamint egy, Pálmai Károly (1825–1860?) festette és ma a helyi Smidt Múzeumban megtalálható arckép⁷⁹ őrzi csupán abban a városban, amelyben kilenc gyermeke megszületett, és amelynek

79 Lásd *Basics Beatrix*: Zanelli Ferenc szombathelyi kereskedő arcképe a szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményében. = VSZ, 2022. 3. sz. 317–318. p.

*Az egykori Zanelli-ház napjainkban
(Fotó: Mayer László, 2022.)*

temetőjében őt, feleségét és – Károlyt le-
számítva – valamennyi, a felnőttkort meg-
élt gyermekét eltemették.

Bár a fenti esettanulmány alapvetően
nem ezzel a céllal készült, de talán mégis

hozzájárul ahhoz, hogy a 19. században több
mint 50 esztendőn át Vas vármegye szék-
helyén élt és tevékenykedett Zanelli Ferenc
kereskedő neve mégse merüljön teljes fe-
ledésbe.

BASICS BEATRIX

Zanelli Ferenc szombathelyi kereskedő arcképe a szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményében

Pálmai Károly (1825–1860) Zanelli Ferencről (1776?–1854) festett mellképe a szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményének egyik darabja.¹ A festő életéről nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre, ugyanakkor számos művét őrzik múzeumi gyűjtemények. A Pozsonyi Városi Galéria (Galéria mesta Bratislavy, GMB) gyűjteményében három Pálmai festmény is fellelhető, amelyek közül Wilhelm Colosse portréja ugyanazt a típust jeleníti meg, mint a Zanelli kép-más: derékkép formátum, szembe, vagy előre tekintő ábrázolt, a mellény gombjai közé csúsztatott kéz – egyiküknél a bal, másikuknál a jobb –, az egyszerű öltözék, a semleges háttér, amelyen még az árnyék vetődése is azonos. A pozsonyi kép szignált és datált, 1852-ben festette. A Pozsonyi Városi Galériában egészalakos, reprezentatív I. Ferenc József portréja is megtekinthető, amelyen az uralkodó szokatlan módon a bécsi Hofburg termében áll és jobbjával a Josefsplatzon lévő II. József lovasszoborra mutat. A harmadik pozsonyi képen egy helyi kávéháztulajdonos és családja látható, feltehetőleg a legidősebb leánygyermek esküvője alkalmából lettek megörökítve.²

A Soproni Múzeum egészen jelentős Pálmai anyagot mondhat magáénak. A leltárkönyvben következetesen „y” végződéssel írták a festő nevét, holott ő maga „i” be-

tűvel a neve végén szignálta alkotásait. A soproni forrásanyag Pálmait Angeli Henrik (1840–1925) festő „felfedezőjé”-nek nevezi. A történet szerint Angeli apjának fogadóját látogatta rendszeresen Pálmai, és így ismerte meg az ifjabb Angeli tehetségét. A múzeum gyűjteményében Pálmaitól 11 portré található, további három vélhetőleg, de nem bizonyítottan az ő műve.³

A szombathelyi portré is nagy valószínűséggel az 1850-es években készülhetett, de kit ábrázolt? Zanelli Ferenc materialista nevét először 1758-ban említették a városi jegyzőkönyvek. A Zanelli család, amelynek több generációja is élt Szombathelyen,⁴ 1806-tól volt lakása és üzlete a Belsikátor-

3 Ltsz.: 54.110.1 *Pálmay C.*: Karcsayné Káldy Matild arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.263.1 *Pálmay C.*: Krétschy cenki vadász arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.442.1 *Pálmay C.*: Romwalter Károly arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.443.1 *Pálmay C.*: Romwalter Károlyné arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.444.1 *Pálmay C.*: Wa...el? a fürdő tulajdonosa, vászon, olaj; ltsz.: 54.446.1 *Pálmay Károly*: Női arckép (Schwartz Miklósné?), vászon, olaj; ltsz.: 54.447.1 *Pálmay Károly*: Wa...elné?, a Schaffer család tagja, vászon, olaj; ltsz.: 54.468.1 *Pálmay C.*: Solla Mátyás arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.470.1 *Pálmay Károly*: Solla Mátyásné arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 54.502.1 *Pálmay Károly*: Hofer Péter arcképe, vászon, olaj; ltsz.: 60.1.1 *Pálmay K.*: Hambergerné Stöger Mária arcképe, karton, olaj. A kérdőjeles portrék Kugler György ötvös és felesége portréi, valamint egy női képmás.

4 *Tilcsik György*: Észak-Itáliából Szombathelyre. Zanelli Ferenc kereskedő letelepedése és működése Vas vármegye székhelyén a 19. század első felében. 1–3. rész. = Vasi Szemle, 2022. 1. sz. 50–69. p., 2. sz. 175–190. p., 3. sz. 299–316. p.

1 *Pálmai Károly*: Zanelli Ferenc, vászon, olaj, ltsz.: SI. 71. 1326., Smidt Múzeum, Szombathely.
2 Wilhelm Colosse, 1852, GMB, vászon, olaj, ltsz.: A 792.; I. Ferenc József, 1852, GMB, vászon, olaj, ltsz.: A 2161.; A Mahácska család, 1852, GMB, olaj, vászon, ltsz.: A 2077.

ban. A 19. század végén magát a Belsikátort is többször Zanelli utcának nevezték.⁵

Ennek a Szombathely életében jelentős szerepet betöltő, itáliai származású kereskedőnek a portréja került tehát a Smidt Múzeum gyűjteményébe.⁶ (Borító B4 kép) Festője a késő reformkor és az 1850-es évek idején lehetett a legaktívabb, működési területe elsősorban Szombathely, Sopron és

Pozsony városa volt, és legfőképpen portrékat készített. Arcképei, csoportképei, sőt reprezentatív portréi arról árulkodnak, hogy képzett festő lehetett, és megbízásainak száma pedig arra utal, a közönség kedvelte stílusát, amely a biedermeier ideáljait közvetítette. A képmások egyszerű kompozíciói, de ugyanakkor ötletes megoldásai, a ragyogó színek.

5 Szombathely, 1777–1927. Jubiláris emlékalbum. Szerk. Fehér Károly. Szombathely, 1927. LXXI. p.

6 https://savariamuseum.blog.hu/2021/02/25/hogyan_jott_letre_az_első_koroda_szombathelyen (Megtekintve: 2022. július 21.); *Keppel Csilla*: Szombathely egészségügyének története, különös tekintettel kórházainak működésére, 1823–1923. P. hD értekezés. Szeged, 2021. <https://docplayer.hu/223877120-Szombathely-egeszsegugyenek-tortene-kulonos-tekintettel-korhazainak-mukodesere.html> (Megtekintve: 2022. július 21.)

LEPOLD ANDREA

Túllépni apánkon

KRISTÓF ÁGOTA ÉS ATTILA GYERMEKKORI TRAUMÁJÁRÓL

„A szörnyűségekre való emlékezés és az igazság kimondása mind a társadalmi rend helyreállításának, mind az egyes áldozatok gyógyulásának alapfeltétele.”¹

Apjuk letartóztatása vetett véget gyermekkoruk 5 legboldogabb évének, hiszen a szégyen miatt el kellett hagyniuk imádott városukat, Kőszeget. Az író testvérpár úgy élte meg mindezt, mint a Paradicsomból való kiűzetést. Családi tragédiájukra bőven találunk homályos vagy szimbolikus utalást életművükben, főként Ágota nyomasztó, sokszor kegyetlen regényeiben, amelyekkel világhírré tett szert. S bár a letartóztatás oka a korabeli újságcikkek alapján régóta kutatható, a Kristóf testvérekre vonatkozó szakirodalom tabuként hallgat arról, hogy apjukat kislányokkal való erőszakoskodással vádolták.

Kőszeg iránt érzett rajongását a Kristóf testvérpár nyíltan hangsúlyozta. *„Nem is sejtettük akkor, hogy ez a hely rabul ejt bennünket, hozzá köt majd mindaz, amit boldogságnak és szépségnek nevezhetünk”²* – írta Attila visszaemlékezéseiben. *„Kőszegget öröktől fogva szerettem. Csakis ezt a várost érzem közel magamhoz”³* – nyilatkozta

A fiatal Kristóf Kálmán fényképe, 1927
(Kuglics, 2016.)

Ágota. Végso nyughelyként az itteni temetőt jelölték ki mindkettlen, őseik hamvaitól, le származottaiktól és sikereik helyszínétől távol. Egykori Árpád téri házukon furcsamód mégsem függ emléktábla. Az épület nyomasztó emlékeket őriz; egy évtizedek óta betokosodott társadalmi tabut, amit egy 2019-ben váratlanul előkerült levéltári do-

- 1 Herman, Judith Lewis: Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig. Ford. Kuszling Gábor, Kulcsár Zsuzsanna. 3. változatlan kiad. Bp., 2019. 13. p. (Tűz-hely Könyvek)
- 2 Kristóf Attila: A gyermekkor bilincsei. = Magyar Nemzet (továbbiakban: MN), 2011. okt. 29. (továbbiakban: Kristóf A., 2011.) 36. p.
- 3 Czetter Ibolya: Kristóf Ágota. Szombathely, 2016. 71. p. (Arcképcsarnok. Híres szombathelyi nők; 15.)

Kristóf Kálmán (hátsul középen) kőszegi osztályával, valószínűleg 1947-ben. Az első sor jobb szélén minden bizonnyal Kristóf Attila. (Fényképről készült fénymásolat Kristóf Attila anonimitást kérő fiú osztálytársának tulajdonában)

kumentum⁴ és két idős tanú vallomásai bonthatnak meg, amelyek igazolják a szexuális bűncselekmények megtörténtét.

A testvérpár édesapja, Kristóf Kálmán a soproni tanítóképző eminenseként először a Pápa közeli kis falu, Csikvánd elemi iskolájában kapott állást 1926-ban.

Pápán ismerhette meg későbbi feleségét, a felvidéki származású Turchányi Antóniát, akivel három gyermekük született: Jenő (1934), Ágota (1935) és Attila (1938). A házaspár tevékenyen részt vett a falu kul-

turális és gazdasági életében. Kálmán nyaranta visszajárt szülőfalujába, a Vas megyei Rábapüspökibe (ma: Püspökmolnári), és a helyi gyerekeknek tanfolyamokat tartott. A gyanútlan szülők háztáji termékekkel hálálták meg önkéntes vállalását, sokszor olyan bőségesen, hogy a férfi alig bírt velük a vonatra felszállni.⁵

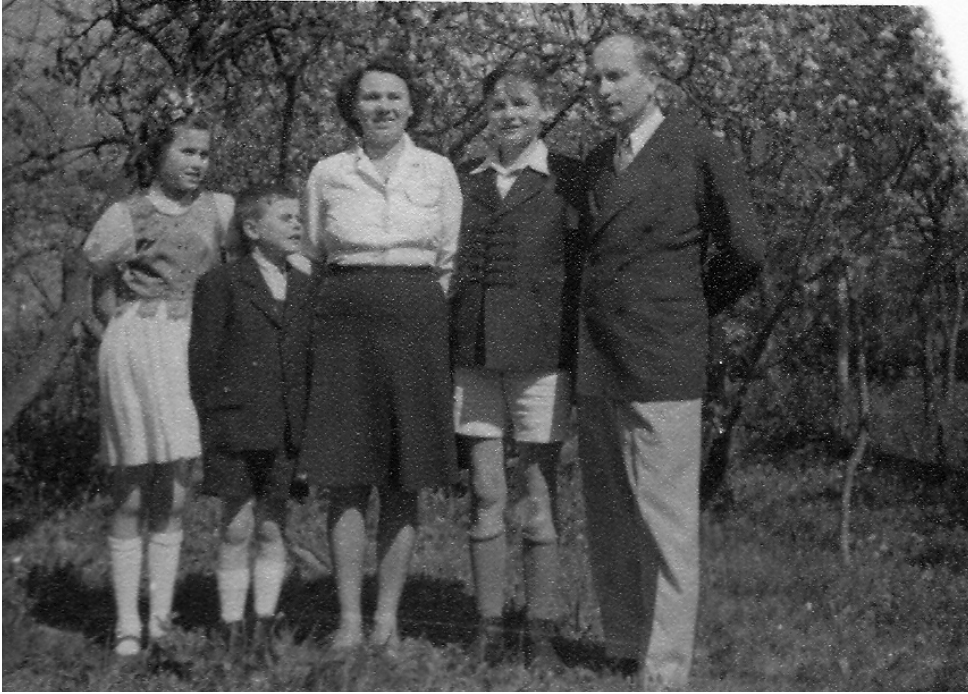
Elhivatottságának híre kelt, s 18 év iskolavezetői gyakorlat után – mint a falusi iskola egyetlen tanítója – állásajánlatot kapott a kőszegi tanítóképző intézettől. A család 1944 tavaszán költözött a határ menti településre, amikor a háború miatt április 1-jével véget ért a tanév. Kőszeg szépsége ámulatba ejtette a három gyermeket, különösen Ágota és Attila szívét. Későbbi olthatatlan visszavágódásukat jól tükrözi Ágota néhány novellája, illetve Attila visszaemlékezései.

Ágota a legemlékezetesebb kőszegi évek az elsőt jelölte meg: a háború utolsó, legnehezebb időszakát. „Sokat féltünk, de nagyon jól éreztük magunkat, mert nem kellett iskolába járni”⁶ – nyilatkozta egy interjúban. Mint vásott kölykök, bátyjával, a nála alig több mint 1 évvel idősebb Jenővel krumplit, kukoricát és cigarettát loptak, kószáltak az utcákon, „marháskodtak”, míg kistestvérük, a 6 éves Attila otthon csüngött az édesanyjukon. Ágota 9, Jenő pedig 10 volt; kettejük ekkori kalandjai ihlették Ágota első és leghíresebb regényét „A nagy füzet” címmel, amelyben szívüket megkeményítő 9 éves ikerfiúkként jelenítette

4 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Szombathelyi Tankerületi Főigazgatóság iratai. Általános iratok 1392/1948. (63. doboz.) A Szombathelyi Törvényszék vizsgálóbírájának végzése. Az irat birtokomban levő másolatát a levéltár hitelesítette és anonimizálta.

5 Kuglics Gábor: Adalékok a Kristóf család történetéhez (továbbiakban: Kuglics, 2016.) https://kugi.blog.hu/2016/12/09/719_adalekok_a_kristof_csalad_tortenetehez (Megtekintve: 2022. március 23.); Uő: Adalékok Kristóf Ágota családjának történetéhez. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ. 2017. 1. sz. 106. p.

6 Kotroczó Róbert riportfilmje. Portré Otthon sorozat. RTL Klub, 2009. (továbbiakban: Kotroczó, 2009.)

A Kristóf család 1948-ban, néhány hónappal Kálmán letartóztatása előtt (Kuglics, 2016.)

meg önmagukat.⁷ A gonoszkodó Nagyszülő részben saját édesanyjáról mintázta.⁸

Apjuk, Kálmán ezalatt a fronton katonáskodott: alig merülhetett el tanítóképzői munkájában – a gyakorlóiskolában első osztályfőnök, így Attila tanítója lett –, máris behívták, és a győri 16. gyalogezred 1. zászlóaljának tagjaként, őrmester–írónoki szerepkörben Németországba vezényelték, ahol túlélte a cellei vonatrobbanást, később pedig társaival együtt feladta magát egy

amerikai táborban.⁹ Alakja döbbenetes módon jelenik meg Ágota regényének végső jelenetében: mikor a frontról hazatér, ikerfiat arra kéri, segítsék a határsávon való átjutását. Ahogy a fiúk számítanak rá, gránátra lép és felrobban, holttestén át pedig az egyik gyermek külföldre szökik. „Apánkat A nagy füzetben halálra ítélte”¹⁰ – összegezte Ágota mondanivalóját Attila.

Az életrajz hátteret ismerve nem csoda, hogy Ágota a háborús körülmények ellenére az apja nélkül töltött alig fél évre emlékezett vissza a legszívesebben, s az sem,

7 Benedettini, Riccardo: A Conversation with Agota Kristof (továbbiakban: Benedettini, 2016.) <https://www.musicandliterature.org/features/2016/6/8/a-conversation-with-agota-kristof> (Megtekintve: 2022. március 23.) 1999-ben készült interjú az írónővel

8 Kotroczó, 2009.

9 Polgár Lajos: Látogatás 122 magyar katona sírjánál a cellei temetőben. = Evangélikus Élet, 1988. jún. 5. 4. p.; Uő: A győri 16. gyalogezred. Az első zászlóalj vázlatos története. 1944. augusztus 29-től 1945 május végéig. = Kiszalárd, 1993. jan. 8. 11. p.

10 Kristóf A., 2011. 36. p.

hogy további három regényében újra és újra felbukkan a szimbolikus apagyilkosság.

Három végigtanított kőszegi tanév után, 1948 októberében ugyanis Kálmánt perbe fogták leánytanítványai szexuális bántalmazásáért, és 7 év letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A teljes bírósági iratanyag az 1970-es évek végén megsemmisült, a szombathelyi levéltárból azonban nemrégiben váratlanul előkerült a végzés másolata, amelyből kiderül, hogy Kristóf Kálmán 22 tanítói pályán töltött éve során Csikvándon és Kőszegen összesen 17 gyermeket bántalmazott szexuálisan, közülük nyolcat megerőszkolt. Az iratban mindannyian tanítványaiként szerepelnek, 12 év alatti kislányok. A korabeli újságcikkekből és Székely László kőszegi apátplébános feljegyzéseiből az is kiderül, hogy legfiatalabb áldozata mindössze 7 éves volt,¹¹ és a mendemonda szerint hipnózist, illetve a nagyobb, felső tagozatos lányoknál kloroformot is használt az ellenállás megtörésére.¹² (Az utolsó 2 hónapban már számtan–fizika–kémia szakos tanárként rendelkezésre állt az iskolai szertár.)

Az abúzus vádját a gyermekek vallo-másain kívül orvosi szakvélemények és Kálmán töredelmes beismerő vallomása is alátámasztották.

A mit sem tudó feleség a történetekkel szembesülve összeesett a rendőrségen. Ágota egy interjúban arra utal, hogy megöszült a sokktól.¹³ Kristóf Attila özvegye, Ujlaki Ágnes szerint, aki segített rekonstruálni a történetet, Antónia sírt, zokogott a kihallgatáson, és azt kiabálta: „Nem igaz! Ráfogják!” A leszármazottak máig egy kon-

cepciós perről szóló legendát ismertek, és úgy tudták, Kristóf Kálmán jóval enyhébb molesztálásokat követett el.¹⁴

Kálmánt valószínűleg a sárvári börtönbe szállították. A békés polgári életből a család szinte egyik napról a másikra egzisztenciálisan és gazdaságilag is összeomlott.

Több mint 70 év után Kálmán két egykori tanítványa, egy idős hölgy és egy férfi vallott színt a részletekről. Mindketten osztálytársai, a hölgy pedig játszópajtása is volt Attilának. Annak ellenére, hogy Kálmánt kétségkívül lelkes, tájékozott és kísérletező kedvű pedagógusként ismerték meg – 1947-ben jelent meg saját szerkesztésű pedagógiai folyóirata, az „Új Nevelés”¹⁵ –, emlékeik szerint nagy fokú szigorúság jellemezte, s ez egybecseng a Kristóf testvérek véleményével. A kislány többször kapott meghívást Kristófék házába, ahol az udvaron Attilával játszott, aztán Kálmán korrepetálás címén bevonult vele egy szobába. Itt kezdődtek a molesztálások, s folytatódtak az iskolában, ahol tanítás után a férfi szűkre nyitotta az osztályajtót, hogy a gyerekek csak egyesével férjenek ki, s órá parancsolt: „*Te itt maradsz!*” A hölgy határozott állítása, hogy a tanító mellőzött mindenféle kábítást: puszta tekintélytiszteletét használta ki. „*Meg sem fordult a fejemben, hogy ellenkezzek. Amit a tanító mondott, annak úgy kellett lennie*” – emlékezett. Ugyanígy a tekintélytisztelet hagyománya, továbbá a tabuként kezelt szexualitás és az intimitással kapcsolatos ismeretek alapvető hiányosságai akadályozták meg abban, hogy szüleinek panaszkodjon. A botrány csak hónapokkal

11 Gyermekrontásért őrizetbe vettek egy tanítót. = Világ, 1948. okt. 26. 5. p.

12 Kőszegi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései. Szerk. Hoósné Péterffy Alexandra, Pál Ferenc, Rétfalvi Balázs. [Szombathely], 2015. 437. p.

13 Benedettini, 2016.

14 A szerző magánlevelezése Ujlaki Ágnessel 2022. március–áprilisban.

15 Krajevszky Gizella – Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1777–1963. Szombathely, 1964. 54. p. Az „Új Nevelés” két megjelent számának egy–egy példányát máig őrzi a Kőszegi Városi Levéltár.

később, a MÁV-árvaház két molesztált tizenévesének köszönhetően robbant ki, akik egyik tanítónőjüknek számoltak be a férfi bizalmaskodó közeledéséről és erőszakoskodásáról.

Az idős hölgy egyrészt az igazságszolgáltatásnak, másrészt édesapjával való jó kapcsolatának köszönheti, hogy az átélt bántalmazás és a kihallgatások hercehurcája ellenére káros szenvedélyektől mentes, barátságos, nyitott felnőtté válhatott. A trauma teljes lelki feldolgozásához azonban nem kapott segítséget, s elmondása szerint örökké megmaradt benne a testi érintéstől való tartózkodás, fiatalasszonyként pedig 10 éven át funkcionális meddőségben szenvedett.

A kőszegi várban tartott tárgyalás után Turchányi Antónia elmenekült a szegény elől. Nem fogadta el az egyik helyi iskolában neki felajánlott tanári állást – amelynek feltételül el kellett volna válnia –, inkább távoli településeken keresett munkát. Talált is Ikerváron, a leány-javítóintézetben, de onnan csak hétvégente tudott hazajárni.¹⁶ Az akkor 13 éves Ágotát és a 10 éves Attilát először diákotthonba íratta; a 14 éves Jenőt a kőszegi bencés gimnázium kollégiuma fogadta be. Attila azonban már az első éjszaka után megszökött, így Antóniának új megoldást kellett kieszelnie. Végül körülbelül másfél éven át a három gyerek felnőtt nélkül maradt otthon a hétköznapokon – Jenőnek kellett testvéreire vigyáznia, névlegesen pedig a szomszéd Szász néni felügyelte őket. Az ajtó kulcsra zárva maradt, a testvérek a magasan fekvő verandán át közlekedtek, ahová a szőlőindákon másztak fel; esténként a háztetőkön sétáltak, kiolvasták apjuk addig számukra érinthetetlen több száz kötetes könyvtárát, aztán

Szász néni bűnügyi regényeit is; és nagyon szerették egymást.¹⁷

Attila visszaemlékezése szerint ennek a vad szabadságnak – amelyet ő gyermekségük aranykorának nevezett – az vetett véget, hogy Antónia egyik hétvégén arra ért haza, hogy gyermekei megtetvesedtek. Bár a testvérek játéknak vették ezt is, hiszen Ágota és Attila azon versenyeztek, melyikük tud több tetvet kifésülni a hajából, anyjuk kétségbeesett, és újabb lépésre szánta el magát. 1950 októberének végén Attilát magával vitte Ikervárra, Ágotát a kőszegi leánylíceumból átíratva Szombathelyre, Jenő pedig a kőszegi gimnázium kollégiumában maradt.

A testvérek számára az egymástól való elszakadás jelentette a végső, legnagyobb törést. A gyermekkor aranyfónala széjjelszakadt¹⁸ – írta Ágota, tőle szokatlan érzelmességgel. A szombathelyi Kanizsai Dorottya Gimnáziumba került, és nehezen viselte az internátus szigorú időbeosztását. Esténként a paplan alatt sírt, a tanulószoba monoton magányában pedig rejtjelezett naplórírásba kezdett. (Feljegyzéseit később állítólag elégette.) A közösség csak a felszínt látta: hogy ő az iskola egyik büszkesége, a társaság bohóca és középpontja.

Eközben Antónia anyagilag egyre mélyebbre süllyedt. Mikor leánya meglátogatta aktuális munkahelyén, egy kis szombathelyi alagsori helyiségben, éppen patkánymérég csomagolással kereste kenyerét. 14 éves korától kezdve a három gyerek is dolgozott minden nyáron.

Érettségi után Jenőt, abszolút hallásával és gyönyörű hangjával felvették a budapesti konzervatóriumba. Közben a 3-as metró építésén dolgozott és villanyszerelőnek tanult.

17 *Kristóf Attila*: Oidipusz körbejár. Bp., 1987. (továbbiakban: Kristóf A., 1987.) 168–173. p.

18 *Kristóf, Agota*: Az analfabéta. Ford. Petőcz András. Bp., 2007. 13. p.

16 Kristóf A., 2011. 36. p.

A terhelés túl nagykn bizonyult; 2 év után megszakította operaénekesi tanulmányait, bevonult katonának, aztán 1956-ban meg-nősült, és Győrvaron, majd Vasvaron élt, végül Zalaegerszegre költözött, ahol családót alapított és a Zala Megyei Állami Építőipari Vállalat (ZÁÉV) építésvezetője lett.¹⁹

Attila az általános iskola utolsó félévét már nem Ikerváron, hanem Pápán járta. Anyai nagyszüleinél lakott, eleinte konkrétan a nagypapa és a nagymama között aludt.²⁰ Anyja valószínűleg az ikervári javítóintézet megszűnése miatt kényszerült újabb váltásra. Alkalmi munkák vállalása után ellető juhász mellett segédkezett egy Csákvár közeli majorban, majd ugyanitt bérelszámoló lett. Attila a pápai Türr István Gimnáziumban folytatta tanulmányait.²¹ Nővérehez hasonlóan kitűnő tanulóként sorra nyerte a tanulmányi versenyeket.

Kálmán 5 év után, harmadolással szabadult, 1953-ban. „*Nehezen lélegeztünk, amikor megölelt bennünket egy zavart, a tekintetünket kerülő idegen*”²² – emlékezett Attila. Az egykori tanító börtönevei alatt kitanulta a kőműves²³ és a könyvelő szakmát. Utóbbinak köszönhette, hogy felvették a ZÁÉV építőipari vállalathoz Zalaegerszegre, utókalkulátori állásba. Néhány év múlva már a „Zalai Hírlap” számolt be kreativitásáról, szakmai előmeneteléről és megbecsüléséről. Több hasznos reformot is bevezetett a vállalatnál; „újítási előadó” lett, aki saját bevallása szerint mindig valami tökéletesebbre törekszik.²⁴ Az újság Kálmán irodalmi

szárnypróbálgatásainak is teret adott: az 1960-as évek elején négy novellája is megjelent a kulturális mellékletben.²⁵

Felesége követte őt Zalaegerszegre, ahol kertészetnél kapott állást. Kezdetben egy mosókonyhában laktak, aztán saját kezükkel építettek egyszerű, fürdőszoba nélküli házat a Zrínyi úton. A látszat ellenére Antónia soha nem bocsátott meg a férjének. Együttélésüket csúnya veszekedések nyomasztották, melyek során az asszony szidalmazta férjét, Kálmán pedig alázatosan túrt.²⁶ Beteges vágyainak éppen a felnőtt nőktől való félelem lehetett az oka, mely még kisgyermekként, megkeseredett, kegyetlen anyja kezei alatt ivódhatott belé. Attila írta önéletrajzi regényében: „*Apám, haláláig, megszenvedte ezt. Anyja keménységéért fizetett, s ő ráadásul a maga módján engedékeny és gyöngé volt.*”²⁷

Ágota 1 évvel apja szabadulása után érettségizett. Szüleinél, Zalaegerszegen tervezte jövőjét,²⁸ de aztán egy váratlan fordulatot feleségül ment osztályfőnökéhez, történelemtanárához, Béri Jánoshoz.²⁹ Míg Antónia üdvözölte a döntést – Ágota szerint örült, hogy végre biztonságban tudhatta őt³⁰ –, a nővérét örökké csodáló Attila megdöbbsent. „*Nem tudtam, hogy menekül*”³¹ – vallotta meg később. A fordulatot azzal tudta magyarázni, hogy Ágota már korán önállóságra törekedett, bár ez „*végére is*

19 Kiss János: Meghalt Kristóf Jenő, az örök kapocs (továbbiakban: Kiss, 2017.) <https://koszeg.hu/hu/aktualis/hirek/meghalt-kristof-jeno-az-orok-kapocs-10545.html> (Megtekintve: 2022. márc. 23.)

20 Kristóf A., 1987. 368–369. p.

21 Kristóf Attila: Én nem tudom, erkölcsi mérce-e a bicikli ... = MN, 2010. okt. 9. 7. p.

22 Kristóf A., 2011. 36. p.

23 Kristóf A., 1987. 414. p.

24 Íróasztal mellett is lehet. = Zalai Hírlap (továbbiakban: ZH), 1965. aug. 1. 3. p.

25 Ezerkilencszáznegyvenkettő. = ZH, 1962. okt. 14. 5. p.; Hazafelé. = ZH, 1962. dec. 9. 8. p.; Disznótor. = ZH, 1962. dec. 24. 9. p.; Felszántott ég alatt. = ZH, 1963. máj. 12. 7. p.

26 Kristóf A., 1987. 420–421. p.

27 Kristóf A., 1987. 72–73. p.

28 Kristóf A., 1987. 411–412. p.

29 Béri–Lichtner Jánosra vonatkozóan lásd Béri János: Csöbörből vödörbe. Munkaszolgálat és hadifogság. = Mozgó Világ, 2010. 2. sz. 117–128. p.

30 Lőcsei Gabriella: Füzetlapok. = MN, 2011. márc. 26. 34. p.

31 Kristóf A., 2011. 36. p.

a szokásosnál több kapcsolat és függőség létrejöttét eredményezte”.³²

Alig 2 évet élt a fiatal pár Kőszegen, a Kristóf család egykori házával éppen szemben, amikor kitört a forradalom, és Béri János politikai nézetei miatt³³ a disszidálás mellett döntöttek. Néhány hónapos kislányukkal szöktek át a határon Ausztriába. Ágota az Amerikai Egyesült Államokba szeretett volna menni,³⁴ apai nagybátyjaihoz, 6 hónap után azonban a hatóságok visszairányították őket Európába, és a svájci Neuchatelben biztosítottak számukra helyet. Béri ösztöndíjat kapott a bázeli egyetemen, biológia szakon, Ágotának viszont korábbi továbbtanulási álmairól teljesen le kellett mondania. 5 évig egy órágyárban dolgozott mint betanított munkás, és még arra sem kapott lehetőséget, hogy a francia nyelvet alapszinten elsajátítsa. Ő tartotta el kerestetéből a kis családot, miközben analfabétának érezte magát – ő, aki már 4 évesen autodidakta módon megtanult olvasni. Kommunikációs nehézségei támadtak saját gyermekével szemben is, aki a helyi bölcsődében magába szívott valamennyi nyelvtudást.

32 Kristóf A., 1987. 24. p.

33 Kristóf A., 2011. 36. p. Eszerint tanártársával, Horn Miklóssal (1930-2021) együtt tartóztatták le a „rákosisták” mint a Magyar Szocialista Munkáspárt alapítóit. Horn ült is rövid ideig börtönben, később a Magyar Szocialista Párt választmányának elnöke lett. Béri 1956 nyarán a „Társadalmi Szemle” hasábjain vitát indított ideológiai kérdésekről. A forradalminak nem nevezhető írás óvatos reakciókat váltott ki, de nem valószínű, hogy 1956. november 4. után megtorlástól kellett volna tartania. *Béri János: Költészet és filozófia viszonya a magyar ideológiában.* = *Társadalmi Szemle* (továbbiakban: TSZ), 1956. 5. sz. 59–77. p.; *Fenyő István: Hozzászólás Béri János cikkéhez.* (Költészet és filozófia...) = TSZ, 1956. 6–7. sz. 120–125. p.

34 Benedettini, 2016.

Béritől végül 7 év után elvált, és beiratkozott egy francia nyelvtanfolyamra, de második férje, Jean-Pierre Baillod fotóriporter ugyanúgy akadályozta intellektuális érvényesülését. Rossz szemmel nézte, hogy Ágota egyre nagyobb sikereket ér el a helyi színházi életben, mint szerző. Attila így összegezte a problémát: *„Magánélete ... sosem volt rendben. Második férjétől, akitől két kisebbik gyermeke ... született, félve vált el. Ezt a maga sajátságos módján úgy fogalmazta meg, hogy Svájcban nem ritka a családirtás.”*³⁵

Az írás a magánéleti kudarcoktól való menekülést jelentette számára. Már gimnazistaként is szerzett Adys hangulatú, bús verseket és vicces, a tanárokat kifigurázó jeleneteket – utóbbiakat elő is adták barátjával –, Svájcban azonban, a francia nyelvben érzett bizonytalansága miatt, rákényszerült a lecsupaszított stílus használatára. Eleinte rövid színpadi műveket és hangjátékokat írt, aztán eszébe jutottak a Jenővel egykor játszott önfegyelmező és kegyetlenkedő gyakorlatok, amelyek a 20. század elején még divatos „fekete pedagógia” módszereit idézik, és körvonalazódni kezdett az első regény.

Öccse, Attila már évtizedek óta a „Magyar Nemzet” újságírója és népszerű krimiíró volt, mikor az 50 éves Ágota svájci íróasztalán megszületett „A nagy füzet” – ez a megdöbbentő, szexuális perverzióktól terhes történet, amely az általános értelmességéről és két ikerfiú túlélési stratégiáiról szól. Bár a kézirattal csak a harmadik megkeresett kiadó foglalkozott érdemben, 1986. évi megjelenése után frenetikus sikert aratott. Több mint 34 nyelvre lefordították, számtalan nemzetközi díjat nyert, a Távolság

35 Kristóf A., 2011. 36. p.

Keleten kultuszt teremtett,³⁶ s az író nő halálát követően Szász János filmadaptációjában új életre kelve is több szakmai elismerést besöpört. „A nagy füzet” után Ágota fáradhatatlanul, konok szorgalommal alkotott tovább, s pályája csúcán a modern európai irodalom élvonalába került; a kritikusok a 21. századi frankofón irodalom egyik legfontosabb szerzőjeként emlegetik.³⁷ Regényei nem csak a francia, de a német, a japán és a koreai eladási sikerlistákra is felkerültek. Itthon halála előtt néhány hónappal vehette át a Kossuth-díjat.

Saját bevallása szerint nem tudott szabadulni az ikerfiúk alakjától³⁸ – átvitt értelemben tehát saját gyermekkori emlékeitől –, és sorsukat két regényben gondolta tovább. Ezek – „A bizonyíték” és „A harmadik hazugság” – első regényével együtt alkotják a Trilógiát. Később született még egy kisregénye is, a „Tegnap”, amely ismét önletrajzi utalásokkal van tele; és számtalan nyomasztó hangulatú novella, illetve színmű.

A Kálmán bűncselekményeit összefoglaló bírósági végzésben csak tanítványok nevei szerepelnek, Ágotáé nem. Mégis kétségtelenül nagyobb lelki sérülést szerzett, mint két fiútestvére. Rélmálmaiban és a számára valószínűleg önterápiát jelentő írás során folyamatosan tépelődött gyermekkori

élményein és apjához fűződő kapcsolatán. A mindig visszatérő apagyilkosság motívuma tanúskodik arról, hogy Kálmán iránti bosszúvágya évtizedekig nem csitult. Még 2009-ben, több mint 30 évvel apja halála után is azt nyilatkozta egyik magyar fordítójának, Petőcz Andrásnak, hogy számára „A nagy füzet” utolsó jelenete, amelyben az egyik fiú a szándékosan halálba küldött apja holttestén át menekül, „gyönyörű”. Mikor Petőcz ösztönösen rákérdezett, arról szól-e „A nagy füzet”, hogyan lépünk túl apánkon, az író nő a rá jellemző sokatmondó tömörséggel válaszolt: „Kicsit igen, lehet. A pszichológusoknak kell ezt elemezni.”³⁹

Kristóf Ágota életműve, lelkvilágának megfejtése valóban izgalmas feladat lehet a pszichológusok számára. Érdemes lenne tanulmányozni, hogy a regényeiből kiolvasható kiábrándult világlátás, a visszatérő rélmálmok, az önsértés és a disszociáció („valaki másnak fáj”) nem krónikus bántalmazottságára utalnak-e? Vajon miért helyezkedett szinte mindig férfi narratívába? Ha nagy ritkán női szerepből mesélt, annak miért kellett minden esetben férfi által elnyomottnak, abuzáltnak lennie, vagy olyan feleségnek, akit a végletekig idegesít a férje? Miért érezte szükségét közízlést megbotránkozató parafil – pedofil, zoofil, urofil, nekrofil – jelenetek bemutatásának? A szexuális visszaélések áldozatai – „A nagy füzet”-ben minden esetben gyerekek! – miért működnek együtt az elkövetőkkel? Miért döntenek úgy az ikrek naplójuk írásakor, és minden művére vonatkozóan Ágota is, hogy a történetekhez járuló érzelmeket elfojtja, nem írja le? Miért nem

36 Chew, Mieke: Cruelty and Resilience: The Notebook Trilogy by Ágota Kristóf. <https://sydneyreviewofbooks.com/review/the-notebook-proof-third-lie-agota-kristof/> (Megtekintve: 2022. március 24.)

37 Mátay Mónika: Hogyan lehet egy író analfabéta? In: Közép-európai arcképcsarnok, 20. század. Szerk. Lukács István, Majoros István. Bp., 2018. 276. p.; *Űő*: Kristóf Ágota határátlépései. In: Kőszegi történetek. Szerk. Mátay Mónika. Kőszeg, 2019. 225–230. p. (Beszélő városok)

38 Szekeres Dóra: Ágota Kristóf: Sosem tudjuk teljesen kifejezni, amit elgondoltunk. <https://litera.hu/magazin/interju/agota-kristof-sosem-tudjuk-teljesenkifejezni-amit-elgondoltunk.html> (Megtekintve: 2022. március 24.)

39 Petőcz András: Az út Csikvándtól Kínáig. Beszélgetés Ágota Kristóffal. = Élet és irodalom, 2009. okt. 22. <http://petoczandrasblog.blogspot.com/2009/11/beszelgetes-agota-kristoffal-az-esben.html> (Megtekintve: 2022. március 24.)

bűncselekményként ábrázolja a szexuális visszaélést; és az áldozat miért marad jó kapcsolatban az elkövetővel?

Ágotát francia nyelvterületen több támadás is érte a szexuális devianciák ábrázolása miatt, főként, mivel a Trilógia Svájc középiskoláiban kötelező olvasmány, de Franciaország több közép- és általános iskolájában is a tananyag része.⁴⁰ Az író azzal védekezett, hogy a szexuális erőszak a háborús valóság részét képezte Magyarországon.⁴¹ Az érvelés azonban sántít, hiszen a három regény közül csak az első játszódik a viláégés ideje alatt, viszont perverziókban a másik kettő is bővelkedik; másrészt nem egyszerűen erőszakra, de sokszor parafiliákról van szó; ráadásul az elkövető és az áldozat szinte minden esetben békeidőben is egymás mellett élő személy, illetve kutya. Trilógiája a sok vita ellenére megőrizte helyét a francia nyelvű klasszikusok és a kötelező olvasmányok között.

A műveivel kapcsolatos tisztánlátást jelentősen nehezítette, hogy Ágota a vele készült interjúban következetesen úgy állította be, mintha apját katonaszökevényként⁴² vagy politikai okokból ítélték volna el.⁴³ Végül is mit mondhatott volna mást? Ölbei Lívia újságíró értette meg vele kapcsolatban, hogy életművében „mindent a vi-

lágan el is mond – amit lehetséges elmondani”.⁴⁴ Csak éppen „titkosírással”, mint a naplójában. Az érti csak, akinek kezében van a megoldókulcs: tabuk nélküli életrajza.

Lényegesen könnyebben ment a család tragédiából való felépülés Ágota fiútestvéreinek. Jenő egy késői interjúban jelezte, hogy közös gyermekkorukat ő nem olyan sötétben élte meg, mint húga, és inkább a szilaj szabadságra emlékszik, mint a nehézségekre. (Bár hozzátette, hogy a felnőttek nem segítettek nekik feldolgozni „az átélteket”).⁴⁵ Ő időse korára is jó humorú, barátságos ember maradt.

A legfiatalabb testvér, Attila az írást valószínűleg ugyanúgy önterápiás technikaként használta, mint Ágota: gyermekkori állandó, oktalannak tűnő rettegését fordította alkotásba. Őt, aki ma már a 20. századi magyar krimiírás klasszisának és a tárcáírás doyenjének számít, számtalan bűnügyi regénye, borzalmakat rejtő szépirodalmi művei, a Budapesti Rendőrfőkapitányság gyilkossági csoportjának munkáját bemutató két riportkötete mind segíthették belső démonaitól megszabadulni. Bár nővérehez hasonlóan élete derekán maga is depresszióban szenvedett, alapvető világlátásuk homlokegyenest ellenkezett. Attilát mindenkor a boldog végkifejlet utáni vágy hajtotta, nem csak fikcióiban, de a család életén keletkezett csomóra vonatkozóan is. Önéletrajzi regénye szerint a végsőkig hitt abban, hogy szülei neve „fel van írva a mennyben”. „Az utolsó percig volt bennem remény, hogy egymás előtt majd térdre hul-

40 Huet, Samuel: Agota Kristof et le Grand Cahier d'Abbeville (továbbiakban: Huet, 2001.) <https://www.samuelhuet.com/34-koinaunia/doxai/286-agota-kristof-baudelaire-condamne.html> (Megtekintve: 2022. március 24.)

41 Huet, 2001.

42 Kotroczó, 2009.

43 „Apját az oroszok letartóztatták, mivel dezertőrnök tartották, aztán politikai tevékenysége miatt. Mint mindenkit, akit abban az időben anélkül börtönöztek be, hogy ennek okát tudta volna, és hogy ítélet született volna, Sztálin haláláig nem engedték szabadon.” Agota Kristof l'intranquille est de retour. <https://www.letemps.ch/culture/agota-kristof-lintranquille-retour> (Megtekintve: 2022. március 24.) Cikk Svájc vezető politikamentes napilapjában.

44 Ölbei Lívia: Agota Kristof a szeles kőszegi utca végén vár ránk. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 2014. júl. 26. <https://www.vaol.hu/kultura/kristof-ago-taagota-kristof-a-szeles-koszegi-utca-vegen-var-rank-1636022/> (Megtekintve: 2022. március 24.)

45 Arany Horváth Zsuzsa: Látogatás a világhírű Kristóf Ágota író nő Zalaegerszegen élő testvérénél. <https://www.zaol.hu/hetvege/2014/01/csak-vissza-nezve-rosszabb> (Megtekintve: 2022. március 24.)

lunk, irgalomért esengve, azt hittem, megmenthető a lelkünk.⁴⁶ Turchányi Antónia kulcsszereplő lehetett volna egy gyógyító családi beszélgetésben, szigorúsága és konoksága azonban meglágyíthatatlan volt még Kálmán 1977-ben bekövetkezett halála után is.

Attila, Ágotával és Jenővel ellentétben, szerette apját,⁴⁷ bár ebbe az érzésbe mindkét szülőjével szemben félelem vegyült. Mégis, valami olyan „sorson túli szeretetre” való képesség jellemezte, amelynek hiányára Mórocz Zsolt esszéista mutatott rá Ágota műveiben.⁴⁸

Az 1980-as évek derekán, már családos emberként Attila visszatért Kőszegre, s nyughatatlanul kereste múltjának igazságát, még azt is kockáztatva, hogy az romlásba dönti őt. Éppúgy, mint Szophoklész Oidipusz királya. Nem talált azonban semmit. A kisváros közel 40 év alatt látszólag elfelejtette a perverz tanító esetét, a bírósági anyag pedig megsemmisült. Attila tehát csak saját és családtagjai emlékei alapján mesélhette el „Paradicsomból való kiűzetésük” történetét, előzményeit és következményeit. 12. könyvével, az 1987-ben megjelent „Oidipusz körbejár”-ral – ezzel a keserű, fikciónak álcázott őszinte memoárral – a lehető legtöbbet tette családtagjai lelkének megmentéséért. (Bár a bűncselekményt nem nevezte meg, csak homályosan célzott rá.) Ágotáról – „Zsuzsa” álnéven – olyan precíz és néhol bizalmas leírást ad,

*Kristóf Jenő, Ágota és Attila egy közös kőszegi séta alkalmával
(Kiss, 2017.)*

hogy az már–már felelőtlenségnek tűnik. Még nem sejthette, hogy nyelvi nehézségekkel küzdő nővére néhány év leforgása alatt világhírű íróvá lesz, akit a róla megjelent életrajzok alapján bárki könnyen azonosíthat majd „Zsuzsával”, s kettejük életműve és nyilatkozatai alapján a családi katalizma különösebb akadály nélkül rekonstruálható. Talán nincsenek véletlenek: Ágota első regényét összebeszélés nélkül Attila „Oidipuszával” párhuzamosan írta, s mindkettő kőszegi emlékeiket dolgozza fel.

Attila következetesen tagadta az „Oidipusz” realiztikus alapjait,⁴⁹ és csak Ágota halála után, a nekrológban ismerte el nyíltan önéletrajzi jellegét.⁵⁰ Pedig nem csak a főszereplő gyerekek és szülei, de a fontosabb mellékszereplők is igazoltan való-

46 Kristóf A., 1987. 417–421. p.

47 Czetter Ibolya beszámolója szerint Jenő mesélte, hogy ő és Ágota nem szerették apjukat. A kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének egyik zártkörű – a Kristóf Ágota kutatócsoport tagjai számára szervezett – beszélgetésén hangzott el az állítás 2022. május 18-án. A beszélgetést, illetve tematikus sétát Czetter Ibolya vezette. Az eseményen a szerző alkalmi vendégként vett részt.

48 Mórocz Zsolt: Nyelv és száműzetés. K. város trilógiája. Kristóf Ágotáról. = VSZ, 2011. 1. sz. 97–106. p.

49 Kristóf Attila: Csak a Kőszeg iránti rajongás valószínű. = VN, 1988. jan. 7. 5. p.

50 Kristóf A., 2011. 36. p.

ságos alakok: például a Kristóf család szomszédságában meggyilkolt „Florence” és a sérült arcú Orrnix, két kőszegi „múza”, akiknek alakját vagy történetét, kissé eltorzítva, Ágota is belerajzolta „A nagy füzet”-be.

Bár a Kristóf család tagjairól szóló életrajzi leírások, visszaemlékezések, a magyarul készült interjúk, műelemzések, sőt, az Ágotáról 2016-ban Szombathelyen megjelent életrajzi kötet és „emlékkönyv”⁵¹ mind tabuként hallgatnak az Ágota műveiben hangsúlyosan megjelenő szexualitásról és Kristóf Kálmán ferde hajlamairól, az eset „a színpalak mögött” mindig is szóbeszéd tárgya maradt. S az sem lehetetlen, hogy

az író itthoni mellőzöttségének ez volt a valódi oka.

Mivel mára a közvetlen érintettek mind elhunytak – Ágota 2011-ben, Attila 2015-ben, Jenő 2017-ben – már semmi akadálya nem lehet annak, hogy a Kristóf testvérek tragédiáját tényszerűen megismerjük, társadalmi szinten feldolgozzuk, és Kristóf Kálmán szellemi örökségének egyoldalú méltatása helyett megemlékezzünk 17 áldozatáról.

De hogy Ágota és Attila bolygó lelke igaz történetük iszonytató mélységeinek és fáradhatatlanul kiharcolt magasságainak feltárásával megnyugszik-e? Én nem tudom ...

51 Elindultam szép hazámból ... Kristóf Ágota-emlékkönyv. Szerk. Czetter Ibolya. Szombathely, 2016. 119 p.

SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT

Magyarszombatfa és Gödörháza erdeinek és erdőgazdálkodásának változásai az 1930-as évektől napjainkig

Kérdésfelvetés

Benczik Gyula 2022. márciusban megjelent írása,¹ valamint, a tanácsára elolvasott, Gáyer Gyula „Gödörháza – egy elhagyott falu életrajza” című tanulmánya² felkeltik az olvasó érdeklődését. E tanulmány célja szakirodalmi és levéltári források alapján megkeresni, milyen változások vezettek az erdőkben a botanikus Gáyer által tapasztaltaktól a mai állapotig. A kérdés megválaszolása számos kihívást tartogat. Bár az Őrség falvaival, az itt élő és őseik különleges, a természethez alkalmazkodó gazdálkodási módjaival rengeteg irodalom foglalkozik, s ezeket a szerző igyekezett is jelen munkájába beépíteni, meg kell jegyezni, hogy az Őrség településeinek jellemző sessionális erdőgazdálkodás Magyarszombatfa és Gödörháza (ma: Magyarszombatfa része) esetében nem volt meghatározó. Ugyanakkor, a számos faluban kialakult, az egykori úrbéreseket tömörítő közbirtokosságok sem jöttek létre. A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában a két község hajdani erdőgazdálkodásával kapcsolatban fellelhető anyag sajnos, nagyon szegényesnek bizonyul. A ta-

gosítási térképeken és jegyzőkönyvön kívül, egyetlen erdészeti üzemterv, az 1924–1927 között készült magyarszombatfai református iskoláé. Ez ad némi kiindulópontot a hajdani állapot és az azóta eltelt csaknem 100 év változásainak elképzeléséhez.

Termőhelyi és éghajlati adottságok

Magyarszombatfa, hazánk legdélnyugatibb csücskében, az Őrség és a Hetés kistájának találkozásánál fekszik. A területen északnyugat–délkelet irányú völgyekkel tagolt lankás dombvidék húzódik. A dombok mindegyike 300 m-nél alacsonyabb. A természetföldrajzi szempontból egy egységet képező Magyarszombatfa, Gödörháza, Kismétnék (ma: Magyarszombatfa) és Velemér községek a dombság egy völgyében, a Szentgyörgyvölgyi-patak partján helyezkednek el.³ A völgyfenék kb. 210 m magasságban fekszik. A határoló két dombvonulat közül a déli a meredekebb és tagoltabb. A völgy a legjobban Gödörházánál szűkül össze.⁴

A múltban jellemző különleges tájhasználati–gazdálkodási mód oka a csekély termőképességű talaj. Gáyer Gödörházáról írt tanulmányának „Szántó” alfejezetében is előkerül a rossz minőségű belső-őrségi

- 1 Benczik Gyula: Gáyer Gyula (1883–1932) falurajza 1931-ből. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2022. 1. sz. 3–16. p.
- 2 Gáyer Gyula: Gödörháza. Egy elhagyott falu életrajza. = A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Tudományos Közleményei a földrajz és történettudományok köréből, 1936. 2. köt. (továbbiakban: Gáyer, 1936.) 128–162. p. Online elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/5885/1/geohist_002_128-162.pdf (Megtekintve: 2022. április 22.)

- 3 Szinetár Miklós: Magyarszombatfa és Gödörháza (Métnekpuszta) földrajzi adottságai. (továbbiakban: Szinetár, 2000.) In: Gerencsések földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnekpuszta múltja és jelene. Szerk. Horváth Sándor. Magyarszombatfa, 2000. (továbbiakban: Horváth, 2000.) 14. p.
- 4 Gáyer, 1936. 128. p.

föld problémája: a termőterület felső rétege mészmertes szürke agyag, az alsóbban tömör, vasfoltokkal tarkított vörös agyag található.⁵ Helyenként a mélyebb talajrétegekben homok, kavics is előbukkan.⁶ Az Őrség talajainak alapkőzete mészkő, dolomit, helyenként csillámpala. Erre vastag agyagmárgás–aleuritos⁷–homokkőves réteg, valamint vékony homokos–kavicsos–agyagos üledék települt. A nyugati területeken, így Magyarszombatfa, Gödörháza vidékén is, a felszínen agyag található.⁸ Mikroszerkezete miatt, a csapadékvízet nehezen engedi át a mélyebb talajrétegekbe.⁹ A legelterjedtebb talajok a barna erdőtalajok. A pangóvíz miatt, gyakori a pszeudoglejes¹⁰ barna erdőtalaj, amely a lombos erdők alatt semleges vagy mérsékelt savanyú kémhatású, míg a fenyvesek alatt erősen savanyú, akár podzolos¹¹ is. A felső rétegben sokszor előfordul a kilúgozódás. A völgyekben savanyú kémhatású réti erdőtalajt, a fátlan, magas vízállású területeken réti talajokat találhatunk.¹² A mélyebben fekvő részeken ragadós, csúszós, vízállásos területek alakulhatnak ki, a domboldalokról a felső, humuszos talajréteget az esőzés lemoshatja.¹³ Mindkét esetben a termőképesség csökken.¹⁴ A ko-

rábbi évszázadok mező-erdőváltógazdálkodása miatt, A talajok felső rétege számos esetben a közepesen vagy erősen erodálódott, ezek agronómiai értéke alacsony, erdőtenyészet számára azonban még alkalmasak lehetnek.¹⁵

Gáyer szerint, a területre oceanikus klímajelleg jellemző, amely megnyilvánul az évi 800–1000 mm csapadékmennyiségben, valamint abban is, hogy az október csapadékosabb ezen a tájon, mint a június. A vidék szélcsendes. A meleg délről, a zivatarok délnyugati irányból érkeznek. Az esték nyáron is hűvösek, az éjjelente képződő harmat miatt a vegetáció nyáron sem szárad ki.¹⁶ Szinetár megállapítja, hogy a terület klimatikus viszonyait magashegységi, óceáni, kontinentális és mediterrán hatások együttesen alakítják. Végeredményként, az ország többi részéhez képest, alacsonyabb az éves hőingás, bőséges a lehulló csapadékmennyiség. A telek általában enyhébbek és hóban gazdagok, a nyarak hűvösebbek és csapadékosak. Későn kezd tavaszodni és korán, október végén jelentkeznek a talajmenti fagyok, így a vegetációs időszak rövid. Az éves csapadékmennyiség 800–900 mm, amelyből 600 mm körüli mennyiség a vegetációs időszakban hullik.¹⁷ Korunk egyik legsürgetőbb problémája, az éghajlatváltozás az Őrséget sem hagyja érintetlenül. Az Őrségi Natura 2000 védettségi területek 2020-ban elfogadott kezelési terve évi 700–950 mm csapadékmennyiséget ír, mint a tájra jellemző érték. Ebből kb. 500 mm hullik a tenyészidőszakban, azonban havi és éves csapadékmennyiségben is egyre gyakrabban jelentkeznek szélsőségek, és sajnos, az extrém száraz vagy extrém csa-

5 Gáyer, 1936. 146. p.

6 Gáyer, 1936. 148. p.

7 Az aleurit az agyagnál durvább, a homoknál finomabb szemcsékből álló, laza, üledékes kőzet.

8 Natura 2000 fenntartási terv HUON20018 Őrség Kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület. Felelős tervező Szentirmai István. Őrszentpéter, 2020. (továbbiakban: Natura 2000 fenntartási terv.) https://termeszetvedelem.hu/wp-content/uploads/2021/08/HUON20018_Orseg_FTT.pdf (Megtekintve: 2022. május 12.

9 Szinetár, 2000. 17. p.

10 Pszeudoglej: az időszakos pangóvíz hatására elinduló folyamat. A talaj szerkezeti elemeinek felszínén kékeszöld elszíneződés jelenik meg.

11 Podzolosodás: az agyagásványok szétmállása.

12 Natura 2000 fenntartási terv.

13 Bakhátas műveléssel védekeznek ez ellen.

14 Szinetár, 2000. 18. p.

15 Natura 2000 fenntartási terv.

16 Gáyer, 1936. 145–146. p.

17 Szinetár, 2000. 19–20. p.

padékos időszakok az elmúlt időszakban egyre többször fordulnak elő.¹⁸

A bőséges csapadék és a vízzáró, illetve rossz vízvezető üledékek jelenléte miatt, az Őrség és a Belső-Őrség felszíni vizekben gazdag. A patakok mellett, jellemzőek a kis erdei tavacsok, lápok, ingólápok, tőzegmoha lápok, mocsarak, holtágak, időszakos, ritkán állandó források is.¹⁹ A Szentgyörgyvölgyi-patak völgyében Szinetár 2000-ben írt könyvfejezete alapján, a talajvíz a síkvidékeken mindössze 3–5 m-rel, míg a dombtetőkön akár 30–50 m-rel a felszín alatt található. 300 m mélyen értékes rétegvíz érhető el, amely ivóvízzel látja el a községek lakóit.²⁰

Magyarszombatfa határában, „a déli dombvonulat aljában [...] a pangó víz lápok kialakulásához vezetett.”²¹ Természetvédelmi szempontból, jelentős értéket képvisel a Magyarszombatfa határában megmaradt tőzegmoha láp,²² amelyek – Gáyer alapján – az 1930-as évek elején a völgy legnedvesebb területein „bizonyossággal feltalálhatók”²³ voltak. A szerző feltételezi, hogy az emberi kultúra előtti időkben meglevő nagyobb kiterjedésű tőzegmoha lápok maradványai ezek a foltok. Gáyer Gyulánál forrásra történő utalást is találunk: „A betyárvilág emlékeként a gödörházi bírót egy öreg somogy megyei ember figyelmeztette, hogy a métneki erdő egy helyén kút (forrás) van. Az idevalók ezt nem is ismerték.”²⁴ Ugyancsak Gáyer említette a „sáros, süppedős rétek”,²⁵ láprétek lecsapolását is. Mint írta, ezekből bőven kijutott a községnek.

18 Natura 2000 fenntartási terv.

19 Uo.

20 Szinetár, 2000. 22. p.

21 Szinetár, 2000. 21. p.

22 Uo.

23 Gáyer, 1936. 153. p.

24 Gáyer, 1936. 129. p.

25 Gáyer, 1936. 149. p.

Természetes erdőtársulások

Gáyer véleménye szerint, a terület természetes erdőtársulásai bükkösök lehettek. Mivel a rossz minőségű talaj eltartóképessége gyenge, újabb és újabb erdőterületeket kellett megszüntetni, így a bükkösöket helyenként kivágták. Az irtástereket felszántották, rövid ideig művelték, majd a kiszarolt talajt parlagon hagyták, legetteték. Ez elősegítette a pionír²⁶ fajok, elsőként a csarab megtelepedésének. A csarabosokban fel tudott újulni az erdeifenyő. A létrejövő jobb talajviszonyok kedveztek volna ismét a lombhullató állomány kialakulásának, ezt azonban a 18–19. században jellemző gazdálkodási mód nem tette lehetővé. A környezeti tényezők és az ember együttes hatása így a pionír fászfűzűk, köztük a csarab, a nyír, a boróka és az erdei fenyő, patakvölgyekben a mézgás éger térnyerését eredményezte. „Ma itt és az Őrségben általában az erdei fenyő az uralkodó. ... Nagy elterjedése azonban az emberi beavatkozás következménye. Mégis kétségtelen, hogy őshonos, habár valamikor a bükkal szemben szerepe kisebb volt.”²⁷ – írta Gáyer. A bükk mellett, feltehetően, állományokat alkotott a kocsányos és a kocsánytalan tölgy, helyenként a cser is megtalálhatta hőigényét. Elegyként, elszórtan, a szelídgesztenye is honos lehetett. A patakok mellett és a völgyfenék mocsaras területein égerligetek és égerlápok tenyészthettek.²⁸

Szinetár 2000-ben megjelent könyvfejezetében a következő természetes erdőtársulások jelenlétét említette: acidofil bükkösök²⁹ a dombhátak északi lankáin, gyertyános-kocsánytalan tölgyesek a domb-

26 A pionír fajok az irtástereken elsőként megjelenő, szerényebb ökológiai igényű fajok.

27 Gáyer, 1936. 150. p.

28 Gáyer, 1936. 151. p.

29 Mészkerülő, savanyú kémhatású talajon előforduló bükkösök.

oldalak délies kitétségű területein, elegendes erdei fenyvesek, égerligetek. Az elegendes erdőkben a nyír, a rezgőnyár, a kislevelű hárs, a vadkörte, a madárcseresznye, a cser, a szelídgesztenye, a kecskefűz, a luc és a vörösfenyő is. Az erdők felét a 21. század első éveiben a bükkösök tették ki.

Az erdők állapotának változásai

Az erdők állapotáról, az erdőművelés és az erdőhasználat módjairól sajnos rendkívül kevés írott anyag lelhető fel.³⁰ A levéltári kutatómunka eredményeként, a magyarszombatfai református iskola 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve³¹ szolgáltatott adatokat a tanulmány megírásához.³² A református iskola tulajdonában álló terület, mint gazdálkodásra alkalmatlan, értéktelen terület került az intézményhez, az 1868. évi tagosítás alkalmával. Az 1924–1927 között készült erdőgazdasági üzemterv a következő képpen jellemzi az erdőállományt és az alkalmazott erdőgazdálkodási módokat: „A jelenlegi állomány természetes úton magavetés útján

jött létre.”³³ Az üzemtervezést megelőző erdőleírás megállapítja, hogy az erdő állapota jó, s bár a faállomány koreloszlása szabálytalan, idős állomány is rendelkezésre áll, tehát, „*rablógazdálkodás nem folyt a múltban.*” Kis területű (5,4 kh³⁴), egyetlen tagot képező erdőterület, amelynek csaknem felét (2,5 kh) 25 éves, gyérítési korú erdeifenyves, 2,9 kh területű részét pedig 50 éves erdeifenyő állomány foglalta el.³⁵

Ezzel szemben, Gáyer Gyula az erdőpusztítás elrettentő példájának nevezte a Gödörházán 1931-ben látott állapotokat. A tagosítás munkálatainak megkezdésekor, senki sem ismerte birtoka határát. Gondozott erdőt csak néhány gazdánál találtak. A tagosítás idején, az erdő képe olyannyira változatos, hogy 1 ha erdőterületet öt–nyolc erdőrésztelre kellett a szakembereknek felosztani. Az erdőben kevés vágásérett fát találtak.³⁶ Az ellentmondás feloldását segíti Gyöngyössi Péter írása, miszerint az őrségi, vendvidéki erdők sok esetben a gazdálkodó család „takarékbetétjeiként” működtek, amelyet féltve őriztek, ugyanakkor, állapotuk tükrözte a család anyagi helyzetét, erdőhöz való viszonyát, faanyagszükségletét is.³⁷

A Szentgyörgyvölgyi-patak völgyében álló paraszti szálalóerdők³⁸ értékét elsőként

30 131. sz. Szentgyörgyvölgyi Körzet erdőterve 2005.I.1.–2014.XII.31. Felelős tervező Márfi József. 2005. (továbbiakban: Márfi, 2005.) <https://portal.nabih.gov.hu/documents/10182/105215/szentgyorgyvolygy.pdf/39dddc9f-b449-456d-8871-3472fa0f5a14> (Megtekintve: 2022. május 20.)

31 A tartamos erdőgazdálkodást, az erdők fenntartóhatóságát az erdészeti üzemtervek szerinti gazdálkodás garantálja, ezeket az 1879. évi 1. erdőtörvény óta készítik és betartásukat ellenőrzik a mindenkori erdészeti hatóság szakemberei. A megőrzött üzemtervek az erdészettörténeti kutatások értékes forrásai.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye erdőgazdasági üzemterveinek levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Vvm. Erd. Üztv.) Magyarszombatfa ref. iskola erdejének üzemterve, 1925–1944. (továbbiakban: Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv.) 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

33 MNL VaML Vvm. Erd. Üztv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve

34 Területmérték. 1 katasztrális hold = 1600 négyszögöl = 5755 m² = 0,5755 hektár (ha).

35 MNL VaML Vvm. Erd. Üztv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

36 Gáyer, 1936. 151. p.

37 Gyöngyössi Péter: Sessionális (Erdő)Gazdálkodás. Történeti szempontok a vendvidéki és őrségi erdők értékeléséhez. In: Múlt és jövő. Kisparaszti szálalás a Vend-vidéken. Szerk. biz. Lett Béla et al. Sopron, 2009. (továbbiakban: Gyöngyössi, 2009.) 47. p.

38 Folyamatos erdőborítást biztosító erdőgazdálkodás, a fakitermelés egy-egy fa, facsoport kivágásával történik. A létrejövő erdőállomány többkorú, változatos fajfajösszetételű.

Pechtol István erdőmérnök írta le 1954-ben. Véleménye szerint, az erdő–mező váltógazdálkodás, a heterogén erdőgazdálkodási szokások, a háború során befüvesedő, majd beerdősödő területek megléte, az erdőállományokra jellemző többszintesség, vegyeskorúság, jó felújulási képesség és az idős erdők hiánya mind hozzájárul ahhoz, hogy szálalóerdő kialakításának lehetősége adott legyen a területen.³⁹ A szálalóerdők kialakítása napjaink erdőgazdasági gyakorlatának is feladata, hiszen a többszintes, elegyes, vegyes korú állományok sokkal ellenállóbbak a megváltozó éghajlati feltételek⁴⁰ és a terjedő új növénykárosítókkal és kórokozókival szemben.⁴¹

A 2. világháborút követő átmeneti időszak (1945–1950) elkeseredett erdőirtásáról a Szentgyörgyvölgyi erdőtervezési körzet 2005. évi üzemtervében és Moldova György „Az Őrség panaszja” című riportgyűjteményében is olvashatunk. A gazda, tudva hogy erdejét bármikor elveszítheti, igyekezett azt kihasználni. „Az eddig oly gondosan óvott erdőkben egész nap zuhogtak a balták, kivágni, amit csak lehet – mondták a gazdák –, mert úgyis elvész, be kell vinni a térszbe.”⁴² Az erdők 1950–1952-ben a megalakult termelőszövetkezetekhez kerültek, ez tovább növelte a termelést. Végül, az állam az 1952. évi tagosítás alapján, kizsarolt, fatőkesze-

gényes, ritka faállományokat, rontott erdőket vett át.⁴³ A paraszti szálalás helyett városos üzemmódot alkalmaztak.⁴⁴

A 2000-es évek elején, az erdőterület közel felét kitevő bükkösök önfenntartóak voltak, értékes ipari fát és jó minőségű tűzelőt szolgáltatottak.⁴⁵

A kisebb foltokban jelen levő, ősi, elegyes erdei fenyevesekről Szinetár a következőképpen emlékezett meg: „Sajnos már múlt időben kell róluk beszélni, mert védelem hiányában, a folyamatos kitermelésük következtében a famatuzsálemnek beillő példányok eltűntek.”⁴⁶

Az Őrségi Nemzeti Park Natura 2000 területeinek fenntartási terve alapján, az erdőkkel kapcsolatban megfogalmazott cél a tájhozons fajajokból álló, változatos fafajösszetételű, mozaikos térszerkezetű és többkorú állományok létrehozása, fenntartása.⁴⁷ Az erdők egészségi állapota, a facsoportok állékonysága jobb lesz ez által. Az elegyesség növelése, a pionír lombhullató fafajok (pl. rezgőnyár, nyír) kíméletével is a célkitűzések között szerepel, a megfelelő mennyiségű (30, illetve 50 m³/ha) álló és fekvő holtfa⁴⁸ biztosításával együtt.

Az Országos Erdőállomány Adattár alapján, a Magyarszombatfa határában található erdők az 1. ábrán látható erdőállomány típusokba tartoznak.⁴⁹ A diagram csak az erdőgazdasági művelés alatt álló területekkel számol, utakkal, nyiladékokkal, művelésből kivont területekkel nem.

39 Márfi, 2005.

40 D'Amato, A. W. – Bradford, J. B. – Fraver, S. – Palik, B. J.: Forest management for mitigation and adaptation to climate change: Insights from long-term silviculture experiments. = Forest Ecology and Management, 2011. Vol. 262 (5). 803–816. p.

41 Csóka György: A természetesség hatása az erdők egészségi állapotára. In: A folyamatos erdőborítás fenntartása melletti erdőgazdálkodás alapjai. Szerk. Varga Béla. Sopron, 2013. 43–57. p. (Silva naturalis; 1.)

42 Moldova György: Az Őrség panaszja. Bp., 1974. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova0157_kv.html (Megtekintve: 2022. július 27.; továbbiakban: Moldova, 1974.)

43 Márfi, 2005.

44 Uo.

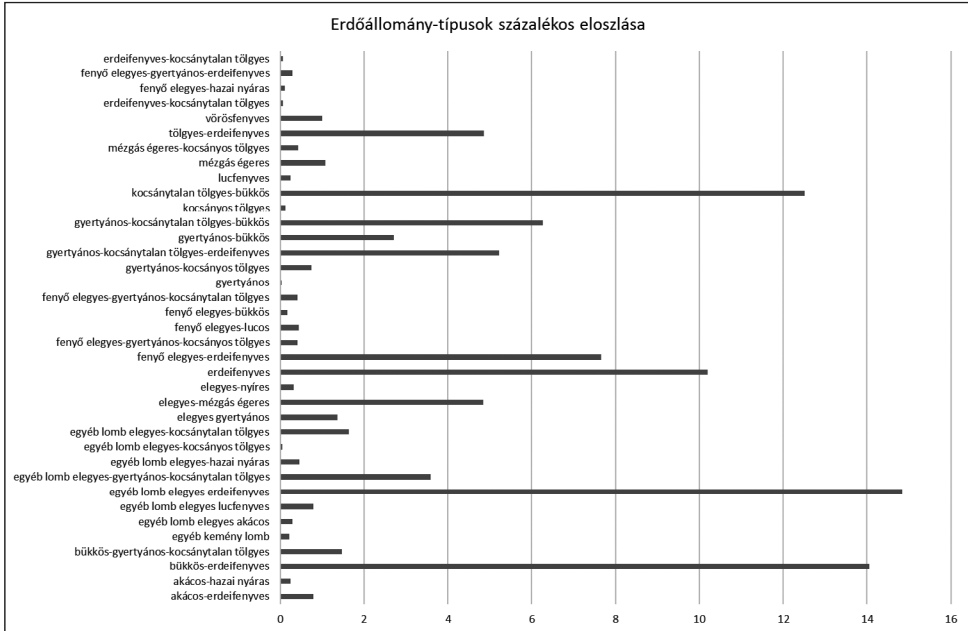
45 Szinetár, 2000. 25. p.

46 Szinetár, 2000. 30. p.

47 Natura 2000 fenntartási terv.

48 Az erdőben hagyott, elpusztult fa – még álló vagy már kidőlt –, faág, fatuskó ökológiai értéket képvisel pl. madarak, rovarok költőhelyeként vagy az erdőfelújulás színtereként. A téma szakirodalmában bőséges.

49 Az adatok forrása: <https://erdoterkep.nebih.gov.hu/> (Megtekintve: 2022. június 10.)

1. ábra: Erdőállomány-típusok százalékos eloszlása

Az ábrából is látható, hogy a fafajösszetétel változatos, 37 különböző erdőállomány típust találhatunk a községhatárban. Területfoglalás alapján azonban, mindössze négy elterjedése haladja meg a 10%-ot: Bükkös-erdeifenyves (14,05%), egyéb lomb elegyes erdeifenyves (14,85%), erdeifenyves (10,19%), kocsánytalan tölgyes-bükkös (12,51%). Natura 2000 védelem érvényes a községhatár erdeinek 83,61%-a, ezek elsődleges rendeltetése a természetvédelmi rendeltetés, míg a fentmaradó 16,39% erdőterület elsődleges rendeltetése a faanyagtermelés.

Az erdőgazdálkodás módja, jellemzői

„Erdőkultúra nincs, csak erdőpusztítás. Erdőt itt senki sem ültet, csak a természet.”⁵⁰

– olvashatjuk Gáyer Gyulánál. Ezzel szemben áll Szinetár 70 évvel későbbi megállapítása: „Az őrségi ember élete összenőtt az erdővel. Az erdő fáit jelentették számára a szerény, de biztos megélhetést, használati tárgyainak jó része is az erdőből került ki. Nem utolsósorban pedig a tűzfát is ez szolgáltatta.”⁵¹ Az egyes fafajok felhasználási módjait az 1. táblázat foglalja össze.⁵² A felhasználatok nem a nagybirtokokon vagy a közbirtokosságok erdeiben jellemző vágásos üzemmód szerint történtek, hanem kisebb területek tarra vágásával vagy még egy-egy fafaj egyedeinek, vagy egy-egy, a célnak megfelelő alakú, méretű faegyed kivágásával.⁵³ Ez állandó erdőborítást, végeredményként, többkorú állományokat eredményezett. Költségvonzata miatt, a fel-

51 Szinetár, 2000. 25. p.

52 Gyöngyössi, 2009. 30–61. p.

53 Gyöngyössi, 2009. 52. p.

50 Gáyer, 1936. 149. p.

újítás sem csemetéről történt, hanem sardjazzással, illetve a keletkezett lékekbe a környező erdőkből bejutó magokkal, „magavetéssel”.⁵⁴ A kitermelt fanyagot lovas szekéren, szánon szállították el az erdőből.⁵⁵ A fakitermelés mellett, az erdei mellékhasználatok⁵⁶ is jelentős értéket képviseltek. Vadgyümölcsöket – szamóca, szeder, málna, vadkörte –, gyógynövényeket – pl. hársfavirágzat –, gombát szedtek. A rossz minőségű termőföld miatt hiányzó szalma pótlására az állatállomány istállózására az erdei almot is használták. Az erdei fenyő csapolásával kinyert gyantát ipari alapanyagként értékesíthették. Ehhez, a kéreg lehántásával tükröt nyitottak a fa törzsén. Az ebbe vágott V alakú sebből gyűjtötték a gyantát. Moldova György 1970-ben íródott riportjában egy idős erdész azt állította, egy fa 1 év alatt 1,5 kg gyantát adott. Mivel az eljárás károsítja a fát, a véghasználat előtti 5 évben végezheték el a műveletet.⁵⁷ A 20. század elején az Őrségben a „rigászás”⁵⁸ is dívott még: „A rigókra télen vadásztunk, elbújtunk a sátorban a tűz mellé, úgy vártuk őket. Nagy tüzet nem volt szabad rakni, mert a madarak észrevették volna. A csalómadár odahívta a fenyőrigókat, rátelepedtek a ri-

gászófa enyves vesszőire,⁵⁹ ráragadtak, ki-rohantunk, lekapkodtuk őket, és a földhöz csapdostuk. Vigyázni kellett, hogy meg ne szökjenek, mert ha elszabadultak, elmondták a többieknek, hogy ne jöjjenek oda. Ha eladtam a madarakat, két-három pengőt is megkaptam érte, ha nem akadt vevő, megettem a rigókat.”⁶⁰ – mondta Moldova könyvében a már említett idős erdész.

A magyarszombatfai református iskola erdejének üzemtervéből értékes információt kapunk az alkalmazott erdőgazdálkodási módokról és mellékhasználatokról is. Az 1866-ban még „hasznavehetetlen területen” a természetes szukcesszió⁶¹, azaz a „magavetés” útján erdeifenyő erdő alakult ki. Az iskola 5,4 kh területű erdeje 1924-ben került állami kezelés alá mint egyházi tulajdonú erdő. „Az erdő eddig vágásforduló nélkül rendszertelenül kezeltetett, a fahasználatok a szükséghez képest gyakoroltattak szálalással. ... Előhasználatok és mellékhasználatok nem gyakoroltattak.”⁶² – állapította meg az üzemterv. A kitermelt faanyag az iskola céljait szolgálta: építkezéshez használták, illetve tűzifát adott. Szekereken hordták ki, nem értékesítették.⁶³ A körmendi Magyar Királyi Erdőgazdálkodási Igazgatóság irányította elő: „A jövőben továbbra is a jelenleg állományt alkotó erdeifenyőt fogjuk tenyészteni lucfenyővel elegyítve,” oly módon, hogy

54 Vadas Jenő (1857–1922) elnevezése a magról történő természetes erdőfelújításra. *Kollwenz Ödön: Száz éve jelent meg Vadas Jenő „Erdőműveléstan”-a.* = Erdészeti Lapok, 1999. 1. sz. 26. p.; Lásd még *Földes János: Az erdő, annak művelése, hasznai, védelme és rendezése.* Bp., 1911. 41–42. p.; Gyöngyössy, 2009. 53. p.

55 Gyöngyössy, 2009. 53. p.

56 Erdei mellékhasználat minden olyan fakitermelésen kívüli tevékenység, amely gazdasági értéket képvisel, pl. boggyógyűjtés, gombászás, méhészkedés, vadászat, régebben legeltetés, makkoltatás, alomszedés, mezőgazdasági köztelhasználat is ide tartozott.

57 Moldova, 1974.

58 Énekesmadarak begyűjtése, értékesítési céllal. A hazai madárvédelem térnyerésével betiltották.

59 A rigászó enyvet fenyőtobozból, fehér fagyöngyből és lenolajból házilag állították elő. A csalómadarat hurokkal fogták meg, majd kalitkában rejtették el a kiszemelt fa alá.

60 Moldova, 1974.

61 Természetes szukcesszió: a környezet változásának hatására elinduló folyamat, a növénytársulások fejlődése, változása, mely a termőhelyi feltételek szerinti legösszetettebb növénytársulás, zárótársulás felé halad.

62 MNL VaML Vvm. Erd. Üzvtv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üzvtv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

63 Uo.

a lucfenyő elegyaránya „0,2-t ne igen haladja meg.”⁶⁴ Az igény szerinti szálalást azonban 60 éves vágásforduló mellett, tarvágásos üzemmódra módosították. Az erdőtag kis terület miatt, 2 évente 0,8–0,9 kh tarvágását irányozták elő. A tarra vágott területet fészekbe vetett erdeifenyő magról újították fel, majd lucfenyő csemetével pótolták, teljes záródásig. 1924–1934 között összesen 0,8 kh-on tisztogatást, 2,5 kh-on gyérítést is előírtak, összesen 10 m³ előhasználati fatömeeggel. Az állomány ápolási munkákat minden esetben a Magyar Királyi Erdőgondnokság előzetes kijelölése után, körültekintően végezheték el.⁶⁵

Mellékhasználatok tekintetében, az üzemterv az alomszedést és az erdei legeltetést megtiltotta. Az útpászta⁶⁶ rendben tartását, az ott nőtt fű évi legfeljebb kétszeri sarlózását írta elő, az erdőgondnokság engedélyével, az erdőőr jelenlétében. Ezt az üzemtervbe be kellett jegyezni. Az üzemterv első félfordulószakában⁶⁷ két ízben történt fűkaszás. A vadászatot bérbeadás útján, a község többi erdőtulajdonosával együtt értékesítette az iskola.

Az erdőgazdálkodást befolyásoló tényezők: törvényi háttér, tulajdonviszonyok

Magyarországon 1848-ban, az úrbéresség megszűnésével a jobbágyok lehetőséget kaptak az általuk használt földterület tulajdonjogának megszerzésére. Az erdőhasználat azonban gyakran továbbra is a földesúr erdejében folyt, a helyzetet csak az 1853. évi úrbéri pátens, illetve az 1871.

64 Uo.

65 Uo.

66 Erdei út, az erdőrezslet megközelítését, a kitermelt faanyag elszállítását szolgálta.

67 Ez 10 évet jelentett.

évi LIII. törvénycikk V. fejezete rendezte.⁶⁸ Az erdők megmaradását biztosítandó, az erdészeti üzemterv szerinti gazdálkodást az 1879. évi első erdőtörvény írta elő. A további visszaélések megszüntetésére alkották meg az 1898. évi XIX. törvénycikket.

A történelmi Őrség falvaiban jellemző „sessionalis erdők” Magyarszombatfa és Gödörháza területén nem voltak jellemzőek. Az úrbéri pátens követő tagosítás Gödörházán elmaradt, a kiegyezést követően is úrbéri jellegű jogviszonyok uralkodtak. A településen közös legelőt nem használtak. Az erdőket hamar felosztották (1866). Hét darab 3/8 úrbéri telek jött létre, egy egész telki illetmény 52 kh területet jelentett. A településhez tartozó uradalmi erdők a Battyhány családot követő Nádasdyaktól egy brüsszeli bank tulajdonába kerültek, ahonnan az egykori jobbágyok megváltották. Gödörházán nem alakult közbirtokosság vagy erdőbirtokossági társulat.⁶⁹

Az 1929. évi tagosítás tervezési naplója alapján, az erdőterületek a legelőkkel vegyesen, hat dűlőben helyezkedtek el: Karácsony legelő, Karácsony erdő, Konokai legelő, Konokai erdő, Hegyhát legelő és Hegyhát erdő dűlőkben. 107 tulajdonos között oszlanak meg az erdők, egy gazdának több erdő, illetve legelő tulajdona is lehetett, egy vagy

68 *Petercsák Tivadar*: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. In: *Agria*. Az Egri Múzeum évkönyve. 19. Szerk. Bodó Sándor; munkatársa Csiffáry Gergely, Petercsák Tivadar. Eger, 1983. 375–392. p.; *Kollwentz Ódön*: Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotások története. = *Az erdő*, 1986. 8. füz. 357–361. p.; 1871. évi LIII. törvénycikk az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. *NetJogtár*. Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei%3Fkeyword%3D1870.%2520%25C3%25A9vi%2520X.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9ncikk> (Megtekintve: 2022. június 10.)

69 *Horváth Sándor*: Gödörháza és Métnekpuszta története. In: *Horváth*, 2000. 133. p.

Magyarorszombatfa kateszteri térképe, 1942. 2. szelvény (MNL VaML Térképgyűjtemény T 751.)

akár több dűlőben. A tulajdonosok között 106 egyéni gazdálkodó, illetve a református elemi iskola szerepel. Az egy szelvény számon nyilvántartott földterületnek általában egy tulajdonosa van, esetleg egy házaspár tagjai a tulajdonosok. Egyetlen esetben van három birtokosa a szelvénynek (Konokai erdő dűlő, 1389. szelvény, Kocsis Gyula, Ödön és Etel). Az egy-egy szelvény számon nyilvántartott földterületen a gazdák erdő és legelő tulajdonnal is rendelkeztek. A legnagyobb területű szelvény 2 hold 8450 négyszögöl (ez kb. 4,50 ha-nak felel meg), a legkisebb 586 négyszögöl (kb. 0,21 ha), míg az átlagos méret 5144,89 négyszögöl (1,85 ha). A kis parcellák, valamint a legelők és erdők váltakozása változatos szerkezetű élőhelyeket hoztak létre. A községhatárban uradalmi

erdőbirtok nem helyezkedett el. A Magyarország Gazdacímtára 1925 kiadvány alapján, Gödörháza határában 100 kh-nál nagyobb birtoka volt a vasvári lakóhelyű Horváth Sándornak és társának, az 510 kh-ból 71 kh erdőterülettel.⁷⁰ Ezt a tulajdonos kisbirtokként értékesítette egy helyi lakosnak.⁷¹

A szombatfai birtokelkülönítés 1868. szeptember 9-én zajlott. Magyarorszombatfán egy parasztgazdának 12,98 kh jutott, amely magában foglalta a réteket, legelőt,

70 MNL VaML Urbéri ügyek. Urbéri törvényszék iratai, Gödörháza. Tervezési napló (Erdők).

71 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár. Bp., 1925. (továbbiakban: Gazdacímtár, 1925.) 354. p.

erdőt, és szántót is.⁷² 1940-ben tagosítást rendeltek el a településen, mivel „az illetmények eladroltsága igen nagy mértékű, az uthálózat hiányos, a dülöbeosztás célszerűtlen, végül az áttérés a jobb, okszerűbb és belterjesebb gazdálkodásra a tagosítástól remélhető.”⁷³ A munka során az erdőterületbe nyúló mezőgazdasági területeket illetménycsere útján megszüntették.⁷⁴ A vizsgált időszakhoz legközelebbi az 1942-ben készült kataszteri térkép. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a községhatárban 70 fő rendelkezett erdővel. A birtokméretekéről, sajnos, nem rendelkezünk pontos adatokkal. Egy pár több erdőrészletet is művelt. Az erdők a Tói föld, Nagy völgy, Csepeles, Nagy pázsit és Halincza dülőkben, egy tömbben vagy legelőkkkel váltakozva álltak. A birtokokok neveit a térkép a Nagy pázsit, Tói föld, Csepeles és Halincza dülők esetében tünteti fel.⁷⁵ Az egyéni tulajdonosok esetében, sajnos, nem került elő erdőgazdálkodással kapcsolatos anyag a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárából.

A község határában erdőtulajdonnal rendelkezett még a magyarszombatfai református iskola. Az 1924–1927 között készült erdészeti üzemgazdálkodási terv alapján, ez az erdő kis kiterjedésű (mindössze 5,4 kh). A terület teljes egészét erdő borította.⁷⁶ Az 1925. évi Gazdacímár, Magyarszombatfa határában 100 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkezett Batthyány Iván gróf.

Ez 216 kh erdőt, 4 kh szántót és 5 kh rétet jelentett, amelyek a Herceg Batthyány-Strattmann Hitbizomány Körmenői uradalmának részét képezték. Az erdőket saját kezelésben hagyták, míg a szántót és a rétet kisbérletként értékesítették a Batthyányiak.⁷⁷ Bár a Hitbizomány gazdasági működésének egyik pillére a „saját kézben tartott erdőgazdaság” volt, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára gyűjteményében – sajnos – az uradalmi erdő gazdálkodási adatait sem sikerült megtalálnunk. Az egyéni gazdálkodók és a Batthyány uradalom mellett, község is birtokolt erdőt.

A Magyarország Gazdacímárának 1935. évi adatai az 1925. évihez képest változást mutatnak: a nagycsákányi lakóhelyű Batthyány Iván gróf örökösei 224 kh területű birtokkal rendelkeztek, amelyből 203 kh az erdő.⁷⁸

1935-ben, Gödörháza esetében, 100 kh-nál nagyobb földterület tulajdonosai a budapesti Budaházy Lászlóné és társai. A 377 kh nagyságú birtokból, 106 kh erdő. A gödörháza lakóhellyel rendelkező Dóczy István művelt még meg nagy területet (133 kh összesen, amelyből 31 kh az erdő.)⁷⁹

Az 1945. évi földtörvény a 100 kh-nál nagyobb méretű birtokokat állami tulajdonba vette. Az Őrségbe azonban a változás csak 1948-ban érkezett meg: ekkor az uradalmi erdők azonnal állami kézbe kerültek.⁸⁰ A kataszteri birtokív alapján, az uradalmi erdők a Haricsa – a kataszteri térképen Halincza – dülőben helyezkedtek

72 Szakály Ferenc: Magyarszombatfa története. In: Horváth, 2000. 84–86. p.

73 MNL VaML Szombathelyi Állami Erdőgazdaság iratai (továbbiakban: SZÁE) 1333/1940.

74 Uo.

75 MNL VaML Térképgyűjtemény T 751.

76 MNL VaML Vvm. Erd. Üzvt. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üzvt. 1924. évi erdészeti gazdasági üzempterve.

77 Gazdacímár, 1925. 354. p.; Kaposi Zoltán: A Herceg Batthyány-Strattmann hitbizomány gazdasági változásai a 20. század első felében = Közép-európai Közlemények, 2012. 3–4. sz. 204. p.

78 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímár. A 100. kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Bp., 1937. (továbbiakban: Gazdacímár, 1935.) 327. p.

79 Gazdacímár, 1935. 327. p.

80 Moldova, 1974.

el, rétek és legelők mellett. Az erdők 4–5. minőségi osztályba tartoztak. A termőhely leírás alapján, mély termőrétegű talajon álltak az állományok. A faanyagot nagy távolságra értékesítették. Mivel a környék fában bővelkedett, helyben a gallyfa is eladhatatlannak számított. A tagosítás után az Őriszentszéki Erdőgazdaság kezelésébe kerültek.⁸¹ A földreform törvényhez kötődő, a nagyüzemek érdekeit és a termelőségüket létrehozását célzó⁸² tagosítás Magyarországon 1950-ben, Gödörházán 1951-ben valósult meg.⁸³ Így 1950-től termelőségüket kezelte az erdőket, majd – az 1952. évi földrendezés során – vette át az állam, az „akkori értékítélet szerint ronított erdőket.”⁸⁴

Jelenleg Magyarországra és Gödörháza 62%-ban erdőszült, ez jóval az országos átlag (20,8%) felett van.⁸⁵ Az Országos Erdőállomány Adattár alapján, az erdők 56,49%-a állami, 34,86%-a magán, 8,6%-a vegyes, míg 0,05%-a közösségi tulajdon. Ez az országos átlagnak megfelelő arányt jelent.⁸⁶

Az állami tulajdonú erdőrészek nagyobb területűek (átlagosan 4,19 ha, 0,13–23,56 ha közötti adatokkal), a magán tulajdonban állók elaprózottabbak, átlagos területük 1,56 ha (0,07–19,84 ha között változó).⁸⁷

81 MNL VaML SZÁE 94. doboz. Magyarországra. Kataszteri birtokív.

82 Horváth Antal: Tagosítások Vas megyében, 1949–1956. 1. rész. = VSZ, 2021. 3. sz. 354. p.

83 Uő: Tagosítások Vas megyében, 1949–1956. 2. rész. = VSZ, 2021. 4. sz. 486. p.

84 Márfi, 2005.

85 Uo.

86 Az adatok forrása: <https://erdoterkep.nebih.gov.hu/> (Megtekintve: 2022. június 10.)

87 Uo.

Összegzés

Az 1929 óta eltelt csaknem 100 év változásai az erdővel kapcsolatos hozzáállás, elvárások területén is felismerhetőek. A hajdan csaknem teljesen magán tulajdonban álló, „takarékbetétként” működő, illetve a háztartás, iskola, uradalom faanyagszükségletét ellátó erdőség ma már nagyobb részt állami tulajdonban (56,49%) van, s a községhatár erdeinek 83,61%-ának elsődleges rendeltetése a természet védelme, a Natura 2000 hálózat részeként. A hajdani paraszti gazdálkodással kialakított mozaikos tájszerkezet számos, ma már védett növény- és állatfaj számára teremtett életfeltételeket. A magyarországi református elemi iskola erdészeti üzemtervében is említett szálaló erdőgazdálkodás a jövőben is alkalmazható eljárás, az inváziós növénykórokozó és -károsító fajokkal, klímaváltozással szemben ellenállóbb, egészségesebb erdőállományok kialakítására.

Bár számos, a múltbeli erdőgazdálkodást jellemző adat megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának anyagában, a Szentgyörgyvölgyi Körzet 2005. évi erdészeti üzemtervében és az Arcanum adatbázisban, tanulmányunk mégis hiányos maradt. Az egyéni erdőgazdálkodókra vonatkozó tervek nélkül, az általuk használt erdőgazdálkodásra, fakitermelési és erdőfelújítási módokra csak következtetni tudunk. A Batthyány család Körmendi Hitbizományához tartozó erdőreszlet üzemterve, sajnos, szintén nem fellelhető. A Hitbizományi erdő kezelése feltehetően más módszerekkel történt, hiszen a nagy kiterjedésű uradalmi erdőkben erdészeti szakszemélyzet irányításával, tervszerű erdőgazdálkodás folyt.

ILLÉS PÉTER

A tájváltozás és a szociokulturális környezeti átalakulás kölcsönhatásairól a kistalusi zártkerti művelésű szőlőhegyeken

A kistermelői földhasználat visszaszorulása Magyarországon¹

Magyarország mezőgazdasága az 1989–1990. évi politikai rendszerváltást követő évtizedekben a globális kapitalista élelmiszertermelés gazdasági folyamataiba integrálódott, aminek lényegi jellemzője a tömeges élelmiszeripari termelékenység folyamatos fokozása, az olcsó élelmiszer rendszerének működtetése, a profit maximalizálása, az ökoszisztéma és a természeti erőforrások termelőerőként való kihasználása, valamint az ipari–digitális kapitalizmus (poszt)modern fogyasztáscentrikus működésének kiszolgálása. A magyar paraszti réteg történeti utódjaiként meghatározott „hagyományos termelők”, illetve az élelmiszer-önrendelkezés hazai átalakulása során a mezőgazdasági termelők és városi fogyasztók sokirányú kapcsolatai jöttek létre az elmúlt évtizedekben.² A posztszo-

cialista átmenet az elmúlt három évtized alatt olyan makroszintű komplex ideológiai, kulturális és gazdasági folyamatok mentén zajlott, amelyek mélyreható és regionálisan is eltérő társadalmi szerkezetváltozással is együtt jártak. Úgy gondolom, mindezek következtében az ezredfordulós ipari–technológiai fejlődés városi és azok agglomerációs központjain túli (belső)periférikus helyi társadalmakon belül a földtulajdonlásra és földhasznosításra vonatkozó attitűdök és igények megváltozása, párhuzamosságai³ a leginkább meghatározó emberi ágenciák a formálódó 21. századi vidéki táji diverzitás kialakulásában. A magyar falvakat egészen a közelmúltig jelentősen meghatározó, történeti hagyományos családi gazdálkodás, mezőgazdasági kistermelés folyamatos visszaszorulása azonban recens totalitásában átláthatatlan nyomokat hagy ökológiai (ant-

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00730/20). A terepi interjúk helyszíneire, időpontjaira és alanyaira vonatkozó adatok, a (digitális) hangzóanyagok, a kéziratos gépelt és (digitálisan) fotózott dokumentációk megtalálhatók a szombathelyi Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztálya Adattárában („Paraszti szőlőhegyek változásvizsgálata a Délnyugat-Dunántúlon”, NAd/2407-2021), illetve Fotótárában nyilvántartásában. Az itt közölt írás rövidített változata az esettanulmányokat is bemutató–elemző bővebb feldolgozásnak.

2 Balogh Pál Géza – Michels Ambrus – Nemes Gusztáv – Szegedyné Fritz Ágnes: A hiányzó láncszem – termelők és fogyasztók összekötésének dilemmái a rövid élelmiszerláncokban. = Fordulat, 2021. 2. sz. 109–148. p.

3 Vajda András: Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Változó ruralitások. A vidékiségi mai formái. Szerk. Jakab Albert Zsolt, Vajda András. Kolozsvár, 2019. (továbbiakban: Jakab – Vajda, 2019.) 11–30. p. (Krizsa Könyvek; 45.)

ropogén) tájalakító hatásaiban is.⁴ Annyi bizonyos, hogy miként a korábbi történelmi korszakváltásokban, jelenünkben is alapvetően meghatározóak a földbirtoklás feltételrendszerei, az erőforrásként – termőföld, erdő, víz, ásványkincsek – hasznosítható területek tulajdonjogának változásai, azok különféle társadalmi rétegekben való átértékelődése.⁵ Ugyanakkor ellentmondásos módon, a széleskörű társadalmi–kulturális átalakulás és ideológiai–gazdasági átrendeződés – pl. „környezettudatosság”, „fenntarthatóság”, „klímaváltság” – során, illetve mindazok ellenére, a falvak preindusztriális korszaka máig ható és sokféle kulturális, szellemi–tudati hagyatékot – pl. „helyi hagyomány”, „helyi erőforrás” –, valamint táji–környezeti reliktumot örökített tovább mikroszinten. Olyannyira, hogy ezek szám-

bavétele és azonosítása – pl. értéktár mozgalom –,⁶ gazdasági hasznosíthatóságuk megteremtésének igénye, illetve az ezekre történő reflexiók a megváltozott élelmiszer előállítási technológiai adottságok miatt is párhuzamosságokat mutató rurális gazdaságban – pl. „helyi termék”, „ökológiai gazdálkodás”, „biogazdálkodás”, „innovatív agrárkezdeményezések” –⁷ tulajdonképpen a mai napig jelen vannak, még ha azok csak temporalitásukban, töredékeikben és részlegességükben is hasznosulnak.

A magyar vidéki társadalom egykor általános tradicionális földcentrikus gondolkodása, a föld birtoklása szimbolikus értéke, annak megtartása és gyarapításának aspirációja,⁸ a családi gazdálkodási műveltség átörökítése láncolatának megszakadásával tulajdonképpen a 21. századra elveszett. Ennek kialakulása magyarázatában a ma széles körű konszenzuson alapuló legfőbb tézis, hogy a 20. század második felében, az 1950-es évektől a kollektivizáláson és „korszerű nagyüzemen” alapuló szocialista mezőgazdaság a saját földtulajdonnak csak kevés teret hagyó rendszert hozott létre, illetve a föld forgalmi értékét is megszüntette. Ez a hatalmas változás valóban együtt járt a vidéki társadalom megélhetése szempontjából az 1945 előtti paraszti gazdaságok hordozta mentalitás és műveltség devalválódásával, illetve a családi gazdálkodás beszűkülésével. Ugyanakkor, az államszocialista modernizáció idején a részleges földhasz-

- 4 *„Hazánk mai birtokszerkezete tehát az 1945 előttinél is szélsőségesebb képet mutat, mert akkor a nagyüzemek területi aránya csak feleakkora volt, mint ma. Súlyosbítja ezt az a tény is, hogy azóta csaknem egymillió hektár mezőgazdasági területtel lett szegényebb az ország. Statisztikai kimutatások szerint az egykori termőföldből ennyit foglaltak el a vízügyi létesítmények, az utak, a vasutak, a lakóparkok, a „zöldmezős” beruházások, a vásárlóközpontok, az üdülők és a közelebből meg nem határozott „egyebek”. Az erdősítés alig néhány százalékot tesz ki. A megművelt területekből, becslések szerint mintegy 400 000 hektár van külföldiek bérletében vagy társaságokon keresztül a birtokában, ami egy megyényi területet jelent.”* – summázza Andrásfalvy Bertalan az ország teljes társadalmát érintő ezredfordulós mezőgazdasági posztállapotot. *Andrásfalvy Bertalan: Bevezetés. A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében.* In: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében.* Szerk. Uó, Vargyas Gábor. Bp., 2009. 17. p.
- 5 *Máté Gábor: Táj és kollektivizálás. A kisparaszti gazdálkodás felszámolásának táji hatásai az egyházasokzári termelészövetkezet területén.* In: *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Szerk. Horváth Sándor, Ö. Kovács József. Bp., 2015.: 158. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

6 *Kemecsi Lajos: A néprajztudomány és a hungarikumok kapcsolata.* = *Honismeret*, 2018. 1. sz. 20–26. p.

7 *Bíró A. Zoltán: Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához.* In: *Jakab – Vajda*, 2019. 175–183. p.

8 *Molnár Mária: Társadalmi tagozódás.* In: *Magyar Néprajz. 8. Társadalom.* Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp., 2000. 489. p. (Magyar néprajz nyolc kötetben)

nálatot, a magáncélú élelmiszertermelést lehetővé tévő, 1990-ig működő háztáji gazdálkodásba (kb. 0,5 ha⁹ a családi ház körül, kertekben, termelősövetkezet földjein stb.) visszaszoruló utóparaszti hagyományok – pl. családi keretekben történő gazdálkodás, munkavégzés a munkáért önmagáért, az önellátás eszményéhez való igazodás – mentén ugyan valóban lejátszódott a történelmi parasztság teljes megszűnése.¹⁰ Azonban a vidéki népesség tömeges termőföldhöz való kapcsolata, a megélhetésben játszott szerepe mégis egy fél évszázadig még fenn tudott maradni. Ez még akkor is így volt, ha az államszocializmus rendszerszinten nemcsak a föld magántulajdonként való lehetőségét korlátozta, hanem a profit megszerzésére érdekében a javak és erőforrások hasznosítására irányuló egyéni kezdeményezői szerep sem nyerhetett teret és a kollektív tulajdonlason alapuló termelősövetkezeti együttes munka is mélyen, tartósan áthatatott az egykori paraszti közösségek helyén létrejött falusi társadalmat.¹¹ Sőt, társadalm szerkezetileg nézve, 1981-ben a magyar lakosság szinte a fele, 42%-a foglalkozott valamilyen módon mezőgazdasági kistermeléssel az életkörülményei javításához, ezen belül mindössze csak 11,2% tartozott a szövetkezeti parasztsághoz, 31,2% volt a munkásosztály tagja és 26,9% nyugdíjas. A magyar mezőgazdaság karakterét meghatározóan, a 1990-ben még kb. 1,41 millió háztáji és kisüzem működött Magyarorszá-

gon, a „paraszti polgárosodás” sajátos kései, tömeges nivóján.¹²

A már ezredfordulós poszt szocialista, kényszerűen (újra) kapitalizálódó, a vállalkozásoknak, piacosodásnak lehetséges módon teret nyitó Magyarország – pl. kárpótlások, agrárprivatizáció az 1990-es években, mezőgazdasági kft.-k – általános ideológiai, társadalmi-kulturális és gazdasági átalakulásának jelentős mérföldköve volt 2004-ben az Európai Unióba és annak fejlesztési paradigmáihoz – pl. fenntarthatóság, tudástársadalom, vidékfejlesztés – történet csatlakozás. A politikai-ideológiai változásokat a társadalmiak csak lassabban követték, ennek oka, hogy ugyan bizonyos piacpárti, a fogyasztói társadalom kialakulása felé mutató változások még az államszocialista mezőgazdaságban megtörténtek – pl. órabér, havi fix jövedelem bevezetése, technológia- és tudásintenzív szövetkezeti működés – 1990-ig, azonban a piaci árutermelő mezőgazdasági üzemek működtetéséhez szükséges komplex tudás – termékkör meghatározása, termelési folyamat, végtermék értékesítése – széles társadalmi körben egyáltalán nem állt rendelkezésre.¹³ Az uniós csatlakozás előtt közvetlenül, a 2003. év végi gazdaságszerkezeti összeírás szerint még 766.000 egyéni gazdaság és 7813 működő gazdasági szervezet állt az országban.¹⁴ A falusi társadalom számára kényszerű és erőltetett mezőgazdasági kapitalizációt mutatja, hogy a statisztikai vizsgálatok szerint az egyéni gazdaságok 59%-a (sic!) még ekkor is saját fogyasztásra terme-

⁹ Területmérték. 1 hektár = 10.000 m².

¹⁰ Szilágyi Miklós: Bevezetésként: az utóparaszti hagyományokról. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Szerk. Schwarcz Gyöngyi, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Bp., 2005. (továbbiakban: Schwarcz – Szarvas – Szilágyi, 2005.) 9–16. p. (Műhelytanulmányok. Rendszerváltás Magyarországon)

¹¹ Sárkány Mihály: Vállalkozók Varsányban. Mezőgazdaság és azon túl a nagyvilág. In: Schwarcz – Szarvas – Szilágyi, 2005. 37–46. p.

¹² Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp., 2002. 203. p. (Osiris tankönyvek)

¹³ Domschitz Máttyás: Mezőgazdaság a (sosem) létező szocializmusban. A kapitalista piacgazdaság Kádár-kori gyökerei. = Fordulat, 2021. 2. sz. 120. p.

¹⁴ Takács József: A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján. 1. = Statisztikai Szemle, 2005. 8. sz. (továbbiakban: Takács, 2005.) 705. p.

lőnek vallotta magát, 29%-a alkalmi áruter-melőnek és csak 11%-a elsősorban áruter-melőnek. Tehát az ezredforduló környékén alapvetően még mindig hangsúlyosan kis-kapacitású szervezetekből állt a magyar me-zőgazdaság, még akkor is, ha az egyéni gaz-daságok (úgynevezett kisüzemek) száma már a szocialista mezőgazdaság idején, az 1970–1980-as évektől csökkenő tendenciát muta-tott, ami az 1990 utáni gazdasági átmenetben felgyorsult.

Az egyéni gazdaságok csökkenésének az okát 1990 előtt elsősorban az elöregedés jelentette, majd a 2000-es évekre a mező-gazdasági termelés elégtelen jövedelme-zése, piaci és értékesítési problémák okoz-ták, valamint a korábbi nagyüzemi termelésszervezés átalakulása (pl. kister-melők alapanyaggal, védekezőszerekkel, szaktanácsadással stb. való ellátásának megszűnése).¹⁵ A csökkenés elsősorban a 10 ha alatti egyéni gazdaságokat érintette leginkább, azon belül is az 1 ha-nál is kisebb területen gazdálkodókat, akik ugyan az egyéni gazdaságok területének mintegy 5,2%-át művelték. Mindeközben az 50 ha feletti területeken a növekedést lehetett ki-mutatni, vagyis a nagy gazdaságok növe-kedése vált meghatározó iránnyá. Majd 2 évtized múlva, napjainkban, az Agrárcen-zus 2020 előzetes adatai összesen 234.000 mezőgazdasági tevékenységet folytató gaz-daságot állapítanak meg, ami a 2010-ben volt gazdaságok számához képest is kéthar-mados (sic!) csökkenést mutat.¹⁶

A művelt területek folyamatos fogyat-kozása mutatható ki általánosságban a szű-kebb témánkkal kapcsolatosan, a hazai bor-vidékeken is, melyeken hagyományosan a kistermelő és egyéni gazdaságok szerepe a meghatározó mind a mai napig. 2003-ban

gyümölcsstermeléssel 105.000 ha-on 120.000-en, szőlőstermeléssel 88.000 ha-on 196.000-en foglalkoztak, aminek 87%-a (170.000 ma-gángazda) 0,5 ha alatti területet művelt.¹⁷ 2020-ban a 4,8 millió ha mezőgazdasági föld-területből 82,2%-a szántó, 14,8% gyep, vala-mint 1,8% gyümölcsös (kb. 84.000 ha) és 1,3% szőlőterület. 2020-ra a művelt szőlőterületek 62.000 ha-ra csökkentek. Vagyis, miként a statisztikai adatok is egyöntetűen alá-támasztják, az európai integrációt követően a globalizálódással együtt a kistermelői funk-ció leértékelődése és visszaszorulása, illetve a gazdaság és társadalom struktúrájának „agrártalanítása” továbbra is intenzíven ha-lad előre egy új, vidékszociológiai értelemben hibrid jellegű vidéki társadalom és gazdaság kialakulását eredményezve.¹⁸

A Kádár-kor zártkerti öröksége

A magyar vidéki társadalom túlélését biz-tosító hagyományos kistermelés által hasz-nosított földterületek egy sajátos típusát je-lentik a Kádár-kor szocialista típusú mezőgazdaság idején kialakított és számos vonatkozásukban, funkciójukban máig fennmaradt zártkerti területek, amelyek összességében kb. 200.000 ha-t jelentenek napjainkban Magyarországon.¹⁹ A 2011-ben végzett országos felmérés alapján 1954 te-lepülés rendelkezik zártkerti területtel.²⁰

17 Takács, 2005. 722. p.

18 Vö. Kovács Imre: A vidék az ezredfordulón. A je-lenkori magyar társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Bp., 2012. 195–202. p.

19 Cros Kárpáti Zsuzsa – Gubicza Csilla – Ónodi Gá-bor: Kertsek és kertművelők. Urbanizáció vagy vidékfejlesztés? Bp., 2004. (továbbiakban: Cros Kárpáti – Gubicza – Ónodi, 2004.) 62. p. (Környe-zet- és tájgazdálkodás; 4.)

20 Molnárné Abicz Kinga – Vaszócsik Vilja: Esztergom zártkertjeinek történeti területhasználatai vizsgálata a 19. századtól napjainkig. = Tájökológiai Lapok, 2019. 1. sz. 108. p., 1. ábra.

15 Takács, 2005. 706. p.

16 https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_20 20 (Megtekintve: 2022. február 2.)

Maga a fogalom még az 1955 utáni rendeletekben a kollektivizálással összefüggésben jelent meg és azokat a kertművelési ágban megtartott kisparcellás területeket jelölte, amelyeket a nagyüzemi művelésre alkalmatlannak találtak, ezért elkülönítve a falvak lakói között kerültek kiosztásra. Ezeket a maradványterületeket kezdetben valóban kertként művelték,²¹ segítve a falusi, akkor még jellegzetesen mezőgazdaságban dolgozó falusi agrárnépesség élelmiszer önellátását. Jogi értelemben ugyan magántulajdonként (max. 3000 m²) elkülönültek a termelősövetkezeti tagoknak kiosztott háztáji földektől, mégis részévé váltak a kiegészítő kisüzemi agrártermelésnek, főként azokban a térségekben, ahol jelentős szőlészeti és gyümölcészeti hagyományok éltek tovább.²² Az 1970–1980-as években zártkertek lettek nem csak az egyéni és családi keretekben művelt területek, hanem az üdülést, szabadidős kikapcsolódást, rekreációt szolgáló új parcellázású „hobbykert” területek is. A politikai rendszerváltást követő földprivatizáció időszakában 1991-ben a Földtörvény módosítása tiltotta meg az új zártkertek kialakítását, majd az 1994. évi LV. termőföldről szóló törvény már nem használta a zártkert fogalmát mint területfelhasználási kategóriát. A sajátos agrártörténeti, néprajzi és településszerkezeti adottságokkal rendelkező apróparcellás zártkerti földrészetek tömegével maradtak fenn a rendszerváltást követően napjainkig

szerte az országban, elsősorban a kedvező fekvésű, panorámás üdülővezetékben, ami miatt a külterületi mezőgazdasági területeknél nagyobb ingatlanpiaci értéket képviselnek.²³ A nagyvárosok vonzáskörzetein túl a zártkertek kialakulásának jellegzetes térségei Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), illetve a Nyugat- és Dél-Dunántúl (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy és Baranya megyék).²⁴

A zártkertek földrajzi elterjedése feltűnő egyezéseket mutat a Dunántúl egykor hegyközségeibe²⁵ is szerveződő apróparcellás parasztbirtokokból álló szőlőhegyeinek térségeivel. Ennek oka, hogy az akár középkori eredetű, elaprózódott telekszerkezetű, a falvak erdős határaitban zárványszerűen meghúzódó történeti paraszti–kisparcellás szőlőhegyek alkalmatlanok voltak a 20. század második felének szocialista termelősövetkezeti kollektív és gépesített művelésre, ezért azokat is többnyire zártkerti területté nyilvánították. A vegyes gazdálkodással – szőlő, kert, gyümölcsös kaszáló, szántó – kisparcellás szőlőhegyek nem csak az önellátó borkészítés tradicionális helyei voltak, hanem a teljes falusi népesség közvetlen táplálékát adó, illetve jövedelemnyújtó minőségi gyümölcstermesztésnek és hasznosításának a védett helyei.²⁶ Az egykor főként hegyvamos és szabad kismemesi területek a 19. század közepétől saját tulajdonú, családi

- 21 A szocialista típusú mezőgazdasági termelősövetkezetek kialakítása és a földrendezések megszilárdulása után az 1967. évi földtörvény mentén a földhivatalok végezték a zártkertek rendezését. A tervezett háztáji és kiegészítő gazdasági funkciót az 1960–1970-es években a személyi földtulajdonra és üdülőingatlanra való igény és lehetőség (1030/1969. sz. MT rendelet) tovább differenciálta.
- 22 *Bali János: Zártkerti gazdálkodás a 20. század második felében.* = *Ethnographia*, 2005. 2. sz. (továbbiakban: Bali, 2005.) 159. p.

23 Bali, 2005. 156. p.

24 Cros Kárpáti – Gubicza – Ónodi, 2004. 1. térk.

25 A feudalizmus kori eredetű, a kézműves céhekhez hasonló ritualizáltságú – hegykorsó, hegyláda, hegykönyv, írott hegyszabályok, hegypecsét használata – szőlőhegyi gazdaközösségek működéséről és emlékmagyaráról bővebben lásd *Illés Péter: Paraszti szőlőhegyek a Délnyugat-Dunántúlon* (Vas, Zala, Nyugat-Somogy). Szombathely, 2020. 23–40. p.

26 *Égető Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk...* Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében, 1629–1846. Bp., 2004. 90–96. p. (Documentatio Ethnographica; 21.)

vagyont jelentő területekké válva, nemzedékről nemzedékre tovább öröklődve ugyan jellemzően tovább aprózódtak (1 ha vagy kisebb), a saját földhöz és annak hasznához való ragaszkodás értéktudata mentén tömeges elterjedtségre tettek szert és maradtak fenn a közelmúltig. Így aztán a csak főleg kézi élmunkával, kismértékű gépesítéssel, továbbra is a lokális családi munkaszervezetre hagyatkozva művelhető területek sajátos agro-biodiverzitást megtartó, táji–környezeti, de társadalmi–kulturális reliktum területté is alakultak. A már elhagyott szőlőhegyek régi gyümölcsfajtaiknak továbbszaporításával is foglalkozó és a tájfajtaikat kulturális értéként kezelő gyümölcsészmozgalom is kialakult.²⁷ Felemás helyzetüket jól mutatja, hogy ugyan a történeti kisparcellás paraszti szőlőhegyek legnagyobb része nem esik minőségi termőhelyként számontartott borvidéki besorolás alá, a poszt szocialista fogyasztói társadalomban a degradálódásuk is folyamatos, azonban regionálisan változó tájhasznosításuk mégis létezik.

Szőlőhegyi határhelyzetek a Délnyugat-Dunántúlon

A középkori eredetű paraszti, kisparcellás művelésű szőlőhegyek elsősorban a politikailag és gazdasági válságos történelmi korszakokban – pl. törökkor, világháborús konfliktusok – családi és egyéni szinten is egyfajta sajátos menedéket, túlélési lehetőséget biztosítottak a helyben élő falusi lakosságnak. Másfelől, sajátosan elzárt kisvilágokként, általános bizonytalan jogi helyzetük, az ott akár tartósan megtelepe-

dőknek a faluközösségben élőkhoz képest tisztázatlan társadalmi szerepe, deviáns életmódja miatt ezeket a helyeket bizonyos fokú liminalitás, az elfogadás és kirekesztődés határhelyzeteiben való társadalmi létezés is jellemezte évszázadokon keresztül.²⁸ A közép- és délnyugat-dunántúli kisparcellás szőlőhegyi területek a mezőgazdaság és a vidéki Magyarország 1948 után bekövetkező államszocialista modernizációja idején továbbra is megrekedtek maradványterületként a regionálisan változó határhelyzetükben. A monokultúrát megvalósító, árutermelő minőségi bortermelése nem voltak alkalmasak, ám az utóparaszti hagyományoknak teret engedő mivoltukban, ugyan térségileg eltérő intenzitással, de segítették a vidéki népesség túlélését, megtartását, így belső perifériakusságukban, a falusi társadalomban mégis hasznos területek maradtak. Mindazonáltal, a tradíció nyomására, a szőlőhegyhez, mint helyhez és saját tulajdonhoz való ragaszkodás hatására a „hegybéli” szőlő- és gyümölcssterületek, kaszálók, veteményesek gondozása megkövetelte munka a részleges önellátást biztosította és nem elsősorban a piaci érték előállítására irányult. Ez az önfenntartást lehetővé tévő funkció az 1960-as évekre azal is járt, főleg a zalai községek – pl. a történeti–néprajzi Göcsej kistáj – határában lévő szőlőhegyeken, hogy jelentős számban váltak „szőlőlakóteleppé”, anélkül, hogy saját közigazgatással rendelkező faluvá fejlődtek volna.²⁹

De nem csak a boldogulásra és megélhetésre vonatkozó racionális megfontolások működtették a szocializmus kori kis-

27 Farkas Judit: „Megtalálnak a fák.” Gyümölcsészmozgalom Magyarországon. = Ethnographia, 2018. 3. sz. 402. p.

28 Lásd Illés Péter: Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Őrség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és a Kemenesalja kistájokról. Szombathely, 2017. (továbbiakban: Illés, 2017.) 117. p.

29 Tóth János: Göcsej népi építészete. Bp., 1965. 121. p.

parcellás szőlőhegyi földhasználatot. A növényi környezet- és földszeretet megélésének helyén túl, maga a saját tulajdonú szőlőhegyi földterület és a rajta álló gazdasági épület ugyan „munkatért” jelölt ki, ám értelmét a megörökölt életmódminták mentén a társas borfogyasztás, közösségi szórakozás elsődleges helyszínének megteremtésével, a létöröm megélésére való törekvéssel nyerte el.³⁰ Ez ugyan tömegesen a szocializmuskori városi és falusi fogyasztáshoz – kerékpár, autó, lakás, lakóház, élelmiszer, ruházkodás stb. –³¹ szükséges pénzbevétel biztosító intézményi munkavégzésen túli szabadidőben történt, azonban a sajátos preindusztriális léthelyzet, a természeti környezet változásaival együttesen alakuló, személyközpontú feladatok ciklikus végzése megmaradhatott továbbra is a már csak alternatív otthonos életvezetéshez.³² Azonban a Délnyugat-Dunántúl jellemzően aprófalvas régióiban a szőlőhegyi törpebirtokok fenntartásának gyakorlatait és megszervezését ismerő, annak értelmet adó korábbi falusi gazdálkodó nemzedékek kihalásával a városi központoktól távolabb eső, egykori szőlőhegyi területek elhanyagolása felgyorsult. Szélesebb társadalmi összefüggésekben ezt támogatta a modern, az urbanizációval kapcsolatos városias életmódminták elterjedése, az üdülőfunkció felértékelődése, a családi keretekben történő gazdálkodás presztízsének csökkenése is.

30 Illés, 2017. 32. p.

31 Bővebben lásd *Valuch Tibor: A falusi/paraszti fogyasztás változása a második világháborút követő évtizedekben.* = *Ethnographia*, 2021. 1. sz. 117–139. p.

32 Vö. *Ingold, Tim: Munka, idő és ipar.* In: *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Szerk. Fejős Zoltán, ford. Czárán Judit et al. Bp., 2000. 201–205. p. (Osiris Könyvtár. Antropológia)

Mikrokörnyezeti kulturális minták és személyes inspirációk

Az évszázados hegyközségek, a szőlőhegyi gazdaközösségek hagyományos művelői mára teljesen eltűntek. Azonban a személyes ifjúkori élményeken alapuló emlékeztük a családokon belül, a mai felnőtt nemzedékek tagjaiban még megvan, legyen azok helyben maradók, vagy akár generációk óta távol élők. A közös szőlőhegyi munkavégzésen túl, általában ezek az emlékek az önellátó borkészítésnek a bőséges családi ellátására vonatkoznak, ünnepek, Húsvétek, temetések, vagy éppen a szüret alkalmain keresztül.

A szőlőhegyek mély történelmi tradíciója, a szőlőművelésre és borkészítésre vonatkozó történelmi tudás mégha kevesekben is, ám bennük mégis erős vonzerőt jelent. A rendszerváltást övező gazdasági átmenet jellegzetes nemzedéke volt, akik a családi tradíció tudatában, már középkorúvá vagy idősebbé válva, a megfelelő anyagi bázis teremtvé kezdtek a saját tulajdonú szőlőterületek műveléséhez és a kapcsolódó borászathoz. Az egykori zártkerti területek tovább öröklődve, bizonyos fokú szakértelemmel párosulva mai napig kiegészítő gazdaságként működhetnek, az útkeresésük folyamatos. Ám tevékenykednek azok is, akik a helyi hagyományok ismeretében éppen a háztáji és zártkerti gazdálkodásban szerzett élmények miatt, azok ellenében próbálnak teljes termesztési és borászati technológiai megújulással immár piacépes terméket készíteni. Mindezt egyéni innovatív, alkotói tevékenységként felfogva, ami akár konfliktusos helyzetek felvállalásával is együtt jár a hagyományos termelési mintákat követő helyi közösséggel.

A 3 ha-nál kisebb területen gazdálkodók nem tekintik magukat borásznak, inkább hobbiként fogják fel tevékenységüket.

A kistermelők között megjelentek olyanok is, akik vendéglátós végzettséget szerezve és a vidéki turizmussal kapcsolatos vállalkozásukat, vagy abba bekapcsolódva egészítik ki annak termék- és szolgáltatás kínálatát saját szőlőtermesztéssel és azon alapuló borkészítéssel. Szemléletmódjuk trendkövető, a nagyobb hazai vagy neves külföldi borvidékek által diktált gasztronómiai és borturisztikai kínálati elemeket igyekeznek követni, utánozni, nem csak az előállított termékek, hanem a helyi szolgáltatások kapcsán.

A regionális városi központokban újfajta közvetítő közegként működnek a kereskedők vinotékái, valamint a vendéglátóhelyeken szervezett borkóstoló és borvacsora rendezvények, a kiemelt turisztikai központokban tartott nyári néhány napos gasztronómiai és borfesztiválok. Azon túl, hogy főként az országos és regionális márkásított borkínálatot ismeretik meg, egyben a környezetükben lévő tradicionális termőtájakon addig ismeretlen borfogyasztási viselkedési és kifejezési formákat, az uniformizálódó, urbanizált borkultúra normáit terjesztik és követelik meg. Ezek azonban olyan műveltség- és értékrendbeli, a társadalmi hierarchiát kifejező különbségeket hordoznak, amelyek az attól eltérő helyi szőlőhegyi termelési tradíció és borfogyasztási közösségi-társasági szokások – pl. pincéknél poharazgatás, közös dalolás, katonatörténetek, pajzán mesék –³³ követőit a saját hagyományaikba, megszokott társadalmi közegükbe való bezárkózásra is kényszeríti, a nemzedékváltásokkal pedig meg is szünteti. Nem mellesleg, a Kárpát-medencei borászati kultúrát a fesztiválok rendszeresen képviselő, nyugat-európai középkori mintákat követő borlovagrendek

33 A hagyományos szőlőhegyi borozgatásokról lásd Zágórhidi Czigány Balázs: *Oszkó*. Bp., é. n. 147., 150–151. p. (Száz magyar falu könyvesháza)

a délnyugat-dunántúli hegyközségi tradíciók túlélő közösségi hagyományaiban ismeretlen hierarchizáltságot – pl. lovagi székek, elnök, kancellár, marsall stb. –, szertartásosságot és jelképhasználatot – pl. zászlók, lovagi kard – népszerűsítene.³⁴ Valójában nem a tájspecifikus kulturális kontinuitást, hanem az újrakezdést és az ahhoz kapcsolódó hagyomány alkotást, a fogyasztói kapitalizmus aktuális trendjeibe – pl. kulinária – történő, tervezett, kutatás-fejlesztésen alapuló integrációt támogatják.

Helyi hagyomány tisztelet és innovációra törekvés

A már boreladási engedéllyel rendelkező, az egyre szigorodó adminisztrációs terheknek és törvényi szabályozásokat betartani igyekvő családi pincészetekben a nemzedékváltásokkal az árutermelő vállalkozás fejlesztése esetenként a jövedelem kiegészítésén túl, a főállású foglalkozás megteremtéséhez is elvezetett. Ennek jelentősége, hogy a közelmúltig nem csak földrajzi, hanem erős mentális és kulturális elszigeteltségben lévő lokális bortermőhelyeken – pl. Kőszeg-hegyalja, Vas-hegy – is törekvés tapasztalható a piacképes borkultúra megteremtésére.³⁵ A több generációs családi örökségben rejlő potenciál kihasználásának egyéni életútjai a nagy társadalmi gazdasági változásokhoz, a (globális) borvilágban és a borfogyasztásban történő átalakuláshoz valódi lokális és mikroszintű alkalmazkodás példázatai, amelyek egyben a társadalmi átalakulást tükrözik.

34 Csuták János: *A Rend ajánlott olvasmánya*. Vasszécseny, 2019. 145–162. p.

35 15, főleg családi borászati vállalkozás és egy szövetkezet által lefedett kisregionális összefogás mentén jött létre a saját internetes és közösségi oldalt működtető közösség (Kőszegi Borászok).

A hagyományos gazdálkodási habituson túlmutató területnövekedés egyre fokozottabb hatással van a termesztési és borkezelési technológia, illetve termékkínálat megújulás igényére. Napjainkban már az 1 ha alatti hobbi szintű gazdálkodáshoz is elengedhetetlen bizonyos fokú gépesítés, mint például a motoros permetező vagy a talajműveléshez használt kustraktor. A több, vagy akár 10 ha feletti területek művelése pedig intenzív gépesítést és szervezeti fejlesztést igényelnek, ugyanakkor a családi vagy bér munkás kézi munkaerő így is szükségszerűen jelen van az olyan munkálatokhoz, mint a telepítés, a zöldmunka, a metszés és a szüret, még ha helyi munkaerőt egyre nehezebb is alkalmazni. A legegyszerűbb szintű termelői borkimérésen túl, a palackozott borok értékesítéséhez az állami előírásoknak megfelelő és felszerelt külön palackozó, mosó, tisztító helyiségeket kell biztosítani.

Az európai uniós vidékfejlesztési támogatási rendszer a kisparcellás szőlőhegyek megörökölt területeinek művelőire, a hagyományos termelők utódaira is hatással volt. Az eredeti, szőlőtermesztő funkció megtartása az egyéni útkeresés, a helyi hagyományos fahordós érlelés és erjesztésű borkészítés újragondolására is készíteti a termelőket. A termesztési és borkészítési technológiai váltás egy lehetséges fejlődési iránya az organikus borászat irányába mutat, ami újdonsága miatt még meglehetősen kísérletező jellegű. Lényege, hogy a szőlőtermesztés során csak szerves trágyát alkalmaznak, a felszívódó növényvédő vegyszereket elhagyják, a kén használatát alternatív, a természetben is megtalálható, lebomló szerekkel, gyógyteákkal, ún. preparátumokkal váltják ki, csökkentik le. Az ilyen ökológiailag előállított alapanyagból biobor készül, ami a borkezelésben a kén használatának mérséklésén alapul.

Borászati vállalkozásban működő ökológiai pincészet laboratóriumszerű modern eszközei. Gencsapáti (A szerző felvétele, 2021.)

A biodinamikus gazdálkodás figyelemmel van a szőlőterület és környezete egymásra hatására, a természet ciklikusságára, azokat egységben kezeli. A natúr borok pedig kizárólag őshonos élesztőtörzsszel erjeszthetők, erjedésekor ként nem használnak, a borkezeléshez semmilyen adalékanyag nem adható. A naturálisnak minősített borok készítése a tömegborok előállítását elutasító franciaországi mozgalomból indult el, amelyek eredendően kis családi pincészetekből származnak.³⁶ Ezek az eljárások kistermelői szinten is alkalmazhatók, viszont a hagyományos családi szőlészet–borászathoz képest igen eltérő felfogású talaj- és zöldmunkát, növényvédelmet, érés követést, valamint erjesztést és érlelést, borászati eszközhasználatot követelnek meg.

³⁶ Mód László – Simon András: A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában. In: Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve. 34. Főszerk. Balogh Balázs. Bp., 2017. 263. p.

Tájhasznosítás és hibridizáció

A vidék társadalom hagyományos kistáji, azon belül is kisfalusi kulturális sokszínűsége emlékeztette vált, helyenként és térségenként változó módon már az emlékezetük is veszendőbe megy. Az épített emlékek, mintegy töredékes módon, részleteiben, magányosan, eredeti életvilágukat túlélve és esetenként talán idegenként is hatva maradtak fenn a ma embere számára. A falvak határában, erdőségeiben megbújó kisparcellás szőlőhegyek reliktumai – pl. ódon prэшázak, szőlőhegyi kereszték, kutak, gyalogtőkés szőlők, öreg gyümölcsfák stb. – még a falusi architektúráis környezethez képest is perifériusabbak. A kulturális önellátást nyújtó akár sok évszázados közösségi hagyományok is vagy kívülről láthatatlanul beszűkültek az idősök közé, vagy mint „felelevenítendő” ünnepi alkalmak, rendezvény elemek nyernek aktualitást a helyi nyilvánosságban.

A 20. század második felétől egyre intenzívebben a különféle szabadidős fogyasztási igényeknek alárendelődő kisparcellás művelésű szőlőhegyeken az egyének, családok és különböző közösségeik, intézményeik lokális mély szintjén igen eltérő válaszokat, menekülő utakat és útkeresést találunk. Az elmúlt 3 évtizedben beinduló családi vállalkozások jelentették alapjaiban a szerves megújulást a minőségi bortermő vidékeken, a „szőlőhegyi rendszerváltást”, a kapitalista piaci termelésbe való sikeres bekapcsolódást, amelyek ma már fejlődési mintát is jelentenek. Az egykor történeti paraszti, majd utóparaszti (zártkerti) kisparcellás szerkezetű szőlőhegyek sajátos önellátó vegyes gazdálkodást folytató hegygazdáinak utódainak nagy része vi-

A visszaerdősülés és a szőlőhegyi tájmentés állapota. Olaszfa, Hosszú-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

szont mára leginkább hobbi szinten folytatják a szőlőtermesztést, valamint az ahhoz kapcsolódó borkészítést, a gyümölcsös területek, veteményesek gondozását. A kéziszerszámokat azonban mezőgazdasági gépek váltják fel, ám még így is a természetközelség megélése, a termőföld megmunkálása ősi ösztönének kiélése jegyében, valamelyest az önellátást is szolgálva és a regionális hagyományos földhasználati formát tovább éltetve. Tömegével áll a Délnyugat-Dunántúlon az elhanyagolt, felhagyott parcella, a földterületek művelésének felhagyása az elmúlt évtizedekben jelentős visszaerdősülést – pl. agresszív akácosodás ökológiai problémája – is eredményezett.

Az aprófalvakból történő elvándorlás és öröklések után a zavaros tulajdonosi viszonyok is gátolják a telkek megújulását, a szőlőhegyi területek fejlődését. A földterületek megművelésének igénye gyakran már csak egyéni törekvés akár a családokon belül is. A szőlőhegyi valódi gazdaközösségek megszűnésével, vagyis működő, történelmi értelemben vett hegyközség híján a kertművelők egyénileg oldják meg a területvé-

delmet is.³⁷ A vadkárok – pl. őz, nyúl, vad-disznó – megszorodása miatt az elmúlt évtizedben újfajta tájalkotó tényezőként jelentek meg az egyes szőlőhegyi parcellákat övező, megvásárolt elektromos kerítések, a „villanypásztor”, illetve egyre többen hállóval védik a lugasokat a madarak, illetve a jégeső ellen. Egyes településeken legújabbban, szigetszerűen – pl. Magyarlak, Oszkó –, az egykori szőlőhegyek helyén fekvő összefüggő nagyobb zárkerti területek köré vadkerítés rendszert is telepítettek.³⁸

Jellemző, hogy a mai szőlőhegyi, akár csak kis mennyiségű házi termények feleslegei már nem jutnak el a közeli városi központok konvencionális piacaira, a falusi lakosság a lakóházakat övező kertekben sem foglalkozik tömegesen kertműveléssel. Az aprófalvak határában húzóódó szőlőhegyi telkeken termő szőlőből is egyre több telektulajdonosnál inkább a könnyebben elkészíthető és eltartható pálinka készül a többi gyümölcsterményhez hasonlóan. Az egykor oly közönséges, házi készítésű szörpök, aszalványok, kerti gyümölcsök is mint kis mennyiségű kuriózumok kerülnek árusításra termelői piacokon, vagy házaknál (pl. becsületkassza Kőszeg-hegyalján). Ilyen formán maguk is az élménykínálat bővítésében játszanak szerepet, kiegészítve csupán a globális fogyasztói társadalom alapját és fennmaradását képező élelmiszeripari túltermelést. A szőlőhegyek gyümölcsös kaszálóinak szénája sem jelent már széles társadalmi körben saját felhasználású vagy értékesíthető hasznot a háztáji állattartó gazdaságok megszűnésével. A falvakat elhagyók okozta társadalmi változások mentén a saját termésen alapuló őszi szőlőhegyi szüretnek legfeljebb, mint családi, rokoni, baráti és munkatársi együttműködés alkalmi maradtak fenn az ezredfordulót követő évtizedekben. Hasonlóan a disznóvágás téli családi ünnepi eseményeihez, mely alkalmakkor már nem is a saját nevelt, hanem az idényre megvásárolt disznóhús feldolgozása jelent kooperációt valamiféle kölcsönösségi viszonyban, közös szórakozásként.

A hagyományos szőlő- és gyümölcs-termesztésen, kertművelésen alapuló földhasználat beszűkülésével párhuzamosan újfajta tájhasznosítási folyamatok is megindultak. A zártkertek hagyományos kiscsaládi gazdálkodása helyett az egykor szőlőhegyi parcellák új társadalmi funkciókat nyerhetnek el, vagy azokkal egészülhetnek ki. Az urbanizációval kapcsolatos városias életmódminták 1970-es évektől történő terjedése, a családok rekreációs célú telekigénye mentén a területek hétvégi házakként hasznosulnak. Legújabbban pedig a parasztházak vidéki idillt megjelenítő szerepéhez hasonlóan a szőlőhegyi épületek, immár komfortosabbá téve, a közvetlenül kapcsolódó területeket pedig újfajta térelemekkel kiegészítve – pl. pergola, tűzrakóhely, grillező, gyerekhinta – vendégházakká alakítják. Törekedve a vidéki turizmus aktuális trendjeihez való igazodásra, elsősorban a turisztikailag már eddig is jelentősen érintett térségekben. Ezek a vidéki vendégházak a periférikus pozíciót igyekeznek értéként hasznosítani azáltal, hogy alternatív másság élményt kínálnak az urbánus „zajos” életmódmintáknak. Így az eredetiség illúzióját, az átélhető természetközelséget, magát a csendet és nyugalmat, a szabadság érzetét alakítják termékké és

37 A magyar hegyközségi rendszer átalakulásáról összefoglalóan lásd *Csoma Zsigmond: A magyarországi hegyközségek 20. századi megszüntetése és újjászervezése*. In: Tradicionális agrárközségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében, 19–21. század. Tudományos konferencia előadásai. Eger, 2010. október 6–7. Red. Tivadar Petercsák. Eger, 2011 195–204. p. (Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova series; 38.)

38 Bővebben lásd Agrárminisztérium Zárkerti Programja.

Szőlőhegyi emlékezethely: hegybíró emlékére 2007-ben állított kopjafa. Sótorny, Kómár-hegy
(A szerző felvétele, 2021.)

Tájformáló szimbolizáció: szőlőhegyi túraútvonalon elhelyezett szöveges tábla. Balatonkeresztúr. Felső-hegy
(A szerző felvétele, 2021.)

Értékmentés: a helyi polgármester által megújuló Pehm-birtok. Csehimindszent, Bükkfői-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

Térhasználatba való tervszerű beavatkozás: szőlőhegyi szabadidős sáv. Lukácsháza, Csömötei-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

szolgáltatással. Egyes helyeken program-szerűen a táji, természeti és népi építészeti archaizáló adottságokat spektakulármént, vagy akár a hagyományos munkafolyamatok reminiscenciáit – pl. vadkovászos kenyérsütés, paradicsomos fajtaismertető, paraszt-szilva szedés stb. – hasznosítják, az azokban való részvételt pedig alkalmi élményként kínálják a turizmus keretein belül. Az egykori szőlőhegyi gazdasági épületek elveszítve szőlőfeldolgozó és bortároló funkciójukat, a vidéken kalandot keresők nomád turizmus igényét elégíthetik ki.

*Spektákulummá alakítás: a 2020-ban megnyílt múzeumszerű Oszkói Pincetájház. Oszkó, Új-hegy
(Fotó: Sohajda Zsuzsanna, 2021.)*

Magyarország 2004-ben történt Európai Unióhoz való csatlakozását követően egyes szőlőhegyi területek szigetszerűen az európai vidékfejlesztési paradigmát megvalósító helyi közösségi kezdeményezések (LEADER) és tervezett beavatkozások terévé – karakteres pl. Lukácsháza Csömötei-hegyén – is váltak. Ezek komplex mintázataiban összekapcsolódnak az országos és regionális gazdasági adottságok, a fogyasztási trendek, az egyes lokalitásokon belüli hatalmi változások, a mai passzív és aktív tulajdonos nemzedékek vagyoni és mentálisbéli, szellemi-tudati különbségei, a hagyományvesztés és a hagyományalkotás egymásra hatásai, a mikroszintű társadalmi kapcsolatok változásai és a különféle távoli helyek közötti társadalmi kapcsolatok dinamikája, valamint a technológia fejlődés esz-

közeinek – gépek, infokommunikációs eszközök, internetes platformok – térnyerése. A kulturális emlékek, hagyományos tudások és ismeretek, mint tudati tartalmak, eszmei értékek, gazdasági szereppel ruházódnak fel a vidékfejlesztési összefüggésekben, az azokat megvalósító önkormányzati és civil társadalmi aktivitásokban, rendezvényekben. Ám csak a reflexív módon az örökségpotenciált felismerő, a hagyományos műveltségelemekre érzékeny közösségekben és főként a rurális öko- és borturizmus – pl. „nyitott pincék” – kereteiben. Ugyanakkor az újfajta borászati és egyéb vegyes gazdálkodást – szőlő- és gyümölcsstermesztés, ló- és kecsketartás – végző kistermelői vállalkozások, a helyi fejlesztések, a lokális emlékezet- és értékközösségek aktivitásai, a helyekkel kapcsolatos ismeretek és kép-

zetek rekontextualizálása – pl. kitáblázott túraútvonalak – a turizmusban, valamint a reliktum területeken történő értékmentő aktivitások, mind együttesen fokozzák a helyi társadalmak hibridizációját, helyenként egészen különféle mintázatokban.

Ma már érzékelhető, hogy a tervszerű beavatkozásokat megvalósító tájalakító fejlesztések eredményeként bővülő és terjeszkedő élménykínálat – pl. kilátók, szabadidős sáv – hatására a perifériákon is megélnékülő turizmus a helyi társadalmak szociokulturális környezetét is átalakulásra, megújulásra ösztönzi. Ami azonban nem a termőtájak hagyományos termelési kultúrájának fennmaradása irányába hat, hanem egyes szőlőhegyek, vagy csak azok tájrészletének szigetszerű szabadidős fogyasztói térré alakulását, kommodifikációját gerjeszti. Elsősorban pedig azokban a térségekben, ahol a tájváltozás során jelentős megőrzött népi építészeti emlékek is fennmaradtak, egyben aktív közösségi értékmentő tevékenységek színtereivé is váltak az egykor valóban szőlőhegyek. Ennek karakteres példája a 2021-ben 33 ha területtel megalakult a Vasi-Hegyhát Natúrpark, a magyarországi natúrparkhálózat 17. tagjaként, integrálva az ökoturizmus folyamataiba a kiemelt „tájértéknek” elismert térségbeli szőlőhegyi területeket.

Összefoglalás

A tanulmány azokat az összetett és számos párhuzamossággal terhelt társadalmi–kulturális folyamatokat kívánja értelmezni, amelyek a kistermelői családi gazdálkodás visszaszorulása következtében napjainkban erőteljesen áthatják a magyar vidéki társadalom tájhasznosítási törekvéseit, tendenciáit. Ennek egy speciális területe a Délnyugat-Dunántúl jellemzően apró- és kisfalvas

régiója, ami egyben a kisparcellás művelésű szőlőhegyi területek elterjedtségének jellegzetes térsége is. A 21. századi kisparcellás művelésű szőlőhegyek maradványai ugyan csak egy tájalkotó eleme a délnyugat-dunántúli aprófalvas országrész külterületi föld- és területhasználatának, átalakulásuk viszont mintegy tükörképe a rurális hibrid társadalmak létrejöttének és változásainak. Ezek az akár sok évszázados történeti szőlőhegyek az elsősorban önellátó, csak kis részben árutermelő paraszti–kisnemesi mintájú borkultúra tradicionális helyei voltak a 20. század közepéig. Az 1950-es évektől kialakított szocialista típusú mezőgazdaságában maradványterületként zártkertté minősítették őket, ami évtizedekig konzerválta a családi munkaerőn alapuló hagyományos kistermelést, a vegyes tájhasználati, de már csak utóparaszti falusi tevékenységeket (pl. szőlőtermesztés, kaszáló gyümölcsök, kertek). Jellemző módon a kisparcellás művelésű szőlőhegyek nem váltak minőségi árutermelő bortermelő helyekké. Az 1989–1990. évi politikai rendszerváltást követően mégis tömegesen maradtak fenn ezek az egykor valóban szőlőhegyi területek, amelyek a modern fogyasztói társadalmi igények fokozatos megjelenése mentén egyre inkább elvesztették önellátó gazdálkodási funkciójukat, részben hobbykertes és hétvégi házas üdülőterületté váltak, illetve felhagyásukkal megkezdődött a degradációjuk, visszaerdősülésük. A 21. században a regionálisan is változóan átalakuló, hibrid vidéki társadalomban a mai napig létezik tájhasznosításuk, amelyekben párhuzamosan jelen van a családi mikrokozmoszról megörökölt hagyományos kulturális minták hatása, a családi borászati vállalkozásokat megteremtő és fenntartó innovációra törekvés, valamint az európai vidékfejlesztési paradigmát érvényesítő tervezett beavatkozások, projektek hatása egyes szigetszerű tájrészleteken.

NÉMETH BALÁZS

„Postazsák a repülőn.”

AZ ELSŐ, 1920–1921. ÉVI SZOMBATHELYI LÉGIPOSTAJÁRAT
FILATÉLIAI VONATKOZÁSAI

A szombathelyi polgári repülés kezdetének repüléstörténetét már többen feldolgozták,¹ azonban a repülés hőkora a közlekedéstörténeti szempontokon túl más érdekességeket is tartogat a téma iránt érdeklődők számára.

Az 1. világháború sorsfordító éve nemcsak a világegészt és a repülőgépek harctéri alkalmazását hozták magukkal, hanem a polgári repülésben is úttörő előrelépések történtek. Rájöttek, hogy a repülőgépekkel nemcsak utasokat lehet szállítani, hanem a gépjárművel és vasúton szállított posta kézbesítési ideje is lerövidíthető. Létrejött a légi posta, megindultak az első légi postajáratok. A sort 1917-ben Olaszország nyitotta meg a Torinó–Róma, majd a Nápoly–Palermo közötti repülőjáratokkal. Az Osztrák–Magyar Monarchia másodikként csatlakozott a sorhoz, 1918. március 31-én nyílt meg ugyanis a Bécs–Krakkó (ma: Krakkó, Lengyelország)–Lemberg (ma: Lviv, Ukrajna)–Kijev (ma: Kijiv, Ukrajna) közötti légi postajárat. Nem sokkal később a Budapest–Bécs viszonylatban is elindultak a repülőgépek. A Magyar Királyi Posta a légi postán feladott küldeményekre bérmentesítésére bélyeget bocsátott ki,

amely világviszonylatban a negyedik ilyen típusú bélyeg volt a sorban. A kezdeti nehézségek és repülőbalesetek ugyanakkor arra késztették a döntéshozókat, hogy a repülőjáratot megszüntessék. Az első magyar légi posta nem egészen 1 hónapig – 1918. július 4. és 23. között – üzemelt.²

2 évvel az első magyar légi postajárat megindulását követően igény mutatkozott a tisztán belföldi viszonylatban közlekedő légi postajáratok megindítására is. Ekkor, 1920-ban indult el a Budapest–Szombathely között közlekedő rendszeres repülőjárat is. Tanulmányomban e repülőjáratok filatéliai és postatörténeti vonatkozásait mutatom be.

Az első repülőjárat

1920. február 11-én alakult meg a magyar polgári repülés szerveként a Magyar Aeroformalmi Rt. (MAEFORT), amely célul tűzte ki a belföldi légi járatok elindítását. A tervek között szerepelt egy szombathelyi légibázis létrehozása, és a Budapest és Szombathely közötti repülőjáratok megszervezése. A terveket gyorsan követték a tettek is. A szervezési munkák előkészítését követően miniszteri rendeletben³ határoztak arról, hogy a repülőjárat légi postán keresztül feladott

1 Erről lásd *Czirók Zoltán*: A polgári és katonai repülés kezdetei Szombathelyen, 1911–1921. Szombathely, 2006. (továbbiakban: *Czirók, 2006.*) 131 p.; *Kalocsai Péter*: Gyors, gyorsabb, leggyorsabb. A szombathelyi polgári repülés története a 20. században. Szombathely, 2019. 159 p.; *Koháry István*: Kis magyar repüléstörténet. Nemzetközi kitekintésekkel, 1783–2015. <https://mek.oszk.hu/19100/19190/html/> (Megtekintve: 2021. október 3.)

2 *Hamza Imre et al.*: A magyar bélyegek monográfiája. 4. A postai bérmentesítés, 1900–1944. Bp., 1971. (továbbiakban: *Hamza et al., 1971.*) 245–251. p.; Magyar Királyi Posta és Távírda Rendeletek Tára (továbbiakban: PTRT), 1918. 63. sz. 284. p.

3 PTRT, 1920. 83. sz. 449–452. p.

A HOP 18 jelzésű repülőgép a mátyásfüldi (ma: Budapest XV. kerületének városrésze) repülőtéren 1920-ban. Egyike volt az első napon repült gépeknek. A kedvezőtlen időjárás miatt Vépen hajtott végre kényszerleszállást. (Winkler Aero Archiv)

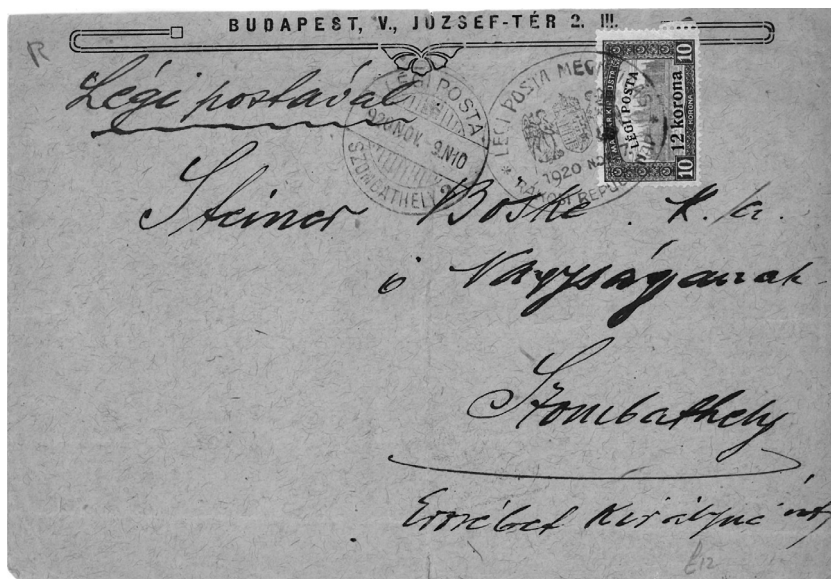
küldeményeket is szállít. A szabályozás szerint a légipostai szállításra 1920. november 8-ától rendszeresen került sor.

A rendelet meghatározta az első járat indulását is. 1920. november 7-én Rákosmezőn repülőnapot tartottak, amelyen többféle légitűzést is láthatott a közönség. Illusztris társaság tette tiszteletét az eseményen, többek között Horthy Miklós, József főherceg és Teleki Pál miniszterelnök is megjelent az ünneplők között. Volt műrepülés, ejtőernyős-bemutató, még légiharcot is imitáltak a pilóták. A programok zárásaként indultak el az első – postaszakokat is tartalmazó – repülőgépek Szombathelyre⁴. A repülés igencsak kalandosra sikeredett. Három repülőgép indult,

amelyek gond nélkül eljutottak Győr fölé, ahol ejtőernyővel le is dobták a postát. Arról, hogy milyen nehéz volt a postaszakokkal bánni, az egyik résztvevő később így írt: „Az egyik postagépen én ültem Mátyásffy József főhadnagy pilótával. Győrig együtt tartott a három gép, ott le kellett dobnunk a zsákokat. Mindegyik volt vagy hatvan kiló, alig tudtam megemelni és kihajítani az ülésből, nemhogy a célzásra sok gondot fordíthattam volna. Az egyik zsák, amit ledobtam, széles ívben repült a győri Duna-ág fölé és hatalmas loccsanással merült el a vízben.”⁵ Később azonban hóviharba kerültek, amelyek következtében Szombathelyt végül nem érték el. Az egyik gép Vépen, a másik Porpácson, a harmadik pedig Sárváron hajtott

⁴ A rákosi repülőnap. = Pesti Napló, 1920. nov. 9. 4. p.

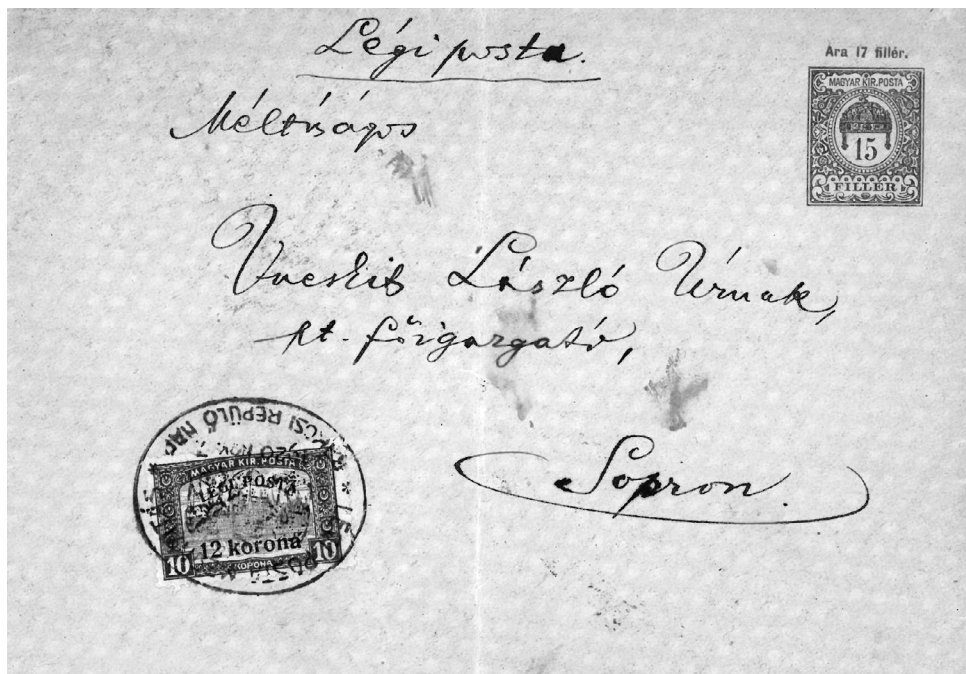
⁵ Magyar Sándort idézi Czirik, 2006. 67. p.

A rákosi repülőnapon, 1920. november 7-én Szombathelyre feladott szabályos bérmentesítésű alapdíjas levél, amely végül 2 nappal később, november 9-én érkezett meg Szombathelyre
(A szerző gyűjteményéből.)

1921. február 26-án 12 órakor a budapesti Főpostahivatalban feladott túlbérmentesített levél, amelyet másnap továbbítottak a Keleti pályaudvari 72. számú hivatalba, majd Győrbe
(A szerző gyűjteményéből.)

Első napi feladású levél, amelyet Sopron felett dobtak le ejtóernyővel. A levélen lévő 15 fillér értékű benyomott díjjeget a posta nem vehette figyelembe, ezért nem is bélyegezték le. A légi posta-levelekhez saját bélyeget használtak (A szerző gyűjteményéből.)

végre kényszerleszállást. A postát végül autótól szállították tovább Szombathelyre.⁶ A vonatkozó filatéliai szakirodalom e tekintetben nem teljesen pontos. John J. Latham légi posta-kutató hiánypótló filatéliai művében⁷ az első repülések felsorolásánál nem jelzi a járat sikertelenségét, az adatokból úgy tűnik, mintha a posta november 7-én beérkezett volna. Ugyanakkor a repülőnapon feladott leveleken másnapi, november 8-ai szombathelyi érkezési bélyegzést találunk, ami az események ismeretében nem meglepő. A postát valószínűleg csak a hó-

vihar elcsendesedése után a felszállást követő napon szállították be Szombathelyre.

A további repülőjáratok

A rendszeres repülőjárat Budapestről, a mátyásfüldi repülőtérrel 14 óra 15 perckor indult, majd 2 órányi út után 16 óra 15 perckor érkezett be Szombathelyre. A repülőpár Szombathelyről 14 óra 30 perckor indult, majd 16 óra 15 perckor érkezett Budapestre. A menetrendet számos nem várt esemény felborította, többször fordult elő késés vagy kényszerleszállás a rosszra forduló időjárási viszonyok miatt. A légi postáról a repülőjárat útjában lévő, vagy kis kitérővel elérhető vá-

⁶ Czirók, 2006. 71. p.

⁷ Latham, John J.: Magyar légi posta – magyarországi repülőjáratok, 1896–1978. Bp., 1979. 20. p.

Az 1920-ban megjelent Légiposta bélyegsorozat értékei (A szerző gyűjteményéből.)

rosoknak sem kellett lemondania, ugyanis Győr és Pápa városok esetében a repülőről ejtőernyő segítségével dobták le az oda címzett postát. Ez a lehetőség csak a Budapest–Szombathely között közlekedő járatok esetében volt lehetséges, a visszaúton a posta számára már csak egy állomás maradt, Budapest. A rendelet szerint a repülőjárat

az utat Budapest és Győr között 1 óra alatt, míg Győrtől Pápiáig 20 perc alatt tette meg.

A repülőjáratok végül nem üzemeltek sokáig, az antant néhány hónap múlva, 1921 márciusában betiltotta a működésüket.⁸ Az utolsó ismert légipostával feladott levelek is e hónap végéről származnak. A gépeket még ugyanezen év nyarának elején elszállították Szombathelyről.

A légipostabélyegek

A posta a légipostán feladott küldemények céljára három címetből álló felülnyomott bélyegsorozatot bocsátott ki. A sorozat tényleges forgalomban a repülőjáratok megindulásától 1920. november 7-étől volt azok megszüntetéséig. A bélyegek alapjául az 1917. december 1-jén kibocsátott Arató-Parlament sorozat, Parlamentet ábrázoló 10 koronás értékét használták fel.⁹ A bélyegre könyvnyomással a „LÉGI POSTA” ívelt feliratot és az értékjelzést (3, 8 és 12 korona) nyomták. A felülnyomat értékjelzésenként különböző színben készült (3 korona = zöld, 8 korona = piros, 12 korona = kék). A kiadott példányszámokat a következő táblázat foglalja össze:¹⁰

⁸ Hamza et al., 1971. 370. p.

⁹ Magyar posta és illetékbélyeg katalógus. Bp., 2021. 232. sorszámú bélyeg.

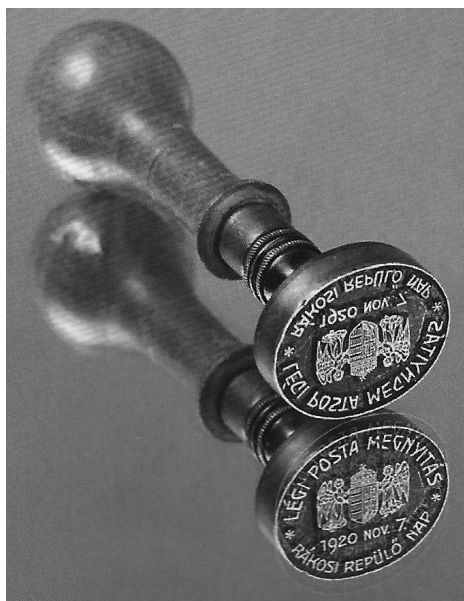
¹⁰ A korábbi szakirodalomban néhány százszal kevesebb elkészült példány szerepel, ami valószínűleg kerekítés eredménye lehet. Vö. Bán Willy: A magyar postabélyegek adattára. Bp., [1943.] 271. p.

1921. január 14-én délelőtt 10 órakor a soproni főpostán feladott tarifahelyes légipostalevél, amelyet Autóval szállítottak Szombathelyre, majd ott még ugyanaznap 12 órakor repülön továbbítottak Budapestre (A szerző gyűjteményéből.)

Elsőnap feladású levél Szombathelyen át Pinkafőre. A küldemény 1920. november 9-én érkezett Szombathelyre, majd gépkocsival vitték Pinkafőre, ahová másnap érkezett meg (A szerző gyűjteményéből.)

A repülőnapon használt emlékbélyegző
(Nikodém Gabriella – Szabó Jenő:
A magyar bélyeg története.
Bp., 2010, 64. p.)

A sorozat értékei	A felülnyomat színe	Példány-szám ¹¹
3 korona/ 10 korona	zöld	311.600
8 korona/ 10 korona	piros	315.200
12 korona/ 10 korona	kék	315.800

A bélyegeket a kibocsátó rendelet szerint külön nem árusíthatták a postákon, aki ezt mégis megtette fegyelmi eljárást kockáztatott. A hivatalnokok kizárólag a náluk feladott levelekre ragaszthatták azokat.

11 Hamza et al., 1971. 370. p.; Victor Gy. Berecz szerint április 9., de hivatkozást az adatra nem ad. Vö. Berecz, Victor Gy.: The Pioneer Period of Hungarian Airmail. Fairfield, Connecticut, USA, 1970. 28. p. (Society for Hungarian Philately. Monograph Series; 1.)

A repülőnapon használt emlékbélyegzés
(A szerző gyűjteményéből.)

Készlet is csak azokon a postákon állt rendelkezésre, ahol légipostai levelet adhattak fel. Ennek ellenére a gyakorlat mást mutatott. 1 hónap elteltével újabb rendeletben¹² kellett szabályozni a kérdést. Eszerint, ha a feladó előzőleg már légipostai bélyegekkel bérmentesített levelet adott fel, úgy azt a hivatalnoknak el kellett fogadnia, azonban, hogy az elszámolásban ne legyen zavar, a feladónak ugyanazokat a bélyegeket meg kellett vásárolnia, amit ki is adtak a számára. Más módon továbbra sem adhatták ki a bélyegeket, a fegyelmi felelősséget továbbra is fenntartották. A rendeletből kitűnik, hogy a bélyegekhez a gyűjtők és az érdeklődők is már az első hónapban hozzáfértek, a szigorú rendelkezések mit sem értek. A bélyegeket az azokat felhasználó postákon ténylegesen árusították is.

A légiposta-küldemények

A küldemények esetében meghatározták, hogy a postai feladás tárgyai kizárólag közönséges levelek, levelezőlapok és politikai

12 PTRT, 1920. 94. sz. 509–510. p.

napilapok lehettek. Többletszolgáltatással ellátott küldeményeket – például ajánlott levél – nem vettek fel. A levelek méretét nem korlátozták ugyan, de azoknak alkalmasnak kellett lenniük a postaszákban történő elhelyezésre.

A postai küldemények feladói számára előírták, hogy leveleken tüntessék fel a „légi postával” jelölést. A küldemények felvételét Budapesten két postahivatal a Budapest 72. számú (Keleti pályaudvar) és a Budapest 4. számú (Főposta) hivatalok végezték. Szombathelyen a 2. számú, Sopronban pedig az 1. számú hivatalban lehetett légipostai küldeményt feladni. Budapesten hírlapokat csak a 72. számú hivatal fogadott. A rendelet szerint légipostai küldeménynek azok minősültek, amelyek legalább az út egy részét légi úton tették meg. Így tehát lehetőség volt arra is, hogy a légipostai küldeményt ne a repülő leszállásának helyére címezzék, hanem azon túlra is. Ebben az esetben a repülőgéppel érkező leveleket hagyományos módon gépjárművel továbbították a megfelelő helységbe.

Meghatározták a feladás pontos időpontját is. A budapesti 72. számú postahivatal esetében 13 óráig, a budapesti 4. számú hivatalnál 12 óráig, Szombathelyen pedig 13.30 óráig kellett feladni azokat a leveleket, amelyeket a feladó az aznapi járáttal szeretett volna továbbítani.

Kedvezőtlen időjárás esetén a járatot nem indították, hanem helyette a küldeményeket rendes postai úton továbbították.

A feladott küldeményeket előírás szerint tisztán és olvashatóan kellett lebélyegezni. A légi úton beérkezett leveleket az expressz küldeményeknél szokásos módon külön küldönccel vitték a címzetthez.

A budapesti főpostán (4. sz. hivatal) feladott küldeményeket levélzsákban továbbították a 72. számú postahivatalba, majd a küldeményeket kézbesítési helyük szerint

szortírozták, így Szombathelyre, Pápára és Győrbe külön postaszákokat állítottak össze. Ezt követően vitték ki a zsákokat a mátyásföldi repülőtérre. Ellenkező irányba a soproni 1. számú postahivatal küldte Szombathelyre a légipostai leveleket, majd a szombathelyi 2. számú hivatalból szállították ki a zsákokat a repülőtérre. Szombathely a Budapestre címzett leveleket a budapesti 42. számú hivatalnak címezte, míg a Budapestről továbbszállítandó levelek a 72. számú hivatalhoz kerültek. A beérkezést követően külön küldönc szállította a feldolgozó postára a zsákokat.

A küldemények feladására a rákosi repülőnapra emlékbélyegzőt készítettek, amelyet a bélyegek érvénytelenítésére használtak.

Ekkoriban már élénk bélyegyűjtő tevékenység folyt az országban, így nem csoda, hogy egy légipostajárat megindulása megmozgatta a gyűjtők fantáziáját. Ez azt is jelentette, hogy sokan, sok küldeményt adtak fel a postákra. A repülőjáratokon továbbított légipostai küldemények jelentős része ennek megfelelően filatéliai levél, vagyis bélyegyűjtők gyűjteménygyarapítási szándékkal adták fel azokat. Ezért sokszor túlbérmentesítették a küldeményeket, vagyis a postai díjnál magasabb összegben ragasztottak bélyeget a küldeményekre. Így színesebb, látványosabb leveleket hoztak létre, nemegyszer a bélyegsorozat mindhárom darabját egyszerre felhasználva. A posta a túlbérmentesítést kivédendő a postai hivatalnokoknak megtiltotta, hogy akár a feladó kérésére több bélyeget ragasszanak a küldeményekre mint azt a díjszabás igényelné.

A légipostai tarifákat a következő táblázat mutatja be:¹³

¹³ A PTRT, 1920. 83. sz. 450. p. alapján.

Levél	60 grammig	további 20 gram- monként
	12 korona	3 korona
Levelezőlap	8 korona	
Napilap	20 példány esetén	20 példány alatt
	példányonként	példányonként
	1 korona	3 korona

Az általam ismert gyűjteményekben és árverési katalógusokban az elmúlt időszakban összesen 165 légiposta-küldeményt vizsgáltam meg az érkezés időpontja és a címzés helye szerint. A kapott eredményeket a következő táblázatok foglalják össze:

Szombat- helyre érkezés időpontja	Külde- mények száma	Budapestre érkezés időpontja	Külde- mények száma
1920.11.08.	25	1920.11.08.	3
1920.11.09.	10	1920.11.10.	1
1920.11.15.	1	1920.11.16.	1
1920.11.18.	1	1920.11.17.	5
1920.11.28.	2	1920.11.18.	2
1920.11.30.	2	1920.11.27.	1
1920.12.04.	1	1920.12.07.	9
1920.12.31.	1	1920.12.09.	3
1921.01.16.	1	1920.12.10.	2
1921.03.25.	1	1920.12.16.	1
		1920.12.20.	1
		1920.12.24.	1
		1921.01.11.	1
		1921.01.14.	1
		1921.03.01.	2
		1921.03.02.	1
		1921.03.03.	4
		1921.03.04.	17
		1921.03.08.	4
		1921.03.19.	2
Összesen	45		62

Pápára	Külde- mények	Győrbe	Külde- mények
1920.11.07.	6	1920.11.07.	5
1920.11.09.	5	1920.11.08.	5
1920.11.17.	2	1920.11.09.	1
		1920.11.13.	1
		1920.11.18.	1
		1920.11.24.	2
		1920.11.25.	1
		1920.12.07.	2
		1920.12.28.	1
		1920.12.30.	1
		1921.01.03.	1
		1921.01.06.	1
		1921.02.08.	1
		1921.02.16.	1
		1921.02.17.	1
		1921.02.26.	1
Összesen	13		26

Sopronba	Külde- mények száma	Veszprémbe	Külde- mények száma
1920.11.10.	1	1920.12.04.	4
1920.11.15.	3	1920.12.06.	2
1920.11.20.	1		
1920.11.27.	1		
1920.11.29.	2		
1920.12.09.	4		
1920.12.22.	1		
Összesen	13		6

A vizsgált küldemények száma meszszenenő következtetések levonására nem elegendő, azonban az adatok a nagyságrendek érzékeltetésére alkalmasak. A legtöbb küldeményt természetesen a repülőjáratok fel- és leszállási helyei – vagyis Szombathely–Budapest és Budapest–Szombathely – között kézbesítették, ezt követte a sorban Győr, majd a többi érintett város. Kisebb településekre jellemzően Vas vármegyében címezték a leveleket, ismerünk Kőszegre, Pinkafőre (ma: Pinkafeld, Ausztria), Keme-

nessömjénbe továbbított küldeményeket is. Ezekben az esetekben a repülő Szombathelyen tette le a postaszákot, a küldeményeket a szombathelyi 2. számú postahivatal érkeztette, majd autóval szállították a megfelelő helységbe. Budapesten túlra címzett levél a vizsgált forrásokban nem található. Az is kiderül az adatokból, hogy a járatok a rendeleti kötelezettség ellenére napi szinten ugyan nem közlekedhettek, azonban így is rendszeresen tették meg az utat a fővárosba és vissza.

Az első szombathelyi légipostajáratok bár csak néhány hónapig üzemeltek, fontos állomásai voltak a közlekedés és a postai szolgáltatások fejlődésének is. Megszűnésük után 7 évet kellett várni a forgalom újbóli megnyitására, amelyre 1928. október 1-jén szintén Budapest–Szombathely viszonylatban került sor. Szombathely nem maradt tehát légiposta nélkül, de ez már egy másik fejezet a város postatörténetében.

Horváth Boldizsár: Emléktörédek köz- és magánéletéből.

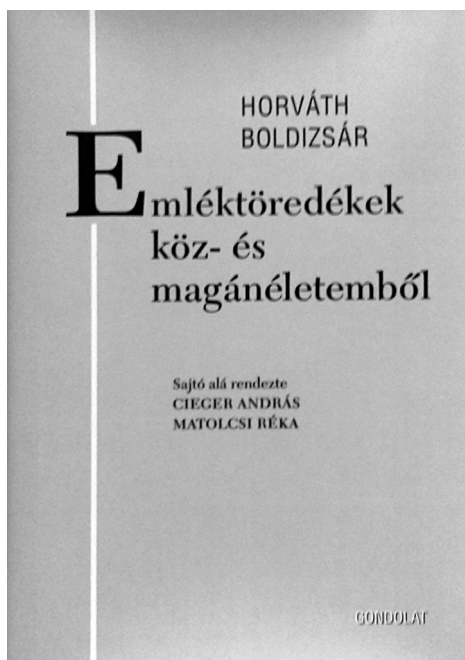
S. a. r. Cieger András, Matolcsi Réka.

BP.: GONDOLAT KIADÓ, 2021. 137 P.

(JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK; 52.)

Úgy tűnik, hogy a 200 éve született Horváth Boldizsár kulturális emlékezetével minden rendben van szülővárosában Szombathelyen. Még életében, 1886-ban közterületet neveztek el róla. 1898. évi halálát követően 1901-ben felavatták egész alakos szobrát az egykori Deák-ligetben, utóbb Horváth Boldizsár kertben, a mai Savaria Múzeum előtti parkban. Szülőházán – Fő tér 25. – emléktábla áll. Középiskola is viseli a nevét, de mégis a múlt iránt érdeklődők, valahogy keveset tudnak érdemi tevékenységéről. Talán csak annyit, hogy a szombathelyiek közül elsőként lett miniszter az egykori városi tisztviselő a jogszerűen kinevezett magyar kormányban, és hogy a kiegyezést „megteremtő” Andrassy-kormány igazságügyminisztere volt. S talán az ismerethalmaz itt véget is ér.

Aki persze ismeri a helyi történeti folyóiratokat, az olvashatta Tilcsik György bravúros tanulmányát¹ a család, az atya Horváth József és Horváth Boldizsár tevékenységéről az 1848-at megelőző időszakról. Aztán itt sokakban, vagy talán mindenkiben elvékonyul a tudás. A magyarázat persze borzasztó egyszerű, hiányzik a tevékenységét bemutató, akár kis- vagy nagymonográfia, vagy egyáltalán egy olyan ismeretterjesztő kötet, ami részletesebb áttekintést adna e kiváló politikus, nagyszerű szónok, de gyengécske költő életútjáról. Nos, az eddigi hiátus részben megszűnt a jelen kötet kiadásával, vagy pontosabban egy izgalmas

19. századi karriert, emberi portrét ismerhetünk meg a kortársai által csak Bódiként emlegetett emlékiratában. A kiegyezés korának avatott szakértője Cieger András munkatársával, Matolcsi Rékával arra vállalkozott, hogy közreadják Horváth Boldizsár visszaemlékezés-törédekét 1897–1898-ból, amit az életéhez szorosan kapcsolódó naplórészletekkel – tőle és leányától, Horváth Gizellától –, valamint 1895-ben rögzített végrendeletével egészítettek ki.

Bármelyik kosztümös, történelmi film vagy a 19. századot reprezentáló romantikus irodalmi alkotás becsületére válna annak a jelenetnek a meglevenítése, amivel Horváth visszaemlékezését „kezdi”. 1849 nyarán már tudta, hogy mindazokat a képviselőket, akik elkísérték a magyar törvényhozást az alföldi városokba – Debrecen, majd Pest érintésével Szegedre –, azokat hadbírótság elé állítják, így őt is. Úttalan utakon októberben titokban visszatért

¹ Tilcsik György: Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1999. 1. sz. 6–21. p.

szülővárosába, hogy elbúcsúzzon feleségétől és 2 hónapos gyermekétől, valamint szűkebb tágabb családtagjaitól, és mint oly sokan ezekben a hónapokban a bujdosást, vagy az európai emigráció bizonytalanságát válassza. *„Mikor azonban a csomagolást befejeztük s készen voltam a hosszú kétes útra, egy drámai jelent következett, amelynek megrázó hatása felforgatott mindent. Nőm és sógornőm térdre borultak előttem, átkulcsolták lábamat és zokogó hangon esdekelve kértek, hogy mondjak le menekülési tervemről. »Ne hagyd el nődet és gyermekedet« – mondá sógornőm, s egy jósnő szerepét öltvén magára, ihletett hangon tette hozzá: érzem, hogy semmi bántalmad nem lesz.”* (32. p.) Hogy azután, hogyan alakul ez a történet és mennyiben igazolta a női megérzéseket a história az is megtudható az emlékiratából. Szenzációs, élvezetes olvasmány, Horváth Boldizsárról közismert, hogy kiválóan tudott írni, nem véletlenül nevezték hol az Andrásy-kormány, hol a Deák-párt tolnak. 120 év után is eleven, pompás az emlékirata. Számptalan egyedülálló történettel gazdagította a korról szóló tudásunkat. Sajnos, életútjának csak 1849 és 1871 közti szakasza ismerhető meg, és némiképp persze a korabeli politikai „boszorkánykonyha” néhány fontos pillanata, de ahogy rögzítette, ahogy megformálta – talán lediktálta, hisz ekkor már vakságra ítéltetett szembetegsége miatt – nagy barátja, a jó palóc Mikszáth Kálmán is megirigyelhette volna.

A kötet bevezetőjéből tudhatjuk meg, hogy Bódi 1888 óta foglalkozott az emlékiratának a megfogalmazásával, és életműve írott anyagainak közreadásával, legalábbis erről tudósított kedvenc újságja a „Fővárosi Lapok”, ez azonban nem történt meg, aminek valószínű oka a már említett elhatalmasodó betegségei, ilyen értelemben ez a kiadvány a végakarátának a teljesítését is jelenti. (128. p.)

A közreadó páros, részben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető kéziratokat tette közzé példás gondossággal, ahol a lábjegyzetek nemcsak a szövegben előforduló, vagy megnevezett alakok életrajzi adatait tartalmazza, hanem olyan információkat is, amely révén a jelzett korszakban és az akkor zajló események az értő olvasó számára teljessé, totálissá válnak. Az „Előszó” alapján ebben nyilván szerepet játszott a kötet lektorának, Tilcsik Györgynek a javaslatai és információi is, aki jelen pillanatban a legavatottabb szakértője a korszak szombat-helyi és Vas vármegyei eseményeinek.

Az „Emléktöredékek köz- és magánéletemből” 11 fejezetre tagolódott és tényleg töredékes, de rögtön tegyük hozzá, fontos töredékeket tartalmaz. Nemcsak a 19. század 50-es éveiben átélt élményekről, részletekről, hanem és főleg a 60-as években az Andrásy-kormány időszaka alatt folytatott munkájáról, a delegáció gondolatának születéséről, miniszteri „kiválasztásának” történetéről, stb. Jól látta az egykori városi főjegyző, majd jó nevű helyi ügyvéd saját életpályájának nagy fordulópontjait (64–65. p.), ezt valószínűleg a róla készülő monográfia szerzője is megerősíti majd. Ugyanakkor az általa megrajzolt történetek plasztikussá és egyben emberivé is teszik az 1867-ben megalakuló kabinet útkeresését, botorkálását a jövőbe vezető rejtélyes kormányzati úton. A kiforratlanságból eredő ügyek rendezési technikáit, ötleteit, ami minden hatalomra kerülő kabinet első időszakát jellemezte és jellemzi. Különösen magával ragadóak azok a jelentek, amelyben a mester, a példakép Deák Ferenc alakját idézi fel és azt a harmóniát, amiben képesek voltak politikai krédójukat, liberális világképet együtt is megjeleníteni. Nincs bennünk kétség, hogy valós lehetett a történet,

amit leírt, a félszavakból is megértjük egymást korabeli kiadása. Tudni illik, nagy kihívást jelentett a liberális Andrássy-kormánynak 1868 elején a szélbal és a demokrata körök mozgalma, ezt a kezdeményezést kellett valahogy megállítani úgy, hogy az elvhűség 1848 szelleme megmaradjon. A belügyminiszter, Wenckheim Béla báró képességeit – úgy tűnik – meghaladta ez a feladat, és a nagy politikai kontroll szerepet játszó Deák haragját vívta ki. (Ahogy elhelyezi a zalai „öreg urat” a korabeli politikai saktáblán az üzenetértékű.) Ilyen előzmények után került sor arra a szituációra, ami az „Angol királynő” szállodájában zajlott le 1868-ban. A nemzet prókátora szinte leüvöltötte a belügyminiszter fejét, hogy milyen szabályozást akar kiadni az említett témában, amikor váratlanul Horváth Boldizsár igazságügyminiszter is megjelent. Majd elkezdődött a közös munka, a kívánatos liberális értékrend alapján készült utasítás megfogalmazása. Horváth erről így emlékezett: *„Ne beszélj – vágott közbe az öreg úr – hanem formulázz! – s erre egy ív papírt s egy iront dobott élém, amiből asztalán mindig legalább egy tucat hevert. Mit tehettem a szentlelket hívtam magamban segítségül s formulázni kezdtem. Még csak a harmadik alinea végén voltam, mikor az öreg úr rám kiáltott: Hát mit írtál? Még nem végeztem vele. Mindegy olvasd fel, ami készen van! Felolvastam. Hogyan szól az utolsó mondat? Olvasd fel még egyszer! Ezt is teljesítém. Nem azt – dörögte ismét az öreg úr – hanem ami előtte van! Felolvastam most az utolsó előtti mondatot. Nohát, folytasd! – felelé. Akarom a formulázást folytatni, de legnagyobb meglepetésemre – a szót ő veszi át, s a rendelet hátralévő részét egész végig ő diktálja le. A rendeletnek tehát körülbelül egyharmada az enyém, másik kétharmada pedig az öreg úr műve.”* (84–85. p.)

Csodálatos pillanata közös gondolkodásnak és munkának.

Bódi emlékiratában „nem fényezte magát”, nem oly embernek mutatta be magát, aki nélkül a kormány nem tudott volna működni. Annak ellenére, hogy számtalan fontos kormánydokumentum, törvénytervezet, leirat, trónbeszéd végső megfogalmazásában kulcsszerepet játszott. Nem véletlenül nevezték a párt és a kormány tollának. *„Andrássy miniszterelnöksége korában Horváth Boldizsár ékesszólására bízták a kormány retorikai képviselőjét”*² – ismerte el a „Pesti Hírlap” 1 évtized távol-ságából is. Csak sajnálni tudjuk, hogy igazságügyminiszteri tevékenységének sok, fontos pillanatáról, vitáiról nem írt, folyjanak azok, akár a belső apparátussal, akár az ügyvédi szakmával. Parlamenti szerepléseiről a híres 1866. decemberit leszámítva nem emlékezett meg (57–63. p.), pedig lett volna mivel büszkélkedni, mert szónoki teljesítményével kiemelkedett kortársai sorából, hozzászólásaira, érveire képviselősege idején – 1892-ig – a korabeli sajtó is mindig figyelt.

A kötet „Függelék” részében három dokumentum is szerepel. Az első Horváth Boldizsár 1846 októbere és 1847 januárja között rögzített töredékes naplója, ami eredetileg a „Vasárnapi Újság”-ban látott napvilágot még 1900-ban. Itt is csak sajnálhatjuk, hogy ezek folytatása mindeddig még nem került elő, de reménykedünk, hátha a szerencse pártunkra áll ez ügyben is, mert nagyon sok, érdekes ízelítőt, emberi vívódást hozott a reformkori mezővárosi ifjú boldogságkereső életpillanataiból.

A másik dokumentum leányának, Gizellának a töredékes naplója 1871–1872-ből, aminek különösségét egy rejtett, titkos családi történet adja. Az igazságügyminiszter

2 Osztrák alkotmányos fogalmak. = Pesti Hírlap, 1879. jan. 20. 3. p.

nagyon büszke volt származására, egy sikeres városi polgár gyermekeként a maga erejéből jutott oda, ahová került, a miniszteri bársonyszékbe. A kitartó szorgalma és tudása révén társadalmilag is felemelkedhetett, mezővárosi származását és demokratikus beállítódását is deklarálta azzal, hogy nevéből a „h” betűt elhagyta. Ebben azonban sohasem a következetesség jellemezte, általában a „Pesti Napló” közölte így a nevét, a többi laptárs azonban nem, a hivatalos dokumentumokban is a „th” szerepelt. 1872-ben az apai nagyapa halálakor azonban olyan információval gazdagodott a család, ami döbbenetesnek tűnt, mert kiderült, hogy a família nemesi felmenőkkel is bírt (sic!), de ennél fontosabb Bódi reakciója: az elhallgatás. Egy olyan korszakban, ahol inkább a nemesi oklevelek fabrikálásának az évadja dúlt, mint ezek eltitkolása. A pontos igazság majd előbb–utóbb kiderül, de ez az ő identitását, viszonyulását a világhoz, már nem befolyásolja.

A harmadik dokumentum az 1895-ből származó végrendelete, példaértékű, ahogy intézkedett saját munkájának gyümölcseiről, az összegyűjtött javairól. Elgondolkodtató, hogy miként gondoskodott fia és lányai, illetve három közismert és komoly társadalmi szerepet betöltő vejéről, valamint az idős korában őt ápoló szereplők apanázsáról.

Horváth Boldizsár élvezetes stílusú emléktörödékében jól érzékelhető a köz- és magánszféra választófala, kiváló adalékul szolgál a 19. század 60-as éveinek megértéséhez. Az általa törpe nemzedéknek gondolt generáció tevékenységéről. A kiadvány – Mezey Barnának köszönhetően – a „Jogtörténeti értekezések” 52. kötetként látott napvilágot, de egyáltalán nem bosszantó kakukktojás jellege. Sőt, talán új ízével ötletet is ad a sorozatszerkesztőinek a jövőt illetően. A kötetet jól használható névmu-

tató zárja. A sorozat jellegéből adódóan nincsenek benne képek, korabeli grafikák – akár a „Borsszem Jankó”-ból, akár más élc-lapokból –, de ennek a hiányát Horváth kiváló tolla miatt nem érezzük, ez így teljes, ahogy van. Minden más vizualitás csak rontott volna a színvonalon, zavaró lenne.

Az egykori szombathelyi városi főjegyző kedvelt költői metaforaként használta – szerencsére ebbe a kötetben, versei nem kerültek be – az ár–apály jelenséget. A kiadvány remélhetően sikeresen hozzájárul a vele kapcsolatos dagályhoz, hogy születésének 200. évfordulója alkalmából megismerhessük az eleven és elvi, morális következetességgel élő Horváth Boldizsárt is, mert mint ilyen ritkaságnak számított a korában is és éppen ezért igazán megérdemli a figyelmet századok távlatából is.

Katona Attila

Murber Ibolya: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924.

Határtörténetek az első világháború után.

BP.: ELKH BTK TTI, 2021. 184 P.

(MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

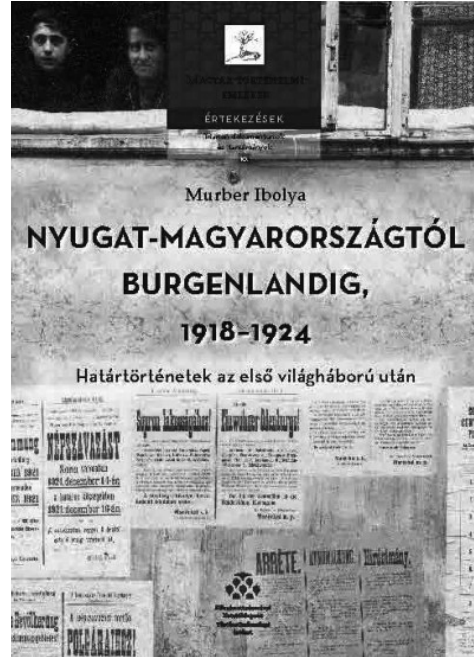
ÉRTEKEZÉSEK. TRIANON-DOKUMENTUMOK ÉS -TANULMÁNYOK; 10.)

Mindazok, akik lakóhelyük szerint tartósan vagy ideiglenes határ közelében élnek/éltek bizonyosan őriznek határtörténeteket. Az idősebb és a fiatalabb generációk elménevei határátlépésekről, határokon átvelő kapcsolattartásról, kereskedelemről vagy egyáltalán a határok átjárhatóságáról és a határmentiség létformájáról egészen eltérőek lehetnek. Nem beszélve arról, hogy Magyarország határ menti világa rendkívül sokszínű, így ahány szomszédos ország annyiféle határjelleg tükröződhet a törté-

netekből. És ez még csak az érem vagy a határ egyik oldala. Hiszen a határ túlsó felén élő (mikro- és makroszintű) közösségeknek is megvan a maga – nem feltétlen azonos – olvasata/narratívája a határ(on)-lét mindennapokban jelentkező társadalmi, gazdasági és szociális hatásairól, előnyeiről és hátrányairól. Ez a fajta – a 'mi' és az 'ők' dichotómiájára épülő – perspektíva határozza meg a mai napig az osztrák–magyar határ 1918–1924 közötti meghúzásának történelmi narratíváját is.

Murber Ibolya, történész, az ELTE SEK Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ egyetemi docense legújabb könyvében¹ – a határvita centenáriuma – arra tesz kísérletet, hogy a mainstream olvasattól eltérően, túllepve a politika- és eseménytörténet látókörén, illetve elszakadva az egysíkú és egyoldalú megközelítésmódtól a maga komplexitásában mutassa be az osztrák–magyar határhúzás közel félévtizedes folyamatát. Egyúttal pedig szemléltesse Közép-Európa 1. világháború utáni területi átrendeződésének – vagyis a posztimperialis átmenet időszakának – összetettségét, valamint a háború utáni valós és látens politikai erőszak jelentőségét.

Murber Ibolya az elmúlt években számos magyar és idegen nyelvű tanulmányban foglalkozott az 1. világháború utáni átmenet időszakával, illetve Ausztria és Magyarország helyzetével, válságkezelési módszereivel és határvitájával. Az újfajta nézőpontokra/módszerekre épített, a komparatiztika eszközével készült eddigi munkái több esetben is évtizedes – a revíziós gondolatok bűvkörébe zárt – tabutémákat boncolgattak, illetve ezek felülírhatatlan-

nak vélt képét igyekeztek megdőnteni. Jelen monográfia az eddigi kutatások szintéziseként fogható fel, amely ezúttal (is) a mindent elválasztó határ képének cáfolatát hordozza magában.

A munka különböző cselekvési szinteken, az akciók–reakciók, valamint a kortárs diskurzusok hálójában, az osztrák és magyar vonatkozások szempontjából kiegyenlítően vizsgálja Ausztria és Magyarország – mint két önálló nemzeti tér, régió és társadalom – 1. világháborút követő igényeit. Az általános, illetve individuális társadalom- és államfejlődési törvényszerűségek ismeretében demonstrálja a követelések teljesüléséhez/teljesítéséhez vezető út, valamint a későbbi politikai konszolidáció bel- és külpolitikai faktorait, szocioökonómiai hátterét. Nemzetközi keretbe ágyazottan szemlélteti, hogy a kezdetben másodrendű Burgenland-kérdés – mint két vesztes állam között, egyetemessé lett regionális terület-

1 A monográfia a Harrasowitz Kiadó gondozásában 2021-ben megjelent német nyelvű kötet – *Murber, Ibolya: Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungs-geschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden, 2021. 108 p. (Balkanologische Veröffentlichungen; 68.) – bővített változata.

vita – miként vált 1921 őszére az európai politika egyik fő témájává. Továbbá miként idézett elő Ausztria és Magyarország között egy nem annyira nemzeti/etnikai, hanem inkább gazdasági motívumokon (szükséges-ségen) alapuló időleges szakadást.

A monográfia címe már önmagában is folyamatközpontúságot jelez, amelynek kiindulópontját (Német-)Nyugat-Magyarország, míg végpontját – a határvita lezárásaként – az elcsatolt területekből létrejövő Burgenland jelenti. Emellett a „határtörténetek” megjelölés is szimbolikus, hiszen a határhelyzetet emeli konstrukciós erővé. Ezzel a többsíkúságra, a határ perspektívájából való eltérő értelmezési lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Szemléltetve, hogy a határ önmagában nem értelmezhető, mivel létrejötté két egymás melletti vagy egymással szembeálló terület (határvidék), valamint az ott élők és azokat birtoklók közötti konfrontáció, illetve folytonossági hiány (törésvonal) eredménye. Tehát egy olyan társadalmi cselekvés, amelyről minden oldalnak – állam alatti és feletti, illetve formális és informális szinteken egyaránt – megvan a maga nézőpontja, illetve öndefiníciója.

A kötet – ahogy a bevezetésben is olvasható – a *border studies*, az *entangled history* (*histoire croisée*), valamint a *new diplomatic history* (új diplomáciatörténet) módszereit követve, illetve ötvözve készült. Ezen országhatárokon túlnövő, illetve azokat átszelő, átívelő folyamatok, interakciók és transzferek feltárását célzó koncepció nem titkolt célja, hogy Ausztria és Magyarország egymásról, illetve a 100 évvel korábbi területvitáról/határhúzásról alkotott – egymással ma is versengő és torzított – képzetait szembesítse. Továbbá a tradicionális narratívákat és nemzeti érzelmeket új nézőpontokból vizsgálva, mintegy megkérdőjelezve, feloldja a valós és/vagy vélt ellentéteket, jogsérelmeket. A munka ebből

a szempontból (is) úttörőnek és hiánypótlónak számít. Hiszen a mai Ausztria és Magyarország, amelyek nevükben a Habsburg Monarchia közép-európai folytonosságát őrzik, egykori – néha viharos – összetartozásuk tudatában ma is csak korlátozottan tudják közös történelmük értelmezését, illetve emlékezetét transznacionális szintre emelni. (Bár tény, hogy a nézőpontok/nemzeti érzelmek kölcsönös megismerésére, multilaterális feldolgozására irányuló igény – az évtizedes „érdektelenségen” túllépve – csak az utóbbi években bontakozott ki.)

Különösen igaz ez a nyugat-magyar határvonal körüli „testvérharcról”, vagyis Burgenland létrejöttéről, a területátadásról és a határhúzásról szóló – átfedést aligha tartalmazó – osztrák és magyar történelmi narratívák esetén. Ugyanis ezek két párhuzamosan futó történetszálon elhelyezkedve nem is különbözhetnének jobban egymástól, miközben eredetüket, hivatkozási alapjukat és felfogásukat tekintve nem is reflektálhatnának jobban egymásra. De – ahogy a kötet is kiemeli – a hangsúly egyelőre ma még a divergenciákon és az áldozatszerep nemzeti szintű (túl)hangsúlyozásán van. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy a határhúzás 1918–1924 közötti eseménysorának ma sincs egységes, egyaránt elfogadott közös elnevezése. Bár az indulatok és a kudarc miatti frusztráció öröklött érzése hamar háttérbe szorult, de az elfogultságokon, illetve az örökös deficiten/kudarcon mára is csak kevésé sikerült túllépni. Emiatt pedig a mindenkori nemzeti emlékezetben szinte teljesen rejtve marad azon nézőpont, hogy ugyan ez egy nem tervezett határeltolás volt, de a végső megállapodás egy tárgyalásos kompromisszumon, illetve egy döntést legitimáló konszenzuson alapult és mindkét félnek okozott területi és presztízvesztéséget (is). Ezen ignorációra épített szemléletmód ugyanakkor nem csak helyi jellegzetesség, hiszen Közép-

Európa-szerte a politikai gondolkodás mindig a vesztesé, vagyis a nemzeti keretekbe zárt áldozati narratíváé.

Jelen monográfia mintegy szembe-menve a túlzottan leíró és ideologikus megközelítésekkel, illetve túllépve a kizárólagos és megszokott nemzetközpontú kereteken felhívja a figyelmet a konvergenciák keresésére, a közkeletű toposzok és sérelmi/érvelési narratívák revidálására, vagy legalábbis kritikai szemléletére. Teszi ezt egyrészt a nemzetközi, az államközi, az állami/kormányzati szintű és a regionális/lokális diskurzusok, mint többnyire párhuzamosan futó, több ponton egymást (el)fedő, keresztező, illetve helyenként egymásra rímeltetett szintek határvitára gyakorolt kölcsönhatásainak tükrében. Másrészt a politika- és eseménytörténet által már jól ismert történések kronologikus keretében ágyazva előtérbe helyezi az események szereplőközpontú, transznacionális megközelítését. Eközben feltárja, illetve újrakonstruálja a térségben tevékenykedő paramilitáris (félkatonai) egységek háttérét, az osztrák–magyar piac- és kapcsolattörténet (át)alakulását, valamint az elcsatolás, illetve a határhúzás mindennapokban jelentkező, mikro- és makroszintű gazdasági, társadalmi és kulturális következményeit is.

A bevezetésből kiolvashatóak azok a nézőpontok, fogalomrendszerek és kérdések, amelyek mentén haladva a kötet készült. Eszerint választ kaphatunk arra, hogy miért, hogyan, illetve kiknek köszönhetően változott meg, vagyis került keletebbre az évszázados – 1867-ben még megerősített – tradicionális Lajta-határ. Miként vált a határvita a háború utáni osztrák és magyar válságkezelés/kármentés részévé, illetve más, megoldatlan állami szintű problémák elfedésére alkalmas elterelő akcióvá, kollektív cselekvési térré? Milyen osztrák és magyar szemszögből legitim, illetve érthető álláspontok, érvek és ellen-

érvek határozták meg, alakították Közép-Kelet-Európa második leghosszabb határvitájának eseménytörténetét? Miként milyen eszközökkel terjesztette ki Ausztria és Magyarország befolyását, illetve hatalmát a határvidékre és lakosságára? Az elcsatolt területekből összeálló Burgenland megtartása/megszerzése – alig 4000 km²-es kiterjedése és mérsékelt gazdasági jelentősége ellenére – miért érte meg azt a nem kis diplomáciai, gazdasági és katonai erőfeszítést, amit a két, háborúban vesztes ország megcsappant tartalékaiból egyaránt feláldozott? Eközben a különféle társadalmi–cselekvési terek/szintek közötti kölcsönhatások és függőségek, valamint az új, gyakran csak elméletben létező térszervező koncepciók miként érvényesültek a határhúzás folyamatában? Voltaképp pedig 1921–1922 fordulójára mi motiválta és tette szükségessé – állami és nemzetközi szinteken – a határvita gyors, pragmatikus lezárását? Illetve a kompromisszumos döntéshozásnak milyen későbbi hatása volt a kapcsolatok vagy a revíziós szándék alakulására?

A bevezetés után, az elemzési szempontokat – vagyis a kötet és a kutatás elméleti háttérét – taglaló, három kisebb egységre bontott fejezetben először az idő- és térbeli keretek tisztázására kerül sor. Ebben a szerző röviden rávilágít a határvita folyamatára, időbeli elhúzódsának tényére, illetve az azt elősegítő körülményekre. A tisztánlátás végett néhány korabeli földrajzi kifejezés/topográfiai fogalom is kifejtésre kerül. Megtudjuk, hogy Német-Ausztria mikor és miért vált Osztrák Köztársasággá, illetve Nyugat-Magyarország, Német-Nyugat-Magyarország és Burgenland területi kiterjedtségüket, politikai üzenetüket és jelentéstartalmukat tekintve miként tértek el egymástól. Továbbá egy bekezdés erejéig – egyfajta kontrafaktuális nézőpontból – áttekintést kapunk arról is, hogy 1918–1924

között milyen területi megoldások válhattak volna politikai realitássá az osztrák–magyar határ kapcsán.

A második alfejezet a határmódosításra befolyással bíró cselekvési szintek és szereplők általános jellemzőinek bemutatására koncentrálnak. (Jelentőségüket a határkérdés egyes szakaszaiban – mintegy kontextusba ágyazottan – a kronologikusan felépített, a határvita főbb fordulópontjai szerint szakaszolt fejezetek mutatják be.) A kötet megközelítésmódja szerint a helyi lakosság, illetve a regionális politikai és (fél)katonai szereplők cselekvési szintje hasonló hangsúlyt kap a(z) – már részletesebben ismert – állami/kormányzati aktorok és a párizsi döntéshozók aktivitási szintjével. Mindez egészen újszerű, illetve komplex megállapításokra ad lehetőséget. Hiszen ezen középpont figyelembe veszi a hatalmi központ igényei és a távolabb fekvő peremvidék törekvései közötti diszrepanciát. Illetve azt, hogy a határ története nemcsak a benne, vagyis a határok között, azok szabta területen lakók története, hanem a mellette, vagyis a határsávban élőké is. Azoké a közösségé, akikre az erőszakosan, művileg generált határok, illetve a központi politikai rendelkezések – tartalmukat, érvényesülési idejüket és hatásfokukat tekintve – másként hatottak. Különösen egy olyan határvidéken, ahol az interakciók sokasága, az interregionális kapcsolatok a helyiekben évtizedeken át a határ porózusságának és átjárhatóságának fizikai és mentális képzetét keltették. Csakhogy az „egyszerre van és mégisincs” evidenciát a terület birtoklásáért folytatott – makroszinten irányított – harcok megterhelték, ami a határrégióban élőket állandó öndefinícióra készítette. Ennek során a helyi közösségek, kényszerűségből, illetve szükségyszerűségből – saját céljaik elérése, valamint korábbi életük kontinuus folyta-

tása érdekében – megpróbálták kihasználni a határ jelenlétét és megkísérelték átjárással gyengíteni a politikai akaratot. Emiatt a makroszintű territorializálódás, nemzetállam-építés és szigorodó határőrzet igénye, mikroszinten szembe találta magát a kapcsolatok kontinuitására való törekvéssel. Ezen eltérő érdekeltségek osztrák–magyar határvitában való szerepe szempontjából lényeges, hogy a kötetben a közvetlen határterület és lakossága saját jogán is vizsgálati ponttá válik.

A harmadik alfejezet olyan korabeli közgondolkodást meghatározó globális eszméket és nemzeti, nacionalista jövőképeket mutat be, amelyek a közbeszédben, illetve minden cselekvési szinten befolyásolták a határvita alakulását. Az egyik ilyen kulcsfogalom a wilsoni „nemzeti önrendelkezés” jelszava, illetve varázsszava volt, amellyel kapuk, illetve határok váltak nyithatóvá és egyéni érdekek, elképzelések váltak indokolhatóvá. Legalábbis elméletben bizonyosan. Hiszen a gyakorlat azt mutatta, hogy az önrendelkezés igénye bár makroszinten hivatkozási alapot jelentett, de a határmódosítás igényeit a legtöbb esetben nem a közvetlenül érintett lakosság artikulálta. A másik gondolatkör a bolsevizmus–anti-bolsevizmus szembenállása, amely az ideológiai katalizátor szerepét töltötte be, illetve a nyomásgyakorlás – zsarolási játék – egyik eszközeként szolgált.

Ezek után a monográfia harmadik–hatodik fejezete – a fenti elemzési szempontok mentén haladva – végigvezet a határhúzás folyamatán. Kiindulópontként szemlélteti Nyugat-Magyarország 1918 előtti hely(zet)ét a Monarchián belül. Bemutatva azokat az osztrák–magyar gazdasági összefonódásokat, birodalmi kapcsolati struktúrákat, amelyek a 19. század végére jóval hangsúlyosabbak voltak a kelet-ausztriai városokkal, illetve felvevőpiacokkal, mint a magyar belső

területekkel. A két régió évtizedes gazdasági egymásrautaltsága, prosperitásra épülő komplementer volta intenzíven befolyásolta az 1. világháború utáni kapcsolatokat. Illetve, a nyugat-magyarországi határvitában rendkívüli hatással volt az osztrák élelmiszerfűgőség, mint nyomásgyakorló eszköz és érvrendszer felismerésére, amelynek szerepére a negyedik fejezet tér ki részletesen.

Az 1918 októbere és 1919 márciusa közötti időszakot feldolgozó szakasz nyitóképe: Ausztria–Magyarország elvesztette az 1. világháborút. A Párizsban üléselő békekonzferencia, illetve albizottságai az első békefeltételekben nem kívántak változtatni az évszázados közös, történelmi határokon. Csakhogy a vesztes és ellátási nehézségekkel küzdő Ausztria területi–lakossági igényt fogalmazott meg az ugyancsak vesztes Magyarországgal szemben, illetve annak integritás, zómében németek lakta nyugati területeinek és vélt erőforrásainak megszerzésére nézve. A jórészt gazdasági érvekre épített igény megfogalmazása változó intenzitású és dinamikájú elosztási harcot generált az egykori társországok között. Formális és informális utakon Ausztria és Magyarország egyaránt megpróbált minél többet megmenteni saját maga számára a közös örökségből. Csakhogy amíg az osztrák oldal a nagynémet eszme, addig a magyar az integritás megőrzése mentén képviseltette magát, ami által egy olyan aktivitástér alakult ki, amely 1921 októberéig egy kompromisszum lehetősége nélküli szembenállást is jelentett. Miközben – az 1. világháború alatt hozott gazdasági és kereskedelempolitikai intézkedésekkel kiegészülve – egyértelmű lendületet adott egy új, külső határ kikristályosodásához egy olyan területen, ahol korábban még soha nem volt határ. Ráadásul ezen időszakot a Tanácsköztársaság 1919. március–augusztus közötti léte, valamint a politikai

erőszak és paramilitáris erődemonstráció 1919 őszétől való fokozódása is beárnyékolta, amelyek határvitára gyakorolt hatásairól az ötödik és a hatodik fejezet szól.

A kötet ezen részei újabb nézőpontokkal igazolják az osztrák–magyar határhúzási folyamat közép-európai szintű kivételességét. Hiszen hiába ítélték Német-Nyugat-Magyarországot Saint-Germain-ben (1919) és Trianonban (1920) 'de iure' Ausztriának, mivel az osztrák kormányzat – szemben a románnal, a jugoszlávval és a csehszlovákkal – nem volt képes katonai úton (de facto) érvényesíteni a békeszerződésekben neki ítélt/ráruházott területeket. Az osztrák annexió hiánya lehetőséget adott a Tanácsköztársaság miatt – illetve a párizsi meghívólevél hiányában – lépéshátrányba került magyar politikai gépezet beindításának, a pozíciók javításának. A revízió reményében időhúzás vette kezdetét, amelynek az éles hangnemű jegyzékváltások, az ellenségeskedő sajtócikkek, a tiltakozó megmozdulások, a diplomáciai nyomásgyakorlás, a lobbitevékenység és a fegyveres összecsapások is részét képezték. Voltaképp a magyar kormányzat a már aláírt békeszerződések ellenére nemcsak Ausztria gazdasági és katonai gyengeségét használta ki, hanem a nemzetközi politika változó széljárását, a párizsi döntéshozók hezitálását és megcsappant beavatkozási hajlandóságát, valamint a határtérségben működő félkatonai erők aktivitását és a helyi lakosság „ellenállási harcát” is. Az idő előrehaladtával viszont a vita kompromisszumos megoldása minden szinten egyre sürgetőbbé, (nemzet)gazdasági szempontból pedig – felismerve a realitásokat – elengedhetetlenné vált. A magyar kormányzat 1921-ig ugyan sikerrel ignorálta jogi kötelezettségeit, de ahogy a monográfia is hangsúlyozza, a kormányközi tárgyalások megkezdése – a Velencei Jegyzőkönyv aláírása és a soproni népszavazás megtartása –

szükségszerű lépéssé vált. Egyrészt a továbbra is egymásra utalt gazdasági kapcsolatok tehermentesítése és normalizálása miatt, másrészt a legitimitás érdekében. Johann Schober és Bethlen István felismerése – nemzetközi közvetítéssel – hozzájárult ahhoz, hogy a Burgenland-kérdés 1922 fordulójára lezárt ügy legyen, úgy, hogy Ausztria végül jóval kisebb területet kapott annál, mint amit 1918-ban igényelt. Később még sor került különféle lakossági meghallgatásokra, területcserére, de az egymásra utalt osztrák–magyar érdekek már nem engedték a probléma eszkalálódását, illetve kerültek minden olyan demonstratív lépést, amely a nyugat-magyarországi kérdést megzavarhatta volna. Különösen, hogy ezen impériumváltás – a népszavazástól eltekintve – nem szükségszerűen tükrözött helyi igényeket és hosszú távon nem feltétlen igazolta az elcsatolás mögötti gazdasági érveket.

A monográfia jegyzetapparátusából is kitűnik, hogy a szerző széles merítésű forrásbázisra épít, köztük számos helyi, országos és államközi anyagra, levéltári és sajtóforrásokra, diplomáciai iratokra, jelentésekre, valamint a korábbi és legújabb szakirodalomra egyaránt. Mellékletben találunk egy szemelvénygyűjteményt is, amely többek között miniszterelnökségi iratok, minisztertanácsi jegyzőkönyvek vonatkozó részleteit tartalmazza. De ezen szakaszban helyet kapott féltucat német nyelvű irat – első ízben – magyarra fordított változata is. A kötet képanyaga a betördelt közel félszáz illusztráció alapján sokrétű és változatos. Röplapok, plakátok, hirdetések és jelentések ugyanúgy kerülnek az olvasó elé, mint portrék, korabeli felvételek és életképek. A tájékozódást, illetve áttekintést a könyv végén személy- és helynévmutató is segíti.

Nagy Adrienn

Dr. Ireneus Galambos élete és munkássága.

Leben und Werk.

SZERK. KELEMEN LÁSZLÓ. UNTERWART: UNGARISCHES MEDIEN- UND INFORMATIONSZENTRUM, 2022. 310 P., FÜGGELÉKBEN 41 FEKETE-FEHÉR FÉNYKÉP.

Nekünk, Vas megyeieknek, de a nyugat-magyarországi régióban élőknek, sőt egész Magyarország szempontjából fontos és dokumentumértékű az a kiadvány, amelyet az unterwarti/alsóöri Magyar Média- és Információs Központ (német rövidítésben: UMIZ) adott ki dr. Galambos Ferenc Iréneusz életéről és munkásságáról.

A teljes terjedelmében kétnyelvű – magyar–német –, keménytablás kötet hátoldalon olvasható rövid ismertetésből megtudjuk, hogy a kiadvány dr. Galambos Iréneusz OSB halálának 15. évfordulója alkalmából jelent meg. A könyv életének rövid áttekintése mellett, a bencés rendi szerzetes

Dr. IRENEUS GALAMBOS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

LEBEN UND WERK

EINE PUBLIKATION DES UMIZ / AZ UMIZ KIADVÁNYA

– 1977-től 2002-ig Alsóór plébánosa volt – éves jelentéseit tartalmazza. Személyes betekintést kaphatunk abba, hogy milyen szerepet játszott lelkipásztorként, művelődésügyi szolgálóként és mentorként a burgenlandi magyarok körében, de mesze határokon túl is.

A könyv előszavát Liszt Klára, Alsóór polgármester asszonya írta, akinek minden sorát, gondolatát egyetértően idézzük föl, miszerint a könyv kísérletet tesz arra, hogy egy szerzetes pap, akinek szelleme és víziói néhány esetben szembenállóak is voltak az akkori idővel, életútját és gondolatvilágát felvázolja. *„Az Egyházközösség őt mint igen kapcsolatbarát és lelkes emberként ismerte meg, aki számára a gyermekekkel és ifjúsággal való foglalkozás kiemelt fontosságú volt. Tanárként egy egész generációt befolyásolt. Dr. Galambos lelkiismeretesen látta el plébánosi teendőit is, öreg és beteg emberekről is gondoskodott. Kiválóan odafigyelt az emberek mondanivalóira és számtalan mélyreható beszélgetést vezetett. Olyan jól fel tudta dolgozni az emberek örömeit és aggodalmait, hogy beszédei, illetve prédikációi során elmondott szavai értékes segítségnyújtásként hatott sok emberre. Életét teljes egészében a közösség szolgálatának adta át. Nem csak plébános volt, hanem kulturális mentor, az Alsóóri Könyvtár alapítója és alsóóri egyesületek segítőtje is. Sokat meg tudott mozgatni az egész régióban, az úgynevezett Őrvidéken. A magyar nyelv és kultúra iránti fáradozásai kiemelten értékelendők voltak. Tudását és gazdag tapasztalatát faluközösségünk javára fordította, számára sz irgalmasság egy igen mély szociális érzésből eredt, amely egyben az egoizmus megvetését is jelentette. Bencés rendi szerzetesként szellemi lénye mindig hű maradt rendjéhez. Dr. Galambos nyugdíjas koráig Alsóór plébánosa volt, egészen haláláig szerény és egyszerű*

ember maradt. Az alsóóriek végtelen tisztelettel tekintenek fel személyiségére.” (6. p.)

E sorok írója abban a szerencsés helyzetben volt, hogy személyesen ismerhette a – sokak körében Galambos atyaként emlegetett és tisztelt – plébános urat. A Vas Megyei Múzeumi szervezet vezetőjeként (1985–1993) elsősorban szakmai kapcsolatban álltam vele. Lenyűgözött széleskörű érdeklődése és műveltsége, fáradhatatlanul aktív egyénisége, segítő személyisége és nem utolsósorban szerénysége. Kiténik ez, a kötetben olvasható évről évre szóló, tömören összefoglalt beszámolókból. Azt hihetné az olvasó, hogy a beszámoló cím alatt száraz eseményfelsorolásokat, statisztikákat talál, ám ennél sokkal–sokkal többről van szó.

Természetesen a tárgyyszerűség és a pontosság elsőrendűen fontos e dokumentumértékű, évenkénti híradásokban. Zavarba ejtően sokoldalú és szinte megszámlálhatatlanul nagyméretű volt, oly annyira, hogy fölsorolni sem lehet azt a kiterjedt kapcsolattartást, amit intézményekkel és a legkülönbözőbb foglalkozású, funkciójú személyekkel – államférfiak, politikusok, közéleti emberek, művészek, tudományos kutatók stb. – kezdeményezett és fönntartott. Mindezek háttérben dominált az a legnemesebb értelemben vett szolgálat, amelyet Alsóórbe kerülése után visszavonulásáig a burgenlandi magyarság körében és érdekében végzett. Szinte hihetetlen, hogy mi minderre jutott ideje, ereje.

Dinamizmusára csak egyetlen kiragadott példa 1991-ből: *„Szeptember iskolakezdet (a sopróni magyar óvónő sehol nem kap szállást, ezért most itt lakik a plébánián). 15-én máriacelli magyar zarándoklat, az idén a felsőóriekkel együtt béreltünk egy autóbust. Előtte 13-án Németszentgróton a skanzenben a 'Bölcsők' kiállítás megnyitása (egyben a 'Burgenland 70 éves' ünnep-*

ségek kezdete)¹ 20-án a Gellért szállóban a 'Széchenyi Társaság' közgyűlése. Sok kedves ismerőssel találkoztam itt is a kitüntettek között. 27-én Lentiben. Október 1-én Batthyányiéknál Németújvárott a bécsi nagykövettel. 4-én és 5-én a IV. tudományos tanácskozásunk 'Burgenland magyar öröksége' címen (20 előadás, nagyon jól sikerült). 21-én a győri főiskolán előadás 56-os emlékeiről, 22-én a rákoskeresztúri temetőben, 23-án Győrött Szigethy Attila emlékművének leleplezésén avatóbeszéd. 25-én Bécs: 'Szomszédos népek' konferenciája, 26-án hagyományos zárandoklat. Sümeg-Hegymagas, hangulatos pincelátogatással." (49–50. p.)

Meghatottsággal emlékezem vissza, hogy számomra tudott elfoglaltságai ellenére a millicentenáriumi évben megkerestem az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság Magyarságkutatói Munkabizottságának elnökeként azzal a szándékkal, hogy a Körmenden 1996. május 25–26-án megrendező „Hagyomány és korszerűség – A néptánc és népzenei hagyományok szerepe a nemzeti identitás formálásában” című konferencián vegyen részt, pontosabban előadás megtartására kértem föl. Fölvetésre azonnal igent mondott, ám szolgálati kötelezettségével összefüggő feladatai miatt személyesen nem tudott megjelenni, de előadásának kéziratát eljuttatta hozzánk, s így az később meg is jelent.²

Szinte állandóan mozgásban láttam. Pedig a szervezetét minden szempontból megterhelő életmódja, életvitele következ-

tében egészségi állapota meg-megingott. Tanulságosak az ezekre utaló följegyzései is, mert kiderül, hogy ezek kapcsán is a közösségére, s a jövőre gondolt. Az 1993. évet áttekintő beszámolójának végén írta: „Alsóórött szeretnék, amit csak lehet az itteni fiatalokra átruházni, a tanítást is és Felsőórött is átadni a magyar hívek lelki gondozását. Ha minden sikerül, akkor is lesz még elég munkám, ha egészséggel és erővel győzöm, biztosan fogok egy csomó új feladatot találni. de ha az Úristen megrokkantást mérne rám, vagy váratlanul magához szólítana, ezekhez is kérem kegyelmét. Mindenesetre reménykedve és bizakodva kezdem tehát az új évet, mert még rengeteg a tervem, s ezt kívánom mindenkinek.” (65. p.)

A következő évben már testi fájdalmáról is említést tett, de továbbra is a szolgálat élete meghatározója: „Lábfájásom különben már szeptember végén jelentkezett. Októberben különböző kúrákon vettem részt, egyelőre még nem javult állapotom. Októberben már 75 éves leszek. Eddig igazán a tenyerém hordozott az Úristen, úgy látszik most megengedi, hogy másképpen is követhessem. Remélem az új esztendőben azért csak segítenek rajtam az orvosok. Sok tervem volna még főleg itt Alsóórött a vállalkozó fiatalokkal, persze az öregekkel is, de természetesen a burgenlandi magyarsággal is. Kulturális egyesületünk 25 éves jubileuma után úgy tűnik, itt is jelentkeznek új munkatársak. Kis sajtónkat szeretnénk tovább fejleszteni: az 'Őrséget' igazi burgenlandi folyóirattá kifejleszteni, az 'Őrvidéki Híreket' is sűrűbben megjelentetni: rövid beszámolókkal és rendezvényeink meghirdetésével. A gyermeklapot minél több burgenlandi, magyar iránt érdeklődő gyermekhez eljuttatni. A 'Magyar Intézet' tanácskozásainak fontosabb előadásait külön kötetben megjelentetni. Az idén ősszel a népi színjátszásról szeretnénk tanácskozni.” (71–72. p.)

1 Lásd Gráfik Imre: Wiegen. Bölcsök. Über die Wiege. [Gerersdorf, 1991.] 22 p. Kiállítási katalógus.

2 Galambos Ferenc Iréneusz: A magyar néptánc, népzenei hagyományok és a népdal identitás megőrző szerepe a burgenlandi magyaroknál. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 22/4. Pars ethnographica, 1995–1998. Hagyomány és korszerűség. Konferenciák és rendezvények a millicentenáriumi évben. 1. köt. Szerk. Nagy Zoltán. Szombathely, 1999. 127–136. p.

Galambos atya azonban nemcsak számba vette a történeteket, sorolta az eseményeket, hanem olykor kritikai észrevételeket is megfogalmazott. Az 1996. évben jegyezte le, hogy: „Július 1-én és 2-án Kismartonban az 'együttműködő pasztorációról', mint a jövő modelljéről volt szó. Kőszegen, a kultúrtörténeti szimpóziumon 'a szomszédos népek egymásról alkotott képéről'. A magyar előadók inkább elméletekkel foglalkoztak, az osztrákokról alkotott magyar véleményről nem volt szó. Annál újszerűbb volt a burgenlandi történések vallomása – Peter Haslinger előadása kapcsán, – hogy 75 éven keresztül csak az Ausztriához való csatlakozás helyességét emlegették, pedig más vélemény is lehetséges.” (82. p.)

Folytathatnánk a kötetből az idézetek sorát, amelyek mind–mind azt igazolják, hogy dr. Galambos Iréneusz páratlanul gazdag életet élt és példát mutató munkásságot folytatott. Ehelyett inkább ajánlom, hogy aki csak teheti, vegye kézbe az itt ismertett könyvet. Ezt erősítendő, rendhagyó módon a kiadvány előszavában olvasható sorokat idézem, amelyek a könyvet szerkesztő és kiadó Kelemen László, az UMIZ intézményvezetője – úgy is mint Galambos atya hagyatékának továbbvivője – jegyez: „*Dr. GALAMBOS Ireneus OSB (1920–2007) ... Évtizedeken át a magyar népcsoport egyesítő és központi személyisége volt. A népcsoport számos egyesülete sokat köszönhet neki. Azonban nemcsak pap és kultúraápoló volt, hanem mindenekelőtt tanár. Tanár két szempontból is: egyrészt mindig igyekezett átadni gazdag történelmi, magyar kulturális és nyelvi ismereteit, másrészt rendelkezett azzal az adottsággal, hogy másokban is fel tudta ébreszteni a tudás- és műveltség iránti vágyat. Karizmatikus természete révén képes volt arra, hogy a képzés és tudás iránti kíváncsiságát átadja a körülötte lévőknek, teljesen új dimenziót adva a 'népoktatás' kife-*

jezésnek. Halála után is mindig igyekeztünk megőrizni egykori mentorunk szellemi örökségét. Különösen boldogok voltunk, amikor 2011-ben felavathattunk egy emlékművet Galambos atya tiszteletére az alsóóri 'Öreg iskola' kultúrház előtt. Azóta az emlékművet rengetegen látogatják, köztük zarándokok is. Az emlékhelyet folyamatosan koszorúk és gyertyák díszítik. A helyi közösségkulturális identitásának jelentős részét Dr. Galambos atyának köszönheti. Az UMIZ nemcsak szellemiségét, hanem létét is neki köszönheti. Személy szerint intézményvezetői életutamat köszönhetem atyának. Lelki öröksége mindig jelen lesz bennünk: 'Ora et labora et lege!' ('Imádkozz, dolgozz és olvas!')” (17–18. p.)

Az igényes előállítású, minőségi papíron, kiváló méretű betűkkel nyomtatott, tanulságos és olvasmányos kötet, méltó módon állít emléket a személyében, egyéniségében és munkásságában örökké felejthetetlen dr. Galambos Ferenc Iréneusz-nak. A könyv kétnyelvűsége természetes és egyben szimbolikus is. A szövegkezelés figyelmes és gondos. (A magyar anyanyelvű olvasó a magyar szövegben kisebb nyelvhasználati eltéréseket és néhány elütést ugyan találhat, de ezek egyáltalán nem zavarják a szövegértést.) A kiadvány minden tekintetben dicséri mindazok munkáját, akik bármilyen módon – társzerkesztő, jegyzetíró, korrektor, digitalizáló, fényképet rendelkezésre bocsátó – a könyv előkészítésében és kiadásában közreműködtek.

Az lenne a kívánatos, ha ez a könyv minden magyarországi közkönyvtárban, s minden határainkon túli magyar intézményben az érdeklődő olvasók rendelkezésére állna.

Gráfik Imre

ATTILA KATONA:
 „...WOHL MIT DANKESWORTEN,
 JEDOCH LAUGNEND SOLL ICH
 ANTWORT GEBEN“ MANDATWECHSEL
 DES VOLKSVERTRETERS BOLDIZSÁR
 HORVÁTH 1884.

Der ehemalige Justizminister Boldizsár Horváth übernahm 1884 die weitere Vertretung von Szombathely im ungarischen Parlament nicht, obwohl die Örtlichen in einer Petition darum gebeten hatten. Er gab aber in einem schönen Brief ein Nein. In der Wirklichkeit trieb die unsichere politische Lage, der Siegeszwang der Regierungspartei in die Richtung die Ereignisse, daß man einen solchen Kandidat nominieren soll, der den Vertreter der Opposition sicher besiegt. Im Tausch dagegen wurde als Ergebnis eines politischen Handels das Mandat der Temeswarer angeboten, das er allerdings mit großer Selbstsicherheit gewonnen hatte.

BEATRIX BASICS:
 DARSTELLUNGEN VON BOLDIZSÁR
 HORVÁTH

Boldizsár Horváth (1822–1898) studierte im Gymnasium der Prämonstratenser zu Szombathely. Er schloß seine Studien 1843 an der Königlichen Justizakademie in Győr und wurde zu Szombathelyer Bürger, dann 1845 zu Oberamtsleiter und Archivar der Stadt. Am 23. Juni 1848 wurde er parlamentarischer Vertreter des Szombathelyer Bezirkes. Als parlamentarischer Protokollführer nahm er an der Arbeit der ersten Volksvertretungsparlamenten teil. 1853 wurde er Rechtsberater in der Herrschaft des Fürsten Fülöp Batthyány. 1861, dann 1865 war er als Abgeordneter tätig. Als Anhänger und Mitarbeiter von Franz Deák spielte er tätige Rolle in der Vorbereitung

des Ausgleiches. Unter den Darstellungen von Boldizsár Horváth sind Statuen, Ölgemälden, Graphiken und Fotos aufzufinden. Die meisten Graphiken gelten als Illustration in Publikationen, Zeitschriften, auch mehrere seiner Fotos wurden als Presseillustration sekundär verwendet.

ZOLTÁN CSISZÁR:
 DER RAABWALD, SPEKULATORE,
 KÖNIGLICHE WALDHÜTER UND
 PETSCHENEUGE AM RANDE VON
 WESTTRANS DANUBIEN

Im Beitrag wird anhand der Lokalisierung der Angaben in bezug auf die Grenzregion von Westtransdanubien im 13.–14. Jahrhundert hingewiesen, daß keine schriftliche Spure der Grenzwächter (Spekulatore) und grenzwachende Hilfsvölker entlang der Raab zwischen Csákány und Árpás in etwa 100 km lang existiert. Diese Grenzwächteraufgabe wurde in diesem Abschnitt im Grenzwachtssystem aus dem Árpádenzeitalter wahrscheinlich der Raabwald (*Silva Raba*) als territorial-lenkende Einheit versehen. Im Beitrag wird mit der Lokalisation der Angaben in bezug auf den Raabwald aus dem 13.–14. Jahrhundert bestätigt, daß der Raabwald ein Hiatus zwischen den Siedlungen der Wächter aus Zala und Vas und der Petschenege aus dem Komitat Győr-Moson-Sopron völlig ausfüllt. Diese Vermutung wird der Raabwald als königlicher Besitz, die Hoheit des Gespanns als „Kastellan des Flusses Raab“, sowie auch die Anstellung der angesiedelten königlichen Waldhüter bestätigt. Als ein interessanter Beitrag gilt die Mitteilung eines früheren Angabenpaares und dessen Bescheinigung für die erste Erwähnung von Kenyeri an der Raab.

DOROTTYA KOCSIS:
DAS KULTURZENTRUM DER
NÁDASDYS IM 16.–17. JAHRHUNDERT:
SÁRVÁR UND POTTENDORF. Teil 1.

Die Jahrhunderte und Generationen überspannende Geschichte der Familie Nádasdy – vom 15. bis zum 20. Jahrhundert ist für viele weder aus Bildungs- noch aus bücher-geschichtlichem Aspekt nicht genug bekannt. Es ist aber durchaus Ehrfurcht erweckend und beispielhaft aus dem Gesichtspunkt, wie sie sich zu der Kultur, dem Unterricht verhielten. Sie taten all dies unter solchen innen- und außenpolitischen Ereignissen, die die zur damaligen Zeit lebenden Menschen vor schwierige Herausforderungen im ganzen Land gestellt hatten. Die Erinnerungen an die Verdienste der Familie noch zurzeit mit uns leben, ihr Kulturzentrum blüht noch heute in Sárvár. Diese Studie erstreckt sich auf die (auch) in der Büchergeschichte gespielte Rolle der Familie Nádasdy.

GYÖRGY TILCSIK:
AUS NORDITALIEN NACH
SZOMBATHELY. ANSIEDLUNG UND
TÄTIGWERDEN DES FERENC ZANELLI
IM KOMITATSSITZ DES KOMITATES
VAS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES
19. JAHRHUNDERTS. Teil 3.

Im Beitrag werden teils die Vorgeschichte und Umstände der 1800 erfolgten Ansiedlung des im Sitz des Komitates Vas, in Szombathely eingetroffenen Händlers Ferenc Zanelli, teils die Familiengründung des Gewürz- und Mittelwarenhändlers, weiters seine öffentliche Tätigkeit vor allem anhand archivalischer Quellen vorgelegt. Mittels seiner Geschicklichkeit wurde Ferenc Zanelli bald einer der wohlhabendsten

Händler von Szombathely, dessen Geschäftsverbindungen sich nicht nur über die Grenzen des Komitates und der westtransdanubischen Region, sondern auch über die des Landes hinaus erstreckten. Nachdem er 1854, in seinem 79. Lebensalter verstarb, ging die Zanellische Handlung unter der Leitung des an seine Stelle tretenden weniger talentvollen Sohnes, József 1866 Bankrott und geriet – mitsamt den von seinen Eltern erworbenen Liegenschaften – in Besitz von Benedek Zitritsch.

BEATRIX BASICS:
PORTRAIT DES HÄNDLERS ZU
SZOMBATHELY FERENC ZANELLI IN
DER SAMMLUNG DES
SZOMBATHELYER SMIDT-MUSEUMS

Übers Leben des Malers Károly Pálmai (1825–1860) steht uns sehr wenige Quellen zur Verfügung, Sammlungen in Museen bewahren dennoch seine zahlreichen Werke auf. In der Städtischen Galerie zu Pozsony findet man drei Gemälden von Pálmai, das Soproner Museum bewahrt ein ganz bedeutendes Material von Pálmai auf. Das Portrait in Szombathely konnte mit großer Wahrscheinlichkeit in den 1850-er Jahren angefertigt werden. Der Name des Materialisten Ferenc Zanelli (Francesco Zanelli) wird das erste Mal 1858 in den städtischen Protokollen erwähnt. Ferenc Zanelli war ein einen Gesellen beschäftigender Gewürzhändler, der in den Quellen aus den 1850er Jahren oft erwähnt wird. An der Wende des 18–19. Jahrhundert suchte mehrere Italiener Szombathely auf, es wird über Wanderarbeiter, Wandergewerbetreibende, Zuckerbäcker, Händler in den Quellen berichtet. Der Portraitmaler konnte in den 1850er Jahren am aktivistesten, seine Tätigkeitsbereiche stellten vor allem die Städte

Szombathely, Sopron und Pozsony dar und fertigte hauptsächlich Portraits an.

ANDREA LEPOLD:
DIE VÄTER ÜBERSCHREITEN. ÜBERS
KINDERZEITTRAUMA VON ÁGOTA
UND ATTILA KRISTÓF

In den bedrückenden Romanen von Ágota Kristóf findet man unklare Hinweise auf ihr Kinderzeittrauma: ihr Vater wurde auf 7-jährige Freiheitsstrafe wegen sexueller Mißhandlung seiner Schülerinnen verurteilt. In den seitdem verbrachten mehr als 70 Jahren wurde aus der Sache für einige ein Tabu, für andere eine Legende über Schauprozess. Vor kurzem bescheinigten zwei alte Zeugen aus Kőszeg und ein unerwartet zum Vorschein gekommenes archivarisches Dokument, daß es die schwere Kindermoleste tatsächlich stattfand. Bei der Rekonstruktion der Tragödie half beträchtlich die Rückerinnrungen des Schriftstellers-Journalisten Attila Kristóf, des Bruders von Ágota.

JUDIT SÁRÁNDI-KOVÁCS:
ÄNDERUNGEN DER WÄLDER UND
FORTSWIRTSCHAFT VON
MAGYARSZOMBATFA UND
GÖDÖRHÁZA VON DEN 1930-ER JRHEN
BIS ZUM HEUTIGEN TAG

Zweck der Studie steht darin, anhand von Fachliteratur und archivalischen Quellen aufzufinden, welche Änderungen in den Wäldern von Magyarszombatfa und Gödörháza von denen, die Gyula Gáyer erfahren hat, zum heutigen Zustand führten. Die in Wart (in Órség) kennzeichnende sessionelle Forstwirtschaft ging hier nicht in Erfüllung. Es entstand nicht einmal die die ur-

barialen Untertanen zusammenfassende Waldbesitztruppe. Obwohl wir auf die Forstwirtschaftsmodus nur schliessen können, ist das im Forstzeitplan der reformierten Volksschule erwähnte Fädeln auch in der Zukunft anzuwenden, um widerstandsfähiger Waldbestand gegen die Umweltänderungen auszugestalten.

PÉTER ILLÉS:
ÜBER DIE WECHSELWIRKUNG DER
ÄNDERUNG DER LANDSCHAFT UND
DER SOZIALKULTURELLEN
WANDLUNG DER UMWELT IN DEN
ZWECKGEBUNDEN BEBAUTEN
WEINBERGEN IN KLEINDÖRFERN

Im Laufe der individuellen volkskundlich-antropologischen Geländearbeit, der auf Interview beruhende Beitrag gewähren einen Einblick in die Landschaftsnutzungsbestrebungen, in die damit in Verbindung stehenden lokale und kleinregionale soziokulturelle Prozesse. Auf den ehemaligen historischen bebauten Weinbergen mit Kleinparzelle, dann die im Kádár-Zeitalter kennzeichnend für zweckgebundene Gebiete erklärte Territorien sind Spiegelbild ihrer Umwandlung, der Boden- und Gebietsnutzung im Außenbereich im westtransdanubischen Landteil mit Kleindörfern sowie Entstehung und Umwandlung der ruralen Hybridgesellschaften.

BALÁZS NÉMETH:
 „POSTSACK AUF FLUGZEUG“
 BEZIEHUNGEN DES ERSTEN
 SZOMBATHELYER LUFTSPOSTKURSES
 AUS DEN JAHREN 1921–1922

Zwei Jahre nach dem 1. Weltkrieg startete ein inländischer Luftgang zwischen Budapest und Szombathely. Zum ersten Abflug kam es am 7. November 1920 in Rákosmező unter festlichen Rahmen. Die Flüge beförderten ab der Abfahrt an auch Luftpost. Zur Absendung der Postsendungen wurden auch Markenserie aus 3 Scheinen ausgegeben, die ausschließlich zu Begleichung der Frachtgebühr dienten. Die meisten Sendungen dienten die Ansprüche der Sammler, zu diesem Zweck wurden sie aufgegeben. In kurzer Zeit, im März 1921 verbot die Entente den Betrieb des Luftganges, so hörten die Luftfahrten nach einigen Monaten auf.

ATTILA KATONA:
 “... WITH GRATEFUL THANKS,
 BUT I HAVE TO SAY NO.”
 THE EXCHANGE OF SEATS OF
 BOLDIZSÁR HORVÁTH IN 1884

Boldizsár Horváth, the former Minister of Justice, refused to represent Szombathely in the Hungarian legislature in 1884, although the locals asked him to do so in a petition, but he said no in a nice letter. In reality, the uncertain political situation in the county and the governing party's need to win pushed events in the direction of running a candidate who would surely defeat the opposition. In return, as a result of a strange political bargain, he was offered the Timisoara mandate, which he won with a landslide victory.

BEATRIX BASICS:
 PORTRAITS OF BOLDIZSÁR HORVÁTH

Boldizsár Horváth (1822–1898) studied at the Premonstrian Grammar School in Szombathely. In 1843 he finished his studies at the Royal Law Academy of Győr and became a citizen of Szombathely, then in 1845 he became the chief notary and archivist of the town. On 23 June 1848, he became a member of parliament for the district of Szombathely, and as clerk of the parliament he took part in the work of the first parliament of the people. In 1853, he was appointed legal adviser to the estate of Prince Philip Batthyány in Körmend. In 1861, and again in 1865, he served as a Member of Parliament. As a supporter and colleague of Deák, he played an active role in the preparation of the Compromise of 1867. Boldizsár Horváth's works include sculptures, oil paintings, prints and photographs. Most of the prints are illustra-

tions for publications and magazines, and many of the photographs were used as press illustrations.

ZOLTÁN CSISZÁR:

THE RÁBA FOREST. SPECULATORS,
ROYAL RANGERS AND FORESTERS ON
THE FRINGES OF WESTERN
TRANSDANUBIA

Based on the localization of 13th–14th century data on the borderland of Western Transdanubia, the study shows that there is no written record of the employment of border guards (speculators) and border guard assistants along the Rába between Csákány and Árpás for a distance of about 100 km. In this section of the Árpád-period border defense system, the border defense function as a territorial management unit was probably performed by the Rába forest (*Silva Raba*). By locating the 13th–14th century data on the Rába Forest, the study demonstrates that the Rába Forest completely fills the gap between the Zala and Vas County guards and the settlements of the Besenyős in Győr-Moson-Sopron County. This assumption is further confirmed by the fact that the Rába Forest is a royal estate, the jurisdiction of the Vasvár's Stewart as "castellan of the Rába River" and the employment of royal forest guards. An interesting addition to the first mention of Kenyeri on the Rába is the publication of an earlier pair of records, and their confirmation.

DOROTTYA KOCSIS:

THE CULTURAL CENTER OF THE NÁ-
DASDY FAMILY IN THE 16TH AND 17TH
CENTURIES: SÁRVÁR AND POTTEN-
DORF. Part 1

The history of the Nádasdy family, spanning centuries and generations – from the 15th to the 20th century – is not so well known to many from a cultural and book-history point of view, but it is certainly honorable and exemplary regarding their attitude to culture and education. They did so in the midst of domestic and foreign policy events that presented difficult challenges for people across the country at the time. The memories of the family's merits are still with us today, their cultural center still thrives in Sárvár: this paper is focusing on the role (also) played by the Nádasdy family in the history of books.

GYÖRGY TILCSIK:

FROM NORTHERN ITALY TO SZOM-
BATHELY. FERENC ZANELLI SETTLES
AND COMMENCES OPERATION IN THE
COUNTY SEAT OF VAS COUNTY IN THE
FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY.

Part 3

The study presents, on the one hand, the antecedents and circumstances of the settlement of Ferenc Zanelli, a merchant who arrived in Vas County from Northern Italy in 1800, and on the other hand, how he established a family, his activities as a spice merchant and public figure, primarily based on archival sources. Ferenc Zanelli's skills quickly made him one of the most prosperous merchants of Szombathely, whose business connections extended not only beyond the borders of the county and the Western Transdanubian region, but

also beyond the borders of the country. After his death in 1854, at the age of 79, he was succeeded by his less talented son. Under József's management, the Zanelli dealership went bankrupt in 1866 and, together with the properties acquired by his parents, became the property of Benedek Zittritsch.

BEATRIX BASICS:
THE PORTRAIT OF FERENC ZANELLI,
A SZOMBATHELY MERCHANT, IN THE
COLLECTION OF THE SMIDT MUSEUM
IN SZOMBATHELY

Very few sources are available on the life of painter Károly Pálmai (1825–1860), but many of his works are preserved in museum collections. The Bratislava City Gallery has three paintings by Pálmai in its collection, while the Sopron Museum has a significant collection of Pálmai's works. The Szombathely portrait was most likely painted in the 1850s, and the materialist Ferenc Zanelli (Francesco Zanelli) is first mentioned in city records in 1758. Ferenc Zanelli was a spice merchant who also employed a shop clerk and of whom several mentions can be found in sources from the 1850s. At the turn of the 18th and 19th centuries, many Italians visited Szombathely and there are records of itinerant workers, itinerant artisans, confectioners, and merchants. The portrait painter must have been most active in the 1850s, with the towns of Szombathely, Sopron, and Bratislava as his main areas of activity, and he painted mainly portraits.

ANDREA LEPOLD:
GETTING OVER OUR FATHER.
ON THE CHILDHOOD TRAUMA OF
ÁGOTA KRISTÓF AND ATTILA KRISTÓF

In Ágota Kristóf's depressing novels, there are plenty of vague references to her childhood trauma: In 1948, her father was sentenced to 7 years imprisonment for sexually abusing his female students. In the more than 70 years since then, the case has become a taboo for some, a legend of a show trial for others. Recently, two elderly witnesses from Kőszeg and an unexpectedly unearthed archival document have confirmed that the severe child molestation did indeed take place. The reconstruction of the tragedy was greatly aided by the recollections of Ágota's brother, the writer-journalist Attila Kristóf.

JUDIT SÁRÁNDI-KOVÁCS:
CHANGES IN THE FORESTS AND
FORESTRY OF MAGYARSZOMBATFA
AND GÖDÖRHÁZA FROM THE 1930S TO
THE PRESENT DAY

The aim of the study is to find out, on the basis of literature and archival sources, what changes have taken place in the forests of Magyarszombatfa and Gödörháza compared to the situation as it was in Gyula Gáyer's time to the present. The sessional forest management typical of the Őrség did not happen here, and the forest landowners' association of former lords was not established. Although we can only infer the forest management practices, the selection cutting mentioned in the forestry plan of the Reformed elementary school in Magyarszombatfa can be used in the future to create forest stands that are more resistant to environmental changes.

PÉTER ILLÉS:
ON THE INTERACTIONS BETWEEN
LANDSCAPE CHANGE AND SOCIO-
CULTURAL ENVIRONMENTAL
TRANSFORMATION IN THE
VINEYARDS OF A SMALL VILLAGE

Based on individual ethnographic–anthropological fieldwork and interviews, this paper offers an insight into the landscape-utilization efforts of contemporary Hungarian rural society and the local and small regional socio-cultural processes associated with them. The former historical small-plot vineyards and the areas that were typically declared enclosed gardens in the Kádár era, together with their specific landscape-forming elements of the rural land and land use in the small rural areas of the West Transdanubian region, mirror the emergence and changes of the rural hybrid societies of the 21st century.

BALÁZS NÉMETH:
“MAILBAGS ON THE PLANE.”
PHILATELIC ASPECTS OF THE FIRST
AIRMAIL FLIGHT TO SZOMBATHELY
IN 1920–1921

Two years after the First World War, domestic air service was launched between Budapest and Szombathely. The first take-off took place at a ceremony in Rákosmező on 7 November 1920. The flights also carried airmail from the very beginning. A series of three stamps were issued to post the mail, which was used exclusively to pay the airmail fare. Most of the mailings were intended to meet the needs of the collectors, for which they were posted. Shortly afterward, in March 1921, the Entente finally banned the airmail service, and flights ceased after a few months.

SZERZŐINK

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

DR. BASICS BEATRIX (1956) művészettörténész, szerkesztő, Múzeumcafé, egyetemi oktató, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Művelődés- és Kultúratörténeti Tanszék, Budapest

BIRÓ ZOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely

CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles gépész szakmérnök, Veszprém

DR. GRÁFIK IMRE (1944) néprajzkutató, ny. műzeumi főtanácsos, Szombathely

DR. ILLÉS PÉTER (1977) etnológus főmuzeológus, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely

DR. KATONA ATTILA (1958) történész, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszék, Szombathely

KOCSIS DOROTTYA (1976) informatikus könyvtáros, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest

LEPOLD ANDREA (1978) tanár, újságíró, Zalaegerszeg

NAGY ADRIENN (1993) doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Program, Budapest

DR. NÉMETH BALÁZS (1981) nyelvész, jogász, hadtörténeti kutató, Vas Megyei Kormányhivatal, Szombathely

DR. SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT (1987) okleveles erdőmérnök, egyetemi adjunktus, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar Erdő- és Természeti Erőforrás-gazdálkodási Intézet

DR. TILCSIK GYÖRGY (1952) levéltáros, ny. levéltárigazgató, Szombathely